

2024

Докторантски ДЕБЮТИ

ски Докторантски Докт
окторантски Докторан
орантски Докторантск
и Докторантски Докто
нтски Докторантски Д
окторантски Доктора
рантски Докторантск

Университетски център за работа с млади учени,
докторанти и постдокторанти

Докторантски дебюти 2024

СБОРНИК С ДОКЛАДИ ОТ НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ

Пловдив, 2024 г.

ПЛОВДИВСКО УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО

Съставител: проф. д.ф.н. Любка Липчева-Пранджева

© Авторски колектив, 2024

© Пловдивско университетско издателство, 2024

ISBN 978-619-7768-21-3 (web)

ISBN 978-619-7768-27-5 (print)

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОДНИ ДУМИ.....	5
РАЗВИТИЕ И ТИПОЛОГИЯ НА КРИМИНАЛНИЯ РОМАН.....	7
<i>Атанас Добрев</i>	
ПОЛУЧАВАНЕ НА N-ФЛУРБИПРОФЕН ЗАМЕСТЕНИ 1,2,3,4-ТЕТРАХИДРОИЗОХИНОЛИНИ ЧРЕЗ РЕАКЦИЯ НА ВЪТРЕШНОМОЛЕКУЛНО А-АМИДОАЛКИЛИРАНЕ В УСЛОВИЯ НА МЕХАНОХИМИЧЕН СИНТЕЗ.....	17
<i>Дияна Димитрова</i>	
АСПЕКТИ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА ВОЙНА ВЪВ ВИЗАНТИЙСКИТЕ ВОЕННИ ТРАКТАТИ ОТ IX – X ВЕК.....	25
<i>Кристиян Лъсков</i>	
КЪМ ВЪПРОСА ЗА КРЕОЛИЗИРАНИЯ ТЕКСТ.....	37
<i>Кристиана Колева</i>	
СЧЕТОВОДНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА СОЦИАЛНИТЕ ЕФЕКТИ ОТ СТОПАНСКАТА ДЕЙНОСТ.....	49
<i>Мария Влаева</i>	
ЕЛЕКТРОННО ПРАВОСЪДИЕ В ИСКОВИЯ ПРОЦЕС – ИЗВЪНСЪДЕБНИ ДЕЙСТВИЯ НА СТРАНИТЕ В ЕЛЕКТРОННА ФОРМА.....	56
<i>Милица Тильовска</i>	
‘LOW’ ADVERBS IN ENGLISH AND BULGARIAN. A CROSSLINGUISTIC ANALYSIS OF CINQUE’S ADVERB HIERARCHY.....	66
<i>Simona Mateva</i>	

**МОРАЛНО-ЕТИЧНИ АСПЕКТИ НА ВОЙНАТА
В УКРАИНА: ФИЛОСОФСКИ ПОГЛЕД..... 75**
Стефка Златарева

**ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД НА РАЗВИТИЕТО
НА КАПЕЛАНСТВОТО И ЛАЗАРЕТИТЕ..... 87**
Веселина Ботева

**ЕКОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ НА ВЪЗДЕЙСТВИЕТО
НА ФОТОВОЛТАИЧНИ ПАРКОВЕ ВЪРХУ
ОКОЛНАТА СРЕДА..... 101**
Янина Климентова-Николова

**1967 Г. – ИЗБОРИ И ОБРАТИ В СТРАТЕГИИТЕ
НА ИЗДАТЕЛСТВО „ХРИСТО Г. ДАНОВ“ 110**
Йоанна Гудалова

УВОДНИ ДУМИ

Първите няколко месеца от обучението на всеки докторант не само дават посоката, но и доста стриктно подреждат във времето бъдещата му академична ангажираност: одобрена е изследователската тема, установен е ритъмът на научната работа през следващите три или четири години, ясни са структурата на изследването, разпределението на работните задачи, продължителният минимален брой публикации, периодът на педагогическата практика и т.н. Успешно защитилите знаят най-добре, че началото може да поднесе доста изпитания, към които да се налага да се връщаш многократно, или да отвори точно онези пътеки/контакти/информационни полета, които да осигурят висок старт на работата ти. Ето защо за *Academia Iuventutis*, Центъра за работа с млади учени, докторанти и постдокторанти към Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, посрещането на новозачислените докторанти винаги е особено висока отговорност.

По предложение на Управителния съвет на Академията през 2024 година към задачата да помогнем на младите колеги за бързата им и ефикасна ориентация в света на академичното общуване, се прибави и още една – да им осигурим общоуниверситетски форум, на който те за пръв път публично да представят бъдещите си научни разработки. Нарекохме този форум „Докторантски дебюти“, определихме празничният 21 май за *ден на дебютантите* и поканихме докторантите на всички факултети, за които 2023-та – 2024-та е първата година на обучение, да се включат. Форумът „Докторантски дебюти“ протече в четири панела с водещи: гл. ас. д-р Д. Панчев, ас. д-р А. Ертюрк-Минчева, доц. д-р Д. Божилов, гл. ас. д-р М. Кацарска. Оживени, многопосочни дискусии съпътстваха работата на всеки панел. Дебютантите преживяха удоволствието, но и изпитанието да предизвикаш интереса на колегите си, да си готов да защитиш научните си избори. Може би най-ценното все пак се случи между самите панели – в непосредствените колегиални разговори, във въпросите и любопитствата към работата на другия – все едно дали химията, правото, филологията, икономиката... са неговото мечтано академично поле. Започнаха диалози, прозвучаха идеи, подреди се пъзелът на едно бъдещо научно интердисциплинарно общуване.

Настоящият сборник не представя работата на форума в цялост, но достатъчно ясно проявява амбициозното и модерно мислене на новото поколение учени на Пловдивския университет. Заявява дързостта на дебютантите да надникват в най-щекотливата проблематика, да търсят най-важните решения, да мислят с инструментите на своята си модерност. Да им пожелаем успех!

Любка Липчева-Пранджева

ДОКТОРАНТ: АТАНАС ДОБРЕВ

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ: ДОЦ. Д-Р МЛАДЕН ВЛАШКИ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

РАЗВИТИЕ И ТИПОЛОГИЯ НА КРИМИНАЛНИЯ РОМАН

***Abstract:** The current academic paper aims to provide an overview of the International Crime fiction and to present the development and the typology of the Crime Literature genre – its origin, characteristics, prominent authors, and titles with an emphasis on Tzvetan Todorov's analysis of the typology of detective fiction. Moreover, the paper will try to show certain traditional themes and motifs that can be found in the Crime fiction, as, in addition to the three novel types, described by Todorov, attention will also be paid to the police procedural, better known nowadays as Nordic Noir.*

***Keywords:** International Crime fiction, Development and Typology, Tzvetan Todorov, Thems and Motifs, Nordic Noir*

Литературата, описваща извършването на злодеяния независимо от техния характер (убийства, грабежи и пр.), не спира да буди читателския интерес от векове. Можем ли да кажем обаче със сигурност кога на световния небосклон изгрява звездата на криминалната литература или по-точно – тази на криминалния роман? Дали жанрът води началото си от Книгата на книгите, Библията, в която се описва първото убийство, или може би основата се поставя от някоя от познатите на европейската цивилизация митологии? И доколко би било правдоподобно да причисляваме религиозни текстове и древни предания към подобен жанр?

За норвежкия литературовед Нилс Нурберг криминалният роман представлява история за разрешаването на дадено престъпление, в която всички елементи (езикови, психологически и социални) са взаимно зависими и са подчинени на сюжета (Nordberg 1978: 136) – понятие доста широко, което ще опитаме да обхванем и разгледаме на базата на някои от най-известните поджанрове на криминалната литература. Корените на криминалния роман може да се търсят още в литературата от епохата

на Романтизма¹, а според литературните теоретички Гунхил Агер и Ане Марит Воде за негово начало може да се приемат едва първите години на XIX век (Agger, Waade 2010: 12 – 14). Жанрът се заражда по това време в САЩ, а малко по-късно и в Европа – във Великобритания и Франция². Основна роля за развитието и популярирането на криминалния роман се отрежда на англоезичните автори³, в това число Едгар Алън По, прочул се със своите мрачни и зловещи, изпълнени със загадъчност творби. Авторът бива определян за родоначалник на криминалния жанр (Seppälä, Badley, Nestingen 2020: 1 – 2) и създател на първия детектив в литературата, Огюст Дюпен, който се появява в разказа „Убийствата на улица „Морг“ от 1841 г.⁴ Стремешът на Е. А. По е да издигне криминалната литература, която по онова време е считана за „булевардна“, и да я приобщи към „лоното“ на високата литература. Освен него като стожери за подема и разпространението на криминалния роман е нужно да бъдат споменати имената на следните автори: сър Артър Конан Дойл и неговата поредица за Шерлок Холмс и д-р Уотсън (първият роман, „Етюд в червено“, излиза през 1887 г.); Агата Кристи – най-известния в света автор на криминални истории,

¹ Има се предвид литературата на т.нар. „Черен романтизъм“, свързваща се най-вече с произведенията на немския писател Е. Т. А. Хофман, който оказва огромно влияние върху автори като Е. А. По, сър Артър Конан Дойл, Оноре дьо Балзак, Михаил Булгаков и мн. др. Акцент в творбите на „Черния романтизъм“ са зловещото, демоничното, гротесковото и болното – целта е да се покажат тъмната и грозната страна на човешкия живот – а Хофмановата новела „Мадмоазел Дьо Скюдери“ от 1819 г. се смята за първото немскоезично произведение в жанра криминална литература.

² Във въведението към сборника „Криминалната художествена литература като световна литература“ (*Crime Fiction as World Literature* 2017) Луиз Нилсън, Дейвид Дамрош и Тео Д’хаен отбелязват факта, че първите съвременни криминални творби са написани не в Европа или САЩ, а в Китай, където през XVII и XVIII век група писатели вдъхва живот на старинни предания и разкази за магистрат от времето на династията Тан (VIII век), прочул се със своята проникателност при разкриване на престъпления и с подходите си при наказване на престъпниците (Nilsson, Damrosch, D’haen 2017: 2).

³ Още със зараждането си криминалната литература сякаш взема превес по оста САЩ – Великобритания, като едва по-късно нейната „англоезичност“ е разширена от френскоезични автори, а в наши дни – от представители на *северния ноар*.

⁴ Годишите след произведенията посочват оригиналните издания, а не преводите им на български език – А. Д.

преведени на над 103 езика⁵ – с нейните детективи Еркюл Поаро (с първо появяване в публикувания през 1920 г. роман „Аферата в Стайлс“) и госпожица Марпъл – една от първите разследващи героини в литературата изобщо (представена през 1930 г. в романа „Убийство в дома на свещеника“); Дороти Сейърс и романите ѝ с главен герой сър Питър Уимзи (първият от които, „Чие е тялото?“, излиза през 1923 г.); Дашиъл Хамет с неговия „Малтийски сокол“ от 1930 г.; творбите на Реймънд Чандлър с небезизвестния детектив Филип Марлоу⁶ (представен за първи път в романа „Големият сън“ от 1939 г.) и Жорж Сименон с фигурата на инспектор Мегре, който присъства като главен герой в цели 75 романа и 28 разказа, а първата му поява е в романа „Пъотър Латвицеа“ от 1931 г.

Ето как за относително кратък период от време криминалният роман се превръща в един от най-популярните и обичани жанрове в световната литература. Привличащ милиони читатели, потапяйки ги в свят на изкусни престъпници и безстрашни детективи и предлагайки им интригуващи сюжети със заплетени загадки, които ги държат в напрежение до последната страница, криминалният роман предоставя възможност да се изживяват ситуации, които е малко вероятно да бъдат изпитани в ежедневието. Именно заради тази му популярност (лесно четивен, ненаатоварващ и с ясна шаблонна структура) на жанра дълго време се гледа с пренебрежително око, а „елитарните творци“ го възприемат като „литература за масите“ – книги, които се продават обикновено по гарите и летищата, тъй като се четат най-вече по време на път – т.е. още от самото си зараждане криминалната литература се люшка между елитарната и масовата култура. Разбира се, с времето това противопоставяне на „висока“ и

⁵ <https://www.guinnessworldrecords.com/world-records/67389-most-translated-author>

⁶ Един от най-прочутите автори в жанра *нордик ноар*, норвежецът Гюнар Столесен, твърди, че след 1939 г. на света не се е **ражда**л нито един частен детектив, който да не възприема Филип Марлоу за ролеви модел, както и нито един писател на криминални романи, който да не взема Реймънд Чандлър като пример за подражание (Andersen 2012: 622). В Норвегия литературният персонаж Варг Веум, главен герой в романите на Столесен, се е превърнал в своего рода национален кумир, който разполага дори с интернет страница, на която може да се прочете за живота и разследванията на детектива, съобщава се за преводите на романите на различни езици, качват се отзиви и коментари относно поредиците, информация за самия автор и пр.: <http://www.vargveum.no/>. Всички цитати, освен ако не е упоменато друго, са в мой превод – А. Д.

„ниска“ литература и култура започва да се изличава, тъй като онова, което е било елитарно в даден момент, в друг става популярно и обратно. До подобно заключение стига и литературоведката Камила Петерсен, която коментира, че в съвременната криминална литература успоредно се разнищват престъпни злодеяния и се поставят обществено значими социални и екзистенциални въпроси (Petersen 2009: 31). Те могат да засягат корупцията по високите етажи на властта, насилието над жени и деца, расизма и нетърпимостта към чуждите традиции и обичаи и пр. По този начин криминалната литература изпълнява своего рода социална роля – повдига дискусии и допринася за по-доброто вникване в поставените проблеми и начините, по които те могат да бъдат решени.

Въпреки че като цяло притежават общи характерни черти, криминалните романи могат да бъдат оразличени според техния сюжет, стил и тематика. Така например в „Типология на криминалния роман“, глава първа от „Поетика на прозата“⁷, българо-френският философ и литературовед Цветан Тодоров откроява три основни типа криминална литература – класически криминален роман (наречен още *роман загадка*⁸), *черен роман*⁹ и *роман на напрежението*¹⁰ (Тодоров 2004: 9 – 21).

⁷ Превела от френски език Албена Стамболова, ИК „ЛИК“, София, 2004 г.

⁸ От англ. *mystery novel* – конкретният тип криминален роман е по-известен под названието елизия *WhoDunIt* (букв. *КойГоИзвърши*) или като *detective novel* (*детективски роман*), и то не само в англоговорещия свят – понятието *WhoDunIt* може да бъде срещнато на немски, френски, нидерландски и др. ез.

⁹ От фр. *roman noir* – в този случай Цветан Тодоров използва утвърдения в Европа френски термин (тъй като романите от подобен тип са публикувани в т. нар. „Черна серия“, като такава се среща във Франция, Германия, скандинавските страни и пр.) за определен вид криминални романи, създадени през XX век в САЩ. Съответният англоезичен термин е *hard-boiled novel* (букв. *твърдосварен/корав роман*).

¹⁰ От англ. *thriller* – в *романа на напрежението* (или просто *трилъър*) могат да бъдат преплетени множество различни жанрове, като негова основна задача е да предизвика у читателя тревожно очакване, силно напрежение, безпокойство, безпомощност, та дори страх, граничещ с ужас. Затова и литературните произведения от жанра *нордик ноар* се отъждествяват по-скоро с *трилъъри* или комбинация от *трилъър* и т. нар. *hardkokt krim* (букв. *кораво криминале*), позната в Скандинавието под термина *forbryt roman* (букв. *роман за престъпление*): *Трилъърът от жанра нордик ноар представлява напрегната история, различаваща се от традиционния детективски роман не само по своето изграждане, а и със своя психологически анализ и художествени качества* (Skei 2008: 16).

Класическите криминални романи следват модела на „загадката“ или „пъзела“, при който детайлите и логическото мислене играят важна роля, те са построени „като добре премислена машина – всичко трябва да бъде свързано помежду си, да се подчинява на предварително изчислен план“ (Фадел 2021: 22), а читателят, досущ като разследващия, сам трябва да стигне до извода кой е извършител на престъплението и така да разкрие убиеца. Този тип романи се отличава с яския си сюжет, обикновено свързан с нечие убийство, и с главния си герой – детектив или полицаи, който разследва случая и открива веществените доказателства (противопоставянето между остроумния детектив и коварния злодей). Още в разказа „Убийствата на улица „Морг“ от 1841 г. Е. А. По въвежда и използва формулата за строеж на детективския роман – 6 характерни особености (цит. по Roise 2016: 41 – 42):

1. *На пръв поглед майсторски извършено престъпление;*
2. *Невинен, когото всички подозират;*
3. *Неадекватна работа на полицията;*
4. *Ексцентричен детектив с блестящ ум;*
5. *Неговия по-малко брилянтен колега;*
6. *Очевидно несъстоятелни оневиняващи доказателства.*

Според Цветан Тодоров *романът загадка* се основава на двойственост, тъй като в него се съдържат две истории: тази на престъплението и тази на следствието, „първата от които е реална, но отсъства, а втората присъства, но е незначителна сама по себе си“ (Тодоров 2004: 14). Историята на следствието представлява „явната“ част от повествованието, в която читателят проследява как детективът стъпка по стъпка разплита „скритата“ история – тази на престъплението, от което следва, че отсъствието на която и да е от двете части би направило класическия криминален роман неоснователен. Характерни представители на този тип роман са детективите Шерлок Холмс и Еркюл Поаро – общото помежду им е техният начин на живот: те нямат съпруги и деца, а се уповават на своята проникателност и любознателност, които постоянно ги водят до все нови и нови загадки и тяхното разплитане. Авторите на детективски романи не би следвало да предполагат, че читателската публика ще разполага

с експертни познания във всяка област на криминалистиката. Тяхна задача е да предложат история с ясна причинно-следствена връзка, която да води читателите през събития, които са се случили, случват се или предстои да се случат, а основната работа на читателите е да разберат и разтълкуват уликите, подобно на детектива, за чиито разследвания четат, и сами да стигнат до окончателното решение кой всъщност е извършителят на престъплението (Skei 2008: 35 – 38).

Вторият тип криминална литература, *черният роман*, се фокусира върху живота на улицата и градската престъпност, изпълнени с голяма доза насилие и кръвопролития, а героите обикновено открито говорят за секс и често се хвалят с извършените от тях престъпления. За литературния историк Йойвин Фару *черният роман* или т. нар. *hardkøkt krim* (букв. *кораво криминале*) има дълга предистория, която се корени още в античните семейни саги за кръвни отмъщения, минава през средновековните рицарски романи и ренесансовите трагедии за мъст и стига до самотно странстващите ездачи отмъстителите в уестърните (цит. по Røise 2016: 42). Авторите на такива романи се стремят да представят реалистична картина на живота и проблемите, с които хората от големия град ежедневно се сблъскват – често достоверността на описаната история и животът на разследващия имат много по-голямо значение дори от това на престъплението (Haarberg, Selboe, Aarset 2007: 463). *Романът ноар* се отличава със своя специфичен езиков стил (употреба на жаргон, груби и обидни думи, прости изречения), а описанието на сцените е непосредствено/директно, без излишни детайли. Повествованието в тези романи често се води от първо лице единствено число, като подобен похват позволява на читателите да се „потопят“ в мислите и емоциите на главния герой, който за разлика от детектива на класическия криминален роман често рискува собствения си живот, за да залови гангстерите, извършили престъплението. Възникнал във времето между двете световни войни в САЩ и разпространил се във Франция, *черният роман* слива ведно двете истории от *романа загадка*, като историята за престъплението изчезва и остава единствено историята за следствието – разказът съвпада с действието (Тодоров 2004: 15). Детективът от *романа ноар* е пълна противоположност на детектива от романа загадка: той живее в задушен апартамент в стара, порутена сграда, изглежда неглиже и обича алкохола.

В началото се захваща с уж елементарна задача, която в крайна сметка разкрива тежки престъпления и широк кръг от заподозрени (Cawelti 1976: 146). На читателската публика са известни причините за извършените злодеяния, но остават загадка действията и способите, с помощта на които коравото ченге ще успее да залови престъпниците, които до голяма степен са свързани с подземния свят и работят за изключително хитри и зли престъпни босове (Cawelti 1976: 146). Следователно би могло да се направи обобщението, че *романът ноар* се отличава с тежки престъпления и зверско насилие, груба любов и липса на каквато и да било зачатъци на морал у героите, а много често самият разследващ става обект на унижително отношение и физическо насилие при конфронтация с престъпниците. Друга основна характеристика на *черния роман* е появата на привлекателна жена, изкусителката, т. нар. *femme fatale*, която едновременно събужда романтични чувства у главния герой, но и отвлича вниманието му от процеса на разследване (Cawelti 1976: 153).

Последният тип криминален роман според класификацията на Цветан Тодоров е *романът на напрежението* – той съчетава в себе си любопитството към това как ще се обяснят събитията от миналото и напрежение за това какво ще се случи с главните герои, като – от една страна – прилича на *романа ноар* заради средата, която описва, а от друга – се връща към престъплението по лични мотиви от *романа загадка* (Тодоров 2004: 19 – 20). В *трилърите* традиционно се представя по-заплетен сюжет¹¹, а главният герой се изправя пред по-големи опасности и трябва да преодолее по-сложни предизвикателства, за да реши загадката на престъплението. Джулиън Саймънс изтъква, че първото нещо, което отличава трилъра от другите типове криминални романи, е развитието на действието, основащо се на психологическите профили на различните герои, като движещата сила тук е именно причината защо дадена фигура се е превърнала в престъпник, а втората – типичните улики и намеци (съществена част от класическите детективски романи), които се подхвърлят на читателите, за да успява публиката да разгадае кой стои зад убийството едновременно с разследващия – нещо, което

¹¹ Трилърът е „всеобхватен“ по думите на Рейф Харпър – в него се представя самият живот, не са му чужди описания на всякакъв тип пейзажи и звуци, места и епохи, страдания и надежди (Harper 1974: 3).

напълно липсва при трилъра, където до последно читателят бива държан в напрежение и до края не му става ясно кой всъщност е извършителят на престъплението (Symons 1993: 191 – 193). Сюжетът на трилъра обичайно се върти около някоя т. нар. *кризисна ситуация* – нещо, което сполетява главния персонаж като гръм от ясно небе. Рейф Харпър твърди, че именно в подобни ситуации читателят успява да се идентифицира с героя, защото започва да се замисля за собствените си кризи и прави паралели със собствения си живот за неща, които е преживял, преодолял или е можело да му се случат – важното е читателят да се припознае в дадения протагонист по време на четенето (Harper 1974: 59 – 63).

Четвъртият основен вид криминална литература, на който ще се обърне внимание в настоящия текст, е т. нар. *полицейски роман*¹², появил се през 50-те години на XX век в САЩ и разпространил се светкавично в Европа през следващото десетилетие, по-специално на Скандинавския полуостров в т. нар. *velferdsstater*¹³, положил основите за развитието на жанра *нордик ноар*, в който се преплитат елементи както от традиционните разкази загадки на Е. А. По и „старата школа“ от корави ченгета на Дашиъл Хамет и Реймънд Чандлър (характерните груби маниери и мрачна обстановка), така и от полицейската криминална драма, където основни персонажи са именно служителите на реда, затова и изтъкнатият норвежкият професор и литературовед Ханс Х. Шай определил скандинавския криминален роман по следния начин:

Строго погледнато, това, което разбирам днес под названието скандинавско криминале, е определена хибридна форма, своеобразен тип криминална литература, която заимства, краде и свободно използва всичко допаднало ѝ от останалите типове на жанра, но която се вписва добре в основния модел и разбираше за подобен вид литература – в центъра на действието е даден процес на разследване, неговото изясняване и разкриването на убиеца е крайната цел на поведението (Skei 2008: 95 – 96).

¹² От англ. *police procedural* (*полицейска криминална драма*) понятието е навлязло на български език през фр. *roman policier* (*полицейски роман*). В жанра на *северния ноар* терминът *politiroman* (със същото значение като френското понятие) се възприема като синонимен на *forbrytterroman* (букв. *роман за престъпление*), наречен още *skandinavisk krim* (*скандинавско криминале*) (Skei 2014).

¹³ От норв. – *държави на благосъстоянието*.

Полицейският роман се характеризира с подробни описания от личния живот на полицаия, като по този начин се показва и наблюдава върху личния интерес на героя към случая и разследването. Произведенията често са основани на действителни събития, а авторите детайлно изследват процеса на полицейската работа, използват специализирани термини и техники. Нилс Нурберг коментира, че шведите Май Шовал и Пер Вальо са превърнали криминалния роман *едновременно в остра политическа и социална критика на съвременните скандинавски държави и своего рода сапунена опера, в която жителските истории на основните персонажи [полицаи и комисари¹⁴] се разпростират в книжни поредици от по десетина тома* (Nordberg 2010: 9) – факт или може би пазарен трик, който единствено разгаря желанието на читателската публика да чете все повече и повече за разследванията и живота на любимите си герои и да очаква всяка година с нетърпение излизането на новия роман от поредицата.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Тодоров 2004:** Тодоров, Ц. Типология на криминалния роман. // Поетика на прозата. София, 9 – 21, 2004.
- Фадел 2021:** Фадел, М. Детективи, разузнавачи, Студена война: Криминалната и шпионската литература в сравнителна перспектива. София, 2021.
- Agger, Waade 2010:** Agger, G., A. M. Waade. Introduktion: Skandinavisk krimiproduktion og krimiforskning. // Den skandinaviske krimi: Bestseller og blockbuster. Agger, G., A. M. Waade (Red.). Göteborg, 12 – 14, 2010.
- Andersen 2012:** Andersen, P. T. Norsk litteraturhistorie. Oslo, 2012.
- Cawelti 1976:** Cawelti, J. Adventure, Mystery, and Romance. Chicago, 1976.
- Guinness World Records 2017:** Guinness World Records: Most translated author. <https://www.guinnessworldrecords.com/world-records/67389-most-translated-author> (23.09.2024).

¹⁴ Получер шрифт – мой, А. Д.

- Haarberg, Selboe, Aarset 2007:** Haarberg, J., T. Selboe, H. Aarset. Verdenslitteratur. Den vestlige tradisjonen. Oslo, 2007.
- Harper 1974:** Harper, R. The World of the Thriller. Baltimore, 1974.
- Nilsson, Damrosch, D'haen 2017:** Nilsson, L., D. Damrosch, T. D'haen. Introduction: Crime Fiction as World Literature. // Crime Fiction as World Literature. Nilsson, L., D. Damrosch, T. D'haen (Ed.). London & New York, 2, 2017.
- Nordberg 1978:** Nordberg, N. Det forbryterske samfunn. Om norsk kriminallitteratur. // Kriminallitteraturen. Nordberg, N., K. Haggelund (Red.). Oslo, 136, 1978.
- Nordberg 2010:** Nordberg, N. Detektiven, forbryteren og offeret – om kriminallitteraturens former. Oslo, 2010.
- Petersen 2009:** Petersen, C. Når magt og kærlighet kolliderer. En diskussion af Jesus-transfigurasjoner i moderne, skandinavisk kriminallitteratur. // Jesus som bogorm: Jesusfiguren i nyere skandinavisk litteratur. Bjerg, S., M. Monrad (Red.). København, 31, 2009.
- Røise 2016:** Røise, H. M. For å dømme levende og døde. Om transfigurasjoner i Sønnen av Jo Nesbø. Oslo, 2016.
- Seppälä, Badley, Nestingen 2020:** Seppälä, J., L. Badley, A. Nestingen. Introduction: Nordic Noir as Adaptation. // Nordic Noir, Adaptation, Appropriation. Seppälä, J., L. Badley, A. Nestingen (Ed.). London, 1 – 2, 2020.
- Skei 2008:** Skei, H. H. Blodig alvor. Om kriminallitteraturen. Oslo, 2008.
- Skei 2014:** Skei, H. H. Kriminallitteratur. // Store norske leksikon. <https://snl.no/kriminallitteratur> (23.09.2024).
- Symons 1993:** Symons, J. Bloody murder: From the Detective Story to the Crime Novel. New York, 1993.

ДОКТОРАНТ: ДИЯНА ДИМИТРОВА

СЪАВТОРИ: ПРОФ. Д-Р ИЛИЯН ИВАНОВ (НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ),
ГЛ. АС. Д-Р СТАНИМИР МАНОЛОВ, ДОЦ. Д-Р ДИМИТЪР БОЖИЛОВ
ХИМИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ПОЛУЧАВАНЕ НА N-ФЛУРБИПРОФЕН ЗАМЕСТЕНИ 1,2,3,4-ТЕТРАХИДРОИЗОХИНОЛИНИ ЧРЕЗ РЕАКЦИЯ НА ВЪТРЕШНОМОЛЕКУЛНО А-АМИДОАЛКИЛИРАНЕ В УСЛОВИЯ НА МЕХАНОХИМИЧЕН СИНТЕЗ

***Abstract:** Over the past decade, mechanochemistry has gained widespread recognition as a viable alternative for chemical synthesis. This method, which involves the application of mechanical energy to stimulate or expedite chemical reactions, is not only efficient but also environmentally friendly. Mechanochemical reactions are particularly valued for their stability. The close association between mechanochemistry and green chemistry arises primarily from the elimination of solvents in most mechanochemical processes, leading to reduced by-products and waste. With its impressive efficiency and eco-friendly nature, mechanochemistry has garnered significant attention within the pharmaceutical industry. It is currently considered the most promising and environmentally sound approach for a range of organic transformations. In this context, we present the outcomes of developing a novel eco-friendly version of the intramolecular α -amidoalkylation reaction. This method enables the synthesis of new 1,2,3,4-tetrahydroisoquinoline compounds that incorporate a flurbiprofen fragment into their structure, achieved through the integrated application of mechanochemistry.*

Keywords: Mechanochemistry, eco-friendly, synthesis, 1,2,3,4-tetrahydroisoquinolines, flurbiprofen

Въведение

Тетрахидроизохинолинът е представител на голямо семейство алкалоиди, притежаващо широк спектър от биологични активности, сред които са антитуморни антибиотици, антималярийни и противотуберкулозни средства, които се използват при лечението на нарушения на централната нервна система и много други. Базираните на тетрахидроизохинолина антитуморни антибиотици,

изолирани от различни природни източници, привличат вниманието в продължение на повече от четири десетилетия. Съобщава се, че тетрахидроизохинолинът, съдържащ синтетични и естествени аналози, притежава широк спектър от фармакологични действия, като противовъзпалителни, антибактериални, антивирусни, противогъбични, противоракови и антималярни.

Нестероидните противовъзпалителни средства (НСПВС), съдържащи свободна карбоксилна група (**Фигура 1**), са най-разпространените лекарства, използвани в света. Те принадлежат към група лекарства, които се използват основно за намаляване на болката, треската и възпалението, тъй като тези лекарства притежават аналгетични, антипиретични и противовъзпалителни свойства.

Флурбипрофенът е НСПВС с антипиретично и аналгетично действие. Лекарството е насочено към ензимите на циклооксигеназата, като инхибира по-силно COX-I, отколкото COX-II. В световен мащаб се използва локално и перорално като противовъзпалително лекарство за симптоматично лечение на хронични възпалителни заболявания, като ревматоиден артрит и остеоартрит. Съгласно действието на флурбипрофена като мощно болкоуспокояващо средство се предполага неговата потенциална локална и системна употреба при инхибиране на тумор на дебелото черво и агрегация на тромбоцити, както и действието му като обещаващо лекарство за лечение на болестта на Алцхаймер.

Изключително важно е установяването на ефективен дизайн на процеса на органичен синтез, както и за поддържане на екологична устойчивост. Това условие може да бъде постигнато чрез прилагане на някои от основните принципи на зелената химия, а именно: 1) предотвратяване на генерираните отпадъци чрез спазване на количествените показатели на зелената химия, 2) използване на по-безопасни и екологични разтворители, 3) използване на подходящ метод за синтез, основан на висока енергийна ефективност, и 4) като се има предвид използването на възобновяеми суровини като неизползваните отпадъци.

Основната концепция на зелената химия е използването на химически умения и знания за намаляване или премахване на употребата или генерирането на опасни вещества по време на планирането, производството и прилагането на химикали, за да се

сведат до минимум заплахите за здравето на операторите и околната среда. По този начин загрижеността за премахване или минимализиране на генерирането на токсични отпадъци е станала по-голяма от третирането на вече генерираните такива. През 90-те години на миналия век Пол Анастас и Джон Уорнър публикуват първото ръководство за зелена химия, в което предлагат 12 принципа, които са представени на **Фигура 2**.

През последните години се наблюдава нарастващо приложение на механохимията като синтетичен път без разтворители (или почти без разтворители) за получаването на хетероциклични съединения. Методът осигурява екологично чист, по-безопасен и по-ефективен път на трансформация с добив в по-големи мащаби на желаните продукти. Съгласно дефинициите на IUPAC всяка химична реакция, която е механично предизвикана от директното поглъщане на механична енергия, може да се счита за механохимия. Общите механохимични стратегии включват смилане с топки мелница, обикновено смилане, вибрационно смилане и други. Механохимията осигурява предимства, като предотвратяване на използването на прекомерен разтворител, по-кратко време за реакция, висока ефективност и уникална реактивност, и отключва нов път към множество съединения, непостижими с прилагането на други синтетични техники. В днешно време е установено приложение на съвременната механохимия в медицинската химия, която се нарича „медицинска механохимия“, посветена на достъпа до активни фармацевтични съставки и фармацевтично значими фрагменти и функционални групи по механохимичен начин с намалено въздействие върху околната среда.

Собствени изследвания

Литературното търсене показва, че използването на екологични и чисти – „зелени“ методи, за получаване на органични съединения, заема централно място в органичния синтез. Приложението на механични методи с използването на топки мелници придобива все по-големи мащаби в търсенето на нови зелени методи и технологии за конструиране на органичните молекули. Също така системите от киселина, нанесена върху силикагел, заемат централно място при киселинно-катализираните синтетични процедури и намират широко приложение за получаването на редица нови

органични съединения, класифицирайки ги като зелени реагенти, щадящи околната среда.

В тази връзка за нас представлява интерес приложението на системата PPA/SiO₂ като катализатор в реакция на механично подпомогнато вътрешномолекулно α -амидоалкилиране за получаването на редица нови изохинолинови производни на флурбипрофен.

Целта на настоящото изследване е приложение на киселинно-катализирана циклизация в условия на механичен синтез за получаване на различно заместени 1,2,3,4-тетрахидроизохинолинови производни на флурбипрофен.

Във връзка с поставената цел бе необходимо да се решат няколко основни задачи:

- 1) Да се намерят оптималните условия за протичане на механично подпомогната реакция на вътрешномолекулно α -амидоалкилиране, в това число продължителност на реакцията и количество система PPA/SiO₂ катализатор;
- 2) Да се намерят оптималните условия за изолиране на продукта на реакцията с максимален добив и чистота.

Синтезираните от нас нови хибридни молекули **2** са потенциални субстрати в реакция на вътрешномолекулно α -амидоалкилиране, в резултат на която успешно могат да се получат производни, съдържащи флурбипрофенов и изохинолинов скелет. Предлаганият от нас подход включва приложение на PPA/SiO₂ като катализатор в реакцията на вътрешномолекулно α -амидоалкилиране в условия на механичен синтез без използването на разтворител (**Схема 1**). В търсене на подходящите реакционни условия за провеждане на реакцията на механично подпомогнато вътрешномолекулно α -амидоалкилиране за синтез на 1,2,3,4-тетрахидроизохинолинови хибриди на флурбипрофен бяха проведени редица експерименти. Неуспешният първоначален опит за провеждане на реакцията в хапан с пестик ни насочи към използването на планетарна топкова мелница. За оптимизиране на условията първоначално започнахме с варирание на количеството на катализатора PPA/SiO₂. Пълното протичане на реакция се установи при използването на 0.6 g от системата PPA/SiO₂. Наблюдава се протичане на реакция при всички примери, а в зависимост от изходния амид **2** реакционното време варира. За най-кратко реакционно

време протича реакцията при amid 2d, съдържащ две електронодонорни метокси групи в бензеновото ядро, което благоприятства пълното протичане на циклизацията за 15 минути. Най-бавно, или за 2 часа, се наблюдава пълна трансформация на amidите 2c и 2f. Това може да се обясни с факта, че при съединение 2c мястото на образуване на новата C–C връзка е на мета място спрямо метокси групата в бензеновото ядро на 2-фенилетиламина, а при съединение 2f е налице слабо дезактивираният бензеновото ядро заместител – Cl. Получените по този начин хибридни молекули 3 са с много добри добиви и чистота.

Освен с помощта на топкова мелница, без разтворител, хибридните молекули 3 бяха успешно получени и с прилагането на реакция на вътрешномолекулно α -амидоалкилиране, като беше използвано конвенционално нагряване при 80 °C на реагентите в разтворител дихлороетан и в присъствие на хетерогенен киселинен катализатор PPA/SiO₂.

Сравнявайки двата метода, а именно получаването на целевите съединения в топкова мелница в отсъствие на разтворител и при разбъркване на реагентите, разтворени (C₂H₄Cl₂) в колба при нагряване, можем да заключим, че извършването на всяка реакция в топкова мелница е по-изгодно по отношение на възпроизводимостта, по-безопасното боравене с реагентите, икономичността, по-лесното изолиране на целевите продукти от реакционната смес, както и на екологосъобразността.

Заклучение

Във връзка с поставената цел успешно е интегриран механохимичен вариант на реакцията на вътрешномолекулно α -амидоалкилиране за получаване на поредица 1,2,3,4-тетрахидроизохинолинови съединения, съдържащи флурбипрофенов фрагмент, в присъствието на киселинен катализатор. Определени са оптималните условия за протичане на реакцията при различните изходни флурбипрофенови амиди. Намерени са най-подходящите условия, при които да се изолира крайният продукт в чист вид от реакционната смес.

Адаптираният механохимичен метод се характеризира като зелен метод за синтез, при който не се използва разтворител, как-

то и нагряване за протичане на реакцията, а само и единствено механична сила.

Използвана литература

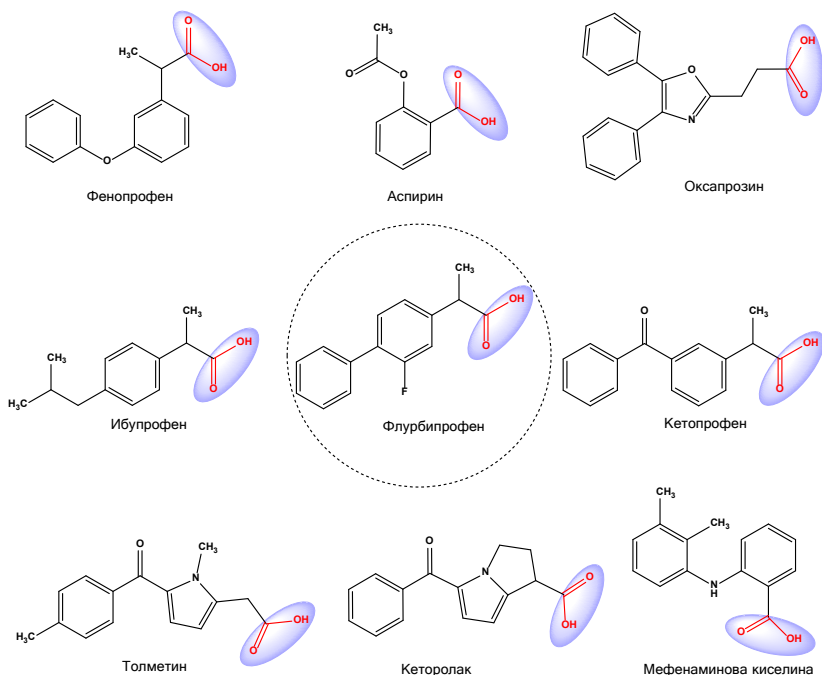
- Aftab et. al 2023** : Aftab, A.; Mumtaz, Ali; Najeeb, R.; Abdul, L.; Abdul, S.; Nadeem, W.; Muhammad, L.; Masroor, K.; Muhammad, A.; Ahmed, A.; Manzoor, A. Synthesis and characterization of biologically active flurbiprofen amide derivatives as selective prostaglandin-endoperoxide synthase II inhibitors: In vivo anti-inflammatory activity and molecular docking. *Int. J. Biol. Macromol.*, 2023, 228, 659–670.
- Albano, Lissia, Aronica 2019** : Albano, M.; Lissia, M.; Aronica, L. Synthesis of Functionalised Indoline and Isoquinoline Derivatives through a Silylcarbocyclisation/Desilylation Sequence. *ChemistrySelect.*, 2019, 4, 2505.
- Anastas 1999** : Anastas, P. Green Chemistry and the Role of Analytical Methodology Development. *Crit. Rev. Anal. Chem.*, 1999, 29, 167–175.
- Bailly, Vergoten 2020** : Bailly, C.; Vergoten, G. Flurbiprofen as a biphenyl scaffold for the design of small molecules binding to PD-L1 protein dimer. *Biochem. Pharmacol.*, 2020.
- Kadhim, Mahmood, Alaayedi, Ghareeb 2020** : Kadhim, M.; Mahmood, S.; Alaayedi, M.; Ghareeb, M. Formulation of flurbiprofen as microsp sponge drug delivery system. *Int. J. Pharm. Res.*, 2020, 12, 748–753.
- Kozicka, Ziele, Erfurt, Adamek 2021** : Kozicka, D.; Ziele, P.; Erfurt, K.; Adamek, J. Amide-Type Substrates in the Synthesis of N-Protected 1-Aminomethylphosphonium Salts. *Catalysts*. 2021, 11, 552.
- Kurniawan, Priyangga, Krisbiantoro, Imawan 2021** : Kurniawan, Y.; Priyangga, K.; Krisbiantoro, P.; Imawan, A. Green Chemistry Influences in Organic Synthesis : a Review. *J. Multidiscip. Appl. Nat. Sci.*, 2021, 1, 1–12.
- Manolov, Nikolova, Ivanov 2013** : Manolov, S.; Nikolova, S.; Ivanov, I. Silica-Supported Polyphosphoric Acid in the Synthesis of 4-Substituted Tetrahydroisoquinoline Derivatives. *Molecules*, 2013, 18, 1869–1880.

Rakendu, Aneja, Anilkumar 2021 : Rakendu, P.; Aneja, T.; Anilkumar, G. Solvent-Free Synthesis of Pyrroles: An Overview. Asian J. Org. Chem., 2021, 10, 9, 2318–2333.

Surov, Manin, Voronin, Boycov, Magdysyuk, Perlovich 2019 : Surov, O.; Manin, N.; Voronin, P.; Boycov, E.; Magdysyuk, V.; Perlovich, L. New pharmaceutical cocrystal forms of furbiprofen: Structural, physicochemical, and thermodynamic characterization. Cryst. Growth. Des., 2019, 19, 5751–61.

Ying, Yu, Su 2021 : Ying, P.; Yu, J.; Su, W. Liquid-Assisted Grinding Mechanochemistry in the Synthesis of Pharmaceuticals. Adv. Synth. Catal., 2021, 363, 1246–1271.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Фигура 1. Достъпни на пазара НСПВС, съдържащи свободна карбоксилна функционална група

Фигура 2. Основни принципи на зелената химия

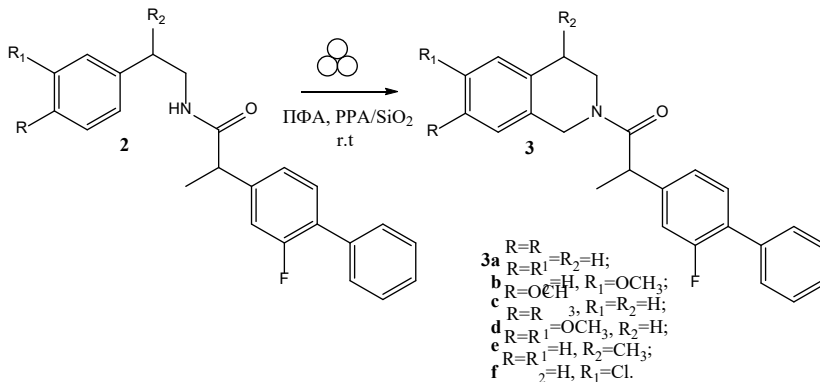

Схема 1. Синтез на *N*-флурбипрофен заместени 1,2,3,4-тетрахидроизохинолинови съединения 3

ДОКТОРАНТ: КРИСТИЯН ЛЪСКОВ

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

ДОЦ. Д-Р ДИМИТЪР ДИМИТРОВ

ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

АСПЕКТИ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА ВОЙНА ВЪВ ВИЗАНТИЙСКИТЕ ВОЕННИ ТРАКТАТИ ОТ IX – X ВЕК¹

***Abstract:** The article attempts to examine the presence of various psychological techniques in the Byzantine military treatises during the Macedonian dynasty. The applied interdisciplinary methods of study from the field of psychology sets out to analyze the mechanisms of fear and certain human instincts. Thus the review intend to show another aspect of the Byzantine military arsenal and superiority. The practical implementation of the psychological concepts used in the Byzantine military treatises is illustrated by examples and comparison with the historical sources of the era.*

***Keywords:** psychological warfare, fear, military treatises, Byzantium, ars militaris*

Периодът IX – X век при управлението на Македонската династия бележи разгръщането на големите военни кампании както на изток, така и на запад, успоредно с което се наблюдава разцвет на милитаристичния жанр в литературата. Тъкмо голямата активност и динамика по всички фронтове срещу враговете на империята действат като катализатор за развитието на теоретичната мисъл във военното изкуство. Като резултат през дискутирания период са написани повече от 10 военни трактата, база и на настоящото изследване.² В рамките на теорията на войната своето развитие намират и психологическите техники за постигане на надмощие над противника.

Проучванията върху психологическите аспекти на войната, макар и в рамките на един твърде глобален мащаб и по-скоро изцяло в

¹ Статията е част от научната дейност към НЦИАВ (Научен център за история и археология на войната).

² Обзорен преглед на военните трактати от епохата вж. при Sullivan 2010: 149 – 161; Dain 1967: 317 – 392; □ Geer 2008: 907 – 914; □ald □n 1999: 37 – 38; Кучма 1979: 49 – 75.

руслото на психологията, имат вече своя дълготраен отпечатък върху науката. Независимо от това дали ще се третира като социокултурен въпрос, или предмет на психологически или философски дискурс, преплитането между отделните полета на хуманитаристиката в изследването на темата за човека във време на война е въпрос без темпорални граници и с общовалидно значение. Всъщност изследователското поле на средновековната менталност и психология на масите и индивидуалностите отдавна е обект на сериозен научен интерес, тръгвайки от Люсиен Февър, Алфонс Дюпрон, Робер Мандру, Жорж Дюби, Карло Гинзбург, Ролф Шпрандел и др.³

Именно обектът на изследване – човешките емоции, дава не просто повод, но се явява и необходимост за една интердисциплинарна „среща“ между науките. Разнообразните психологически техники са само инструмент за постигането на главната задача въобще, заложена в самите стратегикони – извоюването на победа и уязвяването на противника. Тъкмо емоциите, сред които основно страхът, са ключът към манипулирането на психиката на врага. Всъщност природата на страха не е изяснена напълно и е предмет на различни хипотези, теории и изследвания. Платон например приема, че причина за страха е движението на телесните сокове в тялото и тяхното съприкосновение с душата (Платон 1990: 551), докато модерната наука няма единно мнение и стига до концепции като тази, че страхът не съществува – има само уплашени хора (Harré 1986: 4). Затова тук изследването предпазливо трябва да проследи присъствието на този феномен в средновековния текст, тъй като дори самият акт на писане, описание на страха вече променя, пречупва неговата природа. Тази задача се усложнява допълнително и от все още оскъдните изследвания върху формите, проявленията, същността на психологическата война във византийския и средновековния свят въобще (Dimitrov, Popov 2021: 20 – 42; Titterton 2022; Ntafoulis 2016: 458 – 471; Różycki 2021; Różycki 2015a: 459 – 473; Różycki 2015b: 23 – 29; Ureche 2014: 3 – 7).

Целта на настоящата статия е да бъдат щрихираны общите аспекти при употребата на психологически техники във византийските военни тактики от IX – X век и ролята на страха в тях. Нашата

³ Преглед на литературата и видните представители в тази област вж. при Gurevich 1983: 167 – 195 (especially p. 187); Radding 1978: 577 – 597.

задача е да си отговорим на въпросите доколко сведенията в тактиките за използването на този тип прийоми съставляват всъщност съвсем целенасочена и ясно осмислена система от психологически похвати и какви конкретна цел и резултати се търсят от византийското командване? Усилията ни ще бъдат в посока и съпоставяне на теоретичните постановки в стратегиконите с използването в практиката на тези техники, каквато информация съдържат изворите за военните стълкновения от епохата.

Конкретно доказателство за пълното съзнаване на важноста на психическата устойчивост по време на сражение са целенасочените тренировки и симулации, за които нееднократно са дадени напътствия още в Тактиката на Лъв VI (886 – 912 г.). Подобни тренировки, чрез които да се осъществи привикването на войните към боевата атмосфера, се проиграват както в симулирането на схватки по суша (Leonis VI *Tactica*: XX.195), така и при упражняването в морския бой (Leonis VI *Tactica*: XIX.29).

От гледна точка на прилагането на психологическите похвати те често дори предхождат самото сражение. В „*Περὶ στρατηγίας*“ се препоръчва, за да се създаде известно предимство пред равностоен противник, част от войската да тероризира с викове и шум врага през цялата нощ, предхождаща битката, а на зазоряване той да бъде атакуван (Peri *Strategikes*: XXXIII.25 – 41). Модерните психологически проучвания доказват тази взаимовръзка. Силната възбуда изтощава организма, а шумът се явява именно такъв стресов фактор. В този смисъл шумът през нощта води до влошаване на човешката продуктивност, ако вземем предвид основната последица – липсата на сън (Corcoran 1962: 178 – 182).

Встъпването в схватка с викове се явява задължителен елемент и нерядко се съчетава с маньоври, целящи постигането на изненадващ ефект. В този дух тактиките препоръчват в общия случай войската да бъде разделена на две. Докато едната част от войската влиза в двубой с противника, другата използва подходящия момент, за да настъпи „с голяма скорост и дух, крясъци и бойни викове“ („*ὄξείως καὶ ἐντόλμως μετὰ κραυγῆς καὶ ἀλαλαγμοῦ*“ – De *velitatione bellica* 1985: IX.87 – 94). Един от най-ярките примери за това се съдържа в разказа за битката при Ключ (29 юли 1014 г.) на Йоан Скилица. Когато Василий II (986 – 1025) почти се отказва от намерението си

да пробие отбраната на клисурата, Никифор Ксифий, увещавайки императора да продължи с опитите си, намира заобиколен път в гръб на българите. С пристъп от „*викове и шум*“ византийският военачалник ударил врага, който, уплашен от неочакваната поява, се разбягал (Ioannis Scylitzae 1973: 849; John Skylitzes 2010: 331; Йоан Скилица 1965: 284). Както в трактата „За стратегията“, така и в съчинението на Йоан Скилица е използвана думата „ἀλαλαγμός“ (СБР 1938: 26), чийто корен – „ἀλαλά“, е същият този боен зов, вокация, използвана от древните елини в битка.⁴ Всъщност това наблюдение е интересно и важно в съпоставка с бойните викове *barritus*⁵ и *nobiscum*⁶ от ранновизантийския период, тъй като никъде в тактиките тези по-ранни варианти не са употребени.

Използването на тази психологическа тактика е съотносимо дори непосредствено след сражението. С категорична убеденост в анонимната *De castrametatione* се посочва, че когато след спечелено сражение ромеите нададат победни и радостни възгласи („*μετὰ νικητηρίων καὶ χαρμοσύνης*“), дебнешият в тесните проходи враг ще бъде обзет от голям страх („*δειλία πολλή*“) и на свой ред ще се разбяга (*De castrametatione* 1985: XX.116 – 141). При все това авторът на стратегикона отчита възможността противникът да се отърси от страха, което да доведе до нова схватка. Подобен е развоят на събитията по време на ключовата битка при Аркадиопол (970 г.), когато първоначално част от контингентата на русите е разбит, моралът на остатъка от армията се срива при изненадващите вести за византийския успех.

⁴ Етимологията на думата се проследява в гръцката митология и се свързва с Алала, дъщерята на Полемос, докато Хезиод е по-прозаичен и сближава звука от бойния вик с този, който издават бухалите (вж. Różycki 2021: 135).

⁵ Този специфичен боботец боен вик се споменава в редица ключови битки, като например сражението при Аргенторат (357 г.), когато е нададен от германските спомагателните войски корнути и брахиати Ammianus Marcellinus 16.12.43), и по всяка вероятност се родее със старогерманските обичаи и „песента“ бардит (Tacitus, *Germania* III; Różycki 2021: 139). Вероятно неговото отпадане се дължи тъкмо на ограниченото във времето влияние на германския елемент във византийската армия.

⁶ *voisicoúμ* – латинизъм, който многократно се среща в ранновизантийския трактат на Псевдо-Маврикий и е предназначен тъкмо за момента преди сблъсъка с врага. Изглежда, тъкмо заради силното влияние на латинския в армията тази дума се налага и използва и пак поради своя произход вероятно по-късно отпада, след като гръцкият език заема господстващо положение (вж. Różycki 2021: 135; 140; Mihaescu 1969: 267 – 280).

Скоро след това обаче успяват да се отърсят от ступора и да продължат боя (Ioannis Scylitzae 1973: 290; John Skylitzes 2010: 277).

Употребата на изненадващи атаки като средство за всяване на страх се явява един от основните похвати на византийското командване. Останалият анонимен за нас пълководец и автор на „*Περὶ παραδρομῆς*“, описвайки внимателно стъпките за изграждането на ненадейно („*ἀδοκῆτως*“) нападение, заключава, че това ще накара вражеската войска да се смае/слиса/стъписа и изплаши („*θαυμάσονται καὶ πτοηθήσονται*“), така че тя да обърне гръб не без страх („*οὐκ ἀδεῶς θαρρήσουσιν*“ – Dennis 1985: 228). Думата, до която авторът прибъгва, за да обозначи състоянието на страх, е „*πτοηθήσονται*“ (от „*πτοέω*“ – „изплашвам, плаша; плаша се, безпокоя се“ – Sophocles 1914: 960; СБР 1938: 719). В подобно състояние на смут, безпокойство, уплаха („*ἐς ταραχὴν οὐ μετρίαν ἐνέπιπτον*“) изпадат русите след ненадейната поява на Йоан Цимисхи край Велики Преслав, успявайки все пак да се съвземат след въздействаща реч на техния предводител Светослав (Ioannis Scylitzae 1973: 295; John Skylitzes 2010: 282; Йоан Скилица 1965: 264). Василевсът обаче използва момента, за да постигне пълно психологическо предимство, като се нахвърля внезапно („*αἰφνιδίως*“) с войската си върху врага, който е останал извън стените на Велики Преслав, обръщайки го в бяг. Същата е съдбата и на притичалите се на помощ руси от града, които, виждайки непредвиденото пристигане („*ἀπρόοπτον ἐπέλευσιν*“) на ромеите, се дезорганизируют и се разпръскват („*ἀσύντακτον καὶ διεσπασμένην*“), като бързо биват разбити (Ioannis Scylitzae 1973: 296; John Skylitzes 2010: 282; Йоан Скилица 1965: 264).

Особено ефектен и популярен прийом в изненадването на противника, характерен въобще във военната практика, са засадите. В глава 14 от Тактиката на Лъв VI са посветени няколко поредни параграфа (§ 35 – 41; § 49 – 51) на този въпрос, многократно засегнат и в останалите глави. Обръщайки внимание на необходимите условия за организирането на засада (гъсти гори, котловини, стръмни хълмове, дефилета и близки планини), авторът посочва, че последващото неочаквано нападение хвърля в хаос („*διετάραζαν*“) вражеската армия и я обръща в бяг („*ἔτρεψαν αὐτούς*“ – The Taktika of Leo VI 2010: 310, § 36). В други случаи, когато противникът попада в засадата от предварително изкопани ровове („*τὰ ὀρύγματα*“), това до-

вежда до безредно („ἀτάκτως“) отстъпление, предизвикано от настъпилата неочаквана катастрофа („ἀδοκίῳ συμπτώματι“ – The Taktika of Leo VI 2010: 312, § 39).

В стратегиконите могат да бъдат посочени и редица техники, когато без прилагането на каквато и да било сила е постигнато известно внушаване на страх. Така например авторът на „De velitatione bellica“ съветва военачалника да разположи лагера си в близост до противника „за негов ужас и отчаяние“ („ἐκπλήξιν αὐτῶν καὶ ἀπόγνωσιν“ – De velitatione bellica 1985: 176). Авторът на тактиката „За метода парадромѐ“ допълва наблюденията си с това, че за деморализацията („ἀθυμία“) на врага би спомогнала и липсата на вода (Dennis 1985: 176). Снабдяването с вода се дискутира от военния психиатър Павлос Дафолис като типичен и важен стресор, свързан със заобикалящата среда – видно и от специфичното внимание към този въпрос във византийските милитаристични текстове (Ntafoulis 2016: 7 – 8).

Източниците на питейна вода сами по себе си не са единственият ключов фактор от околната среда. Водата е в пряка зависимост от климата и неговите особености, които също се съблюдават при планирането на военните действия. В тактиката на Лъв Мъдри при сблъсък с войнствен противник се препоръчва използването на най-горещите следобедни часове от лятото за започване на военните действия, като така „[ε]орецината на слънцето и тежестта на сезона ще сложат край на смелостта и приповдигнатия дух на враговете му“⁷.

Един от най-интересните и хитри способности, които също не изискват прилагането на каквато и да е сила, ни се предава от Лъв VI по следния начин:

„Ще спомогнеш за ниския морал сред враговете, ако във времето след битката съумееш да извършиш тайно погребение на загиналите в твоята собствена армия, а телата на загиналите врагове оставиш [непогребани].“⁸

⁷ ...ἵνα τῇ τοῦ ἡλίου ζέσει καὶ τῷ τοῦ καιροῦ παρασυρμῶ τὸ θρασὺ καὶ θυμῶδες τῶν ἀντιτακτομένων αὐτῷ παύσῃται (The Taktika of Leo VI 2010: 448).

⁸ „Κατασκενάσεις ἀθυμίαν τοῖς πολεμίοις ὅταν ἐν καιρῷ μετὰ τὸν πόλεμον ποιῆσαι δυνήθῃς τὴν ταφὴν ἀφανῶς τῶν ἀπὸ τοῦ σου στρατοῦ πεσόντων, τὰ δὲ σώματα τῶν πεσόντων πολεμίων ἐάσης (The Taktika of Leo VI 2010: 542).

Този параграф далеч не е оригинална мисъл на императора, а е всъщност перифраза по Стратегикона на Маврикий (Dennis 1984: 80). Изглежда, чрез подобна хитрост византийската армия е могла дори да създаде впечатление за неуязвимост и непобедимост, като така да обезкуражи врага. Този прием напомня и препраща към известната десетхилядна лична гвардия на персийските царе, която Херодот нарича „безсмъртни“, тъй като техният брой остава константен въпреки загиналите и ранените (Herodotus 1921: 391; Херодот 2010: 400).

В *Παραγγέλματα πολιορκητικά* се описва в детайли ходът на една успешна обсада, като в същото време се споменава един от интересните психологически прийоми. Едновременно с позиционирането на обсадните машини византийците, влезли в схватка с противника върху крепостните стени, следва да вдигнат врява, шум („*θορυβοῦσι*“), от които врагът бива ужасен („*καταπλήττουσι*“ – *Parangelmata Poliorcetica*: XLIII). Подобна сцена пресъздава още Омир в епичния сблъсък за крепостните стени на Троя.⁹ За целта изворите предписват използването на предназначените за това духови инструменти, като бойни тропети и сигнални тръби. Ефектът върху противника, който могат да окажат звуците от духовия инструмент, при обсада е във от съмнение. Лъв VI в своята тактика наставлява войните, веднъж стъпили върху най-силно укрепените точки на стените, да надуют („*σαλπίσουσι*“) бойния тропет, което ще предизвика голям страх у защитниците („*φόβον*“ *Leonis VI Tactica*: XV.20).

Безспорно едни от най-ефикасните и зрелищни методи за психологическо въздействие са тези, свързани с проливането на кръвта на военнопленниците. В „*Συλλογή Τακτικόν*“ се препоръчва на военачалника:

„...незабавно да избие военнопленниците по две причини, защото с извършването на това армията с него (военачалника – б. м., К. Л.) би се отправила, бидейки напълно свободна от тях, уверено към битката и защото клането на сънародниците им несъмнено ще внуши най-голям страх у враговете.“¹⁰

⁹ Вдигнали ред сухокожени щитове много високо, с вик нечовешки нападнаха вецо сградената крепост воините, сбрани край Азия и край Ямена, Ореста, край Адаманта Азида, и край Тоона, и Еномая (Илиада 12: 137 – 140).

¹⁰ ... τοὺς μὲν αἰχμαλώτους αὐτίκα κτείνετω δεῖν εἶνεκα, ὅτι τε τῆς ἐξ αὐτῶν ἐπιθέσεως ὁ σὺν αὐτῷ στρατός ἐλεύθερος ὦν ὁλοσχερῶς ἐπὶ τὸν κατὰ πρόσωπον χωρήσειε πόλεμον,

Пример за това откриваме в действията на Василий II (976 – 1025) след битката при Хрисополис (988/989 г.), когато по-ценният пленник – братът на узурпатора Варда Фока, е запазен жив, докато патрикият Калокир Делфинас показно е набит на кол на върха на хълма (Leonis Diaconi 1828: 216; Talbot, Sullivan 2005: 174). По сходен начин ромеите постъпват и с арабските пленници, заловени, след като са надвити, при един от честите си морски набези при управлението на Михаил IV Пафлагон (1034 – 1041). Част от пленниците са изпратени при императора, а друга е набита на кол по крайбрежието, което те доскоро опустошавали (Йоан Зонара 1968: 191). Тези жестоки мерки недвусмислено целят да обезкуражат и уплашат врага, доколкото той може да се припознае в съдбата на своите другари и да почувства заплахата от смъртта като съвсем реална и в непосредствена близост.

По отношение на огъня и страха във византийските тактики откриваме един особен случай. Авторът на „Συλλογή Τακτικόν“ описва сложна рецепта за изгарянето на вражеските оръжия без огън („Πῶς ἀπλά καυτεῖεν πολεμίων πυρὸς ἄνευ“ – Dain 1938: 115; The Sylloge Tacticorum 2017: 97). С предварително приготвена смес от разнородни съставки се намазват през нощта съоръженията на противника, а когато слънцето ги нагрее достатъчно, те се подпалват. Без съмнение в условията на една епоха на крайна суеверност и религиозност този оригинален прием създава огромно впечатление у вражеската войска, която мъчно може да си обясни рационалните причини за нещастията.

Интересен момент представляват и лъжливите слухове – част от психологическия инструментариум на ромейското командване. Когато противникът има предимство, именно в критичния момент от сражението – препоръчва се във военния наръчник, е достатъчно да се нададе вик: „Плъководецът на врага е мъртъв!“ („τέθνηκεν ὁ τῶν πολεμίων στρατηγός.“), така че да хвърли в отчаяние („ἀπέγνωσαν“) част от вражата войска (The Taktika of Leo VI 2010: 344). По този начин се осигурява ценно време, докато противникът преодолее настъпилото безредие. За реалното въздействие и измерение на този прием изворите от епохата дават частична представа. Примери, ко-

καὶ ὅτι δειλίαν μεγίστην ἀναμφιβόλως παρέξει τοῖς ἐναντίοις ἢ τῶν ὁμοφύλων σφαγῆ (Dain 1938: 38; The Sylloge Tacticorum 2017: 36).

ито да подсказат ефекта от един такъв слух за убийството на военачалник, макар и напълно действителни, могат да бъдат посочени. В един от епизодите при обсадата на Дръстър Анемас – телохранителят на императора, посича с меч си Икмор, един от неформалните лидери сред русите, а последните, след като разбират, надават скърбен вой („ὄλολυζάντων“) и се впускат в безславно отстъпление към града (Ioannis Scylitzae 1973: 304 – 305; John Skylitzes 2010: 289 – 290; Leonis Diaconi 1828: 149; Talbot, Sullivan 2005: 193). Малко преди това същата съдба сполетява и третия по ранг водач сред русите – Сфенгелос, а дружините му безславно се оттеглят (Leonis Diaconi 1828: 144; Talbot, Sullivan 2005: 89).

Обзорният преглед на военните трактати от периода IX – X век показва богат набор от разнообразни психологически техники за деморализация и всяване на страх сред противниковата войска. На лице е както известна приемственост с античното военно изкуство, но така също и по-нататъшното развитие, обновяване и разширяване на теоретичната мисъл в тази посока. Нещо повече, изворите от епохата свидетелстват в голяма степен за действителната употреба в бойни действия на прийоми, предписани от стратегиконите. Методите за психологическо надмощие не само не противоречат на тактическите указания, но и ги допълват, формирайки единна стратегия за действие на ромейската войска. Спектърът от психологически похвати е широк и включва използването на насилие, потискане или засилване на базови инстинкти, климатичния фактор. Всичко това разкрива впечатляващи познания върху човешката психика и биологични особености.

В езиково отношение се разкрива голямо разнообразие от лексикални инфлексии на емоцията *страх*. Анализът на стратегиконите и съпоставката с други извори от епохата показва на семантично ниво висок общ интензитет на страха. Най-често употребяваните лексеми изразяват най-високите степени на страха (уплаха, панически страх).

Използването на психологическите техники в общия случай се препоръчва особено в моментите на превъзходство от страна на врага и несигурност в ромейските редици, а тяхното предназначение и задача е да уязвят противника и да въодушевят собствените войни. Вниманието на настоящия анализ, насочено към деморали-

зацията на вражеската войска, показва пълна успеваемост на използвания психологически инструментариум. В мнозинството от случаите постигнатият ефект се изразява в разпад на противниковата войска и нейното пълно отстъпление.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Йоан Зонара 1968:** Йоан Зонара. История. // Гръцки извори за българската история. Том VII. Българска академия на науките, София, 1968.
- Йоан Скилица 1965:** Йоан Скилица. Кратка история. // Гръцки извори за българската история. Том VI. Българска академия на науките, София, 1965.
- Кучма 1979:** Владимир Кучма. Византийские военные трактаты VI – X вв. как исторический источник. // Византийский Временник, XL (1979), № 65, 49 – 75.
- Лъв Дякон 1964:** Лъв Дякон. История. // Гръцки извори за българската история. Том V. Българска академия на науките, София, 1964.
- Платон 1990:** Платон. Диалози. Том 4. София, 1990.
- СБР 1938:** Старогръцко-български речник. София, 1938.
- Херодот 2010:** Херодот. История. София, 2010.
- Corcoran 1962:** Corcoran, J. Noise and Loss of Sleep. // Quarterly Journal of Experimental Psychology, 1962, № 14 (3), 178 – 182.
- Dain 1938:** Alphonse Dain. Sylloge Tacticorum, quae olim „Inedita Leonis Tactica“ dicebatur. Paris, 1938.
- Dain 1967:** Alphonse Dain. Les stratégistes byzantins. // Travaux et Mémoires, Paris, 1967, 317 – 392.
- De castrametatione 1985:** George Dennis. Three Byzantine Military Treatises. Washington D.C., 1985, 241 – 336.
- De velitatione bellica 1985:** George Dennis. Three Byzantine Military Treatises. Washington D.C., 1985, 137 – 240.
- The Taktika of Leo VI 2010:** George Dennis. The Taktika of Leo VI. Washington D.C., 2010.
- Dimitrov, Popov 2021:** Dimitar Dimitrov, Stoyan Popov. Psychological Warfare Techniques in The Rus'-Byzantine War of 970 – 971. // Plovdivski istoricheski forum, V (2021), №1, 20 – 42.

- Gurevich 1983:** Aaron Gurevich. Medieval Culture and Mentality according to the New French Historiography. // *European Journal of Archives Européennes de Sociologie*, XXIV (2009), № 1, 167 – 195.
- Haldon 1999:** John Haldon. Warfare, State and Society in the Byzantine World 565–1204. London, 1999.
- Haldon 2006:** John Haldon. „Greek fire“ revisited: recent and current research. // *Byzantine Style Religion and Civilization In Honour of Sir Steven Runciman*. Cambridge, 2006, 290 – 325.
- Haldon 2014:** John Haldon. *A Critical Commentary on The Taktika of Leo VI*. Harvard, 2014.
- Herodotus 1921:** Herodotus, Vol. 3, Translation by Alfred Godley, Heinemann, London, 1921.
- Ioannis Scylitzae 1973:** Ioannis Scylitzae, *Synopsis Historiarum*. // CFHB, №5, 1973.
- John Skylitzes 2010:** John Skylitzes. *A Synopsis of Byzantine History, 811–1057*. Cambridge, 2010.
- Leonis Diaconi 1828:** Leonis Diaconi. *Caloënsis Historiae libri decem et Liber De velitatione bellica Nicephori Augusti*. Bonn, 1828.
- McGeer 1996:** Eric McGeer. *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*. Washington D.C., 1996.
- McGeer 2008:** Eric McGeer. *Military Texts*. // *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford, 2008, 907 – 914.
- Ntafoulis 2016:** Pavlos Ntafoulis. A war psychiatry approach to warfare in the Middle Byzantine period. // *History of Psychiatry*, XXVII (2016), № 4, 458 – 471.
- Radding 1978:** Charles Radding. *Evolution of Medieval Mentalities: A Cognitive-Structural Approach*. // *The American Historical Review*, LXXXIII (1978), 3, 1978.
- Różycki 2015a:** Łukasz Różycki. Fear an Aspect of Byzantine Psychological Warfare. // *Vox Patrum*, 35 (2015), № 63, 459 – 473.
- Różycki 2015b:** Łukasz Różycki. Fear – elements of Slavic „psychological warfare“. // *Journal of Ancient History and Archaeology*, № 2.1, 2015, 23 – 29.
- Różycki 2021:** Łukasz Różycki. *Battlefield Emotions in Late Antiquity: A Study of Fear and Motivation in Roman Military Treatises*. Leiden, 2021.

- Sophocles 1914:** Evangelinus Sophocles. Greek lexicon of the Roman and Byzantine periods. Cambridge, 1914.
- Sullivan 1997b:** Denis Sullivan. Tenth Century Byzantine Offensive Siege Warfare: Instructional Prescriptions and Historical Practice. // *Byzantium at War (9th–12th c.)*. Athens, 1997, 179 – 200.
- Sullivan 2000:** Denis Sullivan. *Siegecraft: Two Tenth-Century Instruction Manuals by „Heron of Byzantium“*. Washington D.C., 2000.
- Sullivan 2010:** Denis Sullivan. Byzantine military manuals: prescriptions, practice and pedagogy. // *The Byzantine World*. London, 2010, 149 – 161.
- Talbot, Sullivan 2005:** Alice-Mary Talbot, Denis Sullivan. *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*. Dumbarton Oak, 2005.
- Titterton 2022:** James Titterton. *Deception in Medieval Warfare*. Woodbridge, 2022.
- The Sylloge Tacticorum 2017:** *A Tenth-Century Byzantine Military Manual: The Sylloge Tacticorum*. Trans. Georgios Chatzelis and Jonathan Harris, New York, 2017.
- Ureche 2014:** Petru Ureche. The Soldiers' Morale in the Roman Army. // *Journal of Ancient History and Archaeology*, I (2014), № 3, 3 – 7.

ДОКТОРАНТ: КРИСТИАНА КОЛЕВА

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ: ПРОФ. Д-Р НАДЯ ЧЕРНЕВА

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КЪМ ВЪПРОСА ЗА КРЕОЛИЗИРАНИЯ ТЕКСТ

Abstract: *In this article, the author analyzed the existing terminology used to describe the concept of Creole language and the process of creolization. This study explores various aspects of the subject, focusing on both text and creolized text. The aim is to demonstrate that creolization and creolized texts are highly preferred in the contemporary world because they effectively influence the audience and facilitate easier and more long-term retention of information.*

Keywords: *carnivalization, creole language, creolization, creolized text*

Настоящият доклад има за цел да продължи и задълбочи разглежданата от нас вече терминология в научната литература, посветена на различните аспекти в изследването на избраната тема за *креолизираните текстове*, която е част от бъдещ дисертационен труд¹. След обстоен анализ и изясняване на научноизследователските гледни точки на термините *памет, културна памет, символика, квазисимволи, текст, дискурс, интертекстуалност, интердискурсивност, креолизация, креолизиран текст, поликодов текст и видеовербален текст* (в изнесени доклади, на които предстои публикуване) в настоящата разработка се фокусираме върху анализа на теоретичните постановки, свързани с изясняване на понятието *креолски език* и процеса на *креолизация*. Така също си поставяме задача да изясним позицията си за използването в настоящата и в бъдещите ни разработки на понятието *креолизиран текст* с оглед на общоприетото разбиране за *текст*. Ще следваме логическата последователност: от по-общите и универсални парадигми към конкретното задълбочаване в същностните характеристики на въпроса за *креолизирания текст*. Като приносни за изясняване на теоретичните положения по зададената тема посочваме трудовете на А. А. Бернацкая, А. Л. Ломоносова, Е. Н. Пищерская, Е. Ф. Тарасов, И. Р. Галперин, Н. Ф. Михеева, О. И. Макси-

¹ „Вербализация на културната памет (върху материали от руски и български език)“.

менко, Ю. А. Сорокин, Дж. Холм, Н. Смит, П. Муйскен и други (виж по-подробно в цитираната литература).

Глобализацията, обусловена и от скоростното развитие на високите технологии, променя не само същността и характеристиките на икономическите и културните структури в съвременния свят, но и начина, по който общуваме и възприемаме информация. Във връзка с развитието на технологиите, многообразието от приложения, до които имаме достъп, и очакваните и предвидими променящи се вкусове и предпочитания на ползвателите им се налага естествена необходимост от промяна в предоставяне в публичното пространство (СМИ във всякаква форма и вид) на информация. Според изследователите социолингвисти в динамиката на съвременните промени в телевизионното пространство се наблюдават както тотални нарушения на правилата и нормите на съвременния език, които се реализират и утвърждават непосредствено в речта, така и превалиране на *модни езикови тенденции* – „карнавализация“ на речевото поведение, изразяваща се в така наречените езикови игри, смехова култура, медийна фантомност и информационна клиповост на речевото общуване² (Фукс 2023: 191).

Понятието карнавализация отдавна привлича вниманието на лингвистите, но въпросите за неговото функциониране в текстовете с различна лингвистична природа, както и средствата за неговата езикова реализация не са получили необходимото внимание в специализираната литература (Водоватова 2017: 38).

М. М. Бахтин пръв предлага идеята за универсална „карнавализация на езика“ (Фукс 2023: 190). *Карнавализацията на езика* обикновено се свързва също така и с активното използване на диалект, жаргон и просторечие в публичната реч, с умишленото нарушаване на литературните и езиковите норми – ударение, произношение, образуване на словоформи, и на синтактичната структура на изреченията (Крылова 2016: URL). Всичко това има за цел да привлече вниманието на зрителя и да го разсмее (пак там).

В. Г. Костомаров и Н. Д. Бурвикова отбелязват, че *повратният кризисен момент в живота на руското общество веднага бива*

² Тук и до края на настоящото изложение преводът от руски и английски език е мой – К. К.

отразен от езика. Карнавализацията на заобикалящата действителност стимулира карнавализацията на езика (Костомаров, Бурвикова 2001: 7).

Според Д. А. Фукс целта на карнавализацията на езика е комуникация с младежката аудитория на нейния език (Фукс 2023: 193). Споделяме мнението на М. Кастелс, че карнавализацията заема съществено място в медийните технологии и манипулира масовото съзнание; предполага възприемането на света по нов начин, изискващ различен комуникативен модел на ниво „СМИ – аудитория“ (Кастелс 2000: 339).

Според нас карнавализацията на езика, осъществяваща се чрез смесването на различните му елементи, отразява житейските промени в начина, по който възприемаме и предаваме информация. В този смисъл бързото развитие на технологиите предполага нови форми на мислене и комуникация. Една от най-осезаемите такива форми е *клиповото мислене*. Общеизвестно е, че *клиповото мислене* е вид съзнание, при което човек възприема информация за света чрез кратки послания под формата на различни, бързо сменящи се видеоклипове/фрагменти. Характеризира се с това, че информацията се възприема на малки частици. Хората свикват да преминават бързо от един информационен фрагмент към друг. Пример за това е приложението TikTok. Ф. Гиренок смята, че *клиповото мислене не се интересува от начина на свързване на едно съждение с друго, а от визуалното изображение на мисълта като цяло* (Гиренок 2014: URL). Споделяме мнението на А. Василева за минусите на *клиповото мислене* – разсеяност, лоша памет и невъзможност за анализ на големи количества информация (Василева 2023: URL). Този нов начин на мислене води до формирането на *клипово съзнание*. Понятието се използва за обозначаване на особеностите на мисленето на съвременната младеж, израснала в общество на високи технологии, което се отличава с висока скорост на възприемане на образи (Пипенко 2006: 140). Според Е. В. Митягина и Н. С. Долгополова *клиповото съзнание* е умението да възприемаме околния свят чрез кратки и наситени послания, представени под формата на видеоклипове, новини по телевизията или на друг подобен формат (Митягина, Долгополова 2009: 53).

В контекста на *клиповото мислене* и *клиповото съзнание* кратките и бързо сменящи се образи се превръщат в основен начин за предаване на послания, което отразява стремежа към икономия и многоканалност на внушенията в изразните средства. Многоканалността на внушенията в изразните средства подчертава необходимостта от адаптивност и креативност в съвременната комуникация, в която информацията се предава по различни начини чрез многообразните платформи и приложения. Това съответства на съвременните представи на аудиторията за възприемане на информация по лесен и атрактивен за нея начин. В монографията „Етнопсихолингвистични и социолингвистични аспекти на езика на вестниците в България“ многоканалността е описана като *комбиниране на сензорни канали, по които информацията стига до реципиента. Вестниците отдавна не са едноканална медия, защото визуализацията се реализира разностранно – текст, снимки, графики, колажи и пр.* (Христовова и кол. 2013: 634).

Благодарение на развитието на медиите и многообразието от информация, до която имаме достъп, така нареченият *цитатен бум* става все по-популярен. Общеизвестно е, че цитатният бум описва явление, при което определен израз или цитат, било от книга, песен, филм, или нечие изказване, става популярен и се разпространява в обществото. Според О. С. Боярских цитатният бум представлява *страстта към цитиране* и възниква на границата на ХХ и ХХІ век. Изследователката смята, че днес, увеличавайки обхвата на актуалните сфери на културното знание и прецедентни текстове, броят и разнообразието на цитираните източници неизменно и предвидимо нараства (Боярских 2008: 197).

В резултат на направения дотук преглед изглежда логично твърдението, че в днешния глобализиран, високотехнологичен и информационно наситен свят привличането и задържането на вниманието на аудиторията е изключително важно. В контекста на горепосочените характеристики на общуването в публичното пространство – карнавализацията на езика, клиповото мислене, клиповото съзнание, цитатния бум и не на последно място – многоканалността на внушенията в изразните средства, се наблюдава засилената употреба на т.нар. *креолизирани текстове*, които, комбинирайки различни внушения, според нас са пример за многоканалност на въз-

действие и са особено ефективни в задържането на интереса на реципиента и предаването на послание по ангажиращ начин.

За да стигнем до същността на *креолизацията* като процес на смесване и интегриране на разнородни кодове в едно цяло (Пищерская 2023: URL), ще изясним в диахронен план възникването и употребата на термина.

В лингвистиката съществуват понятия като *пиджин* и *креолски езици*. В търсене на разликата между тези понятия професор Александър Волков от Московския държавен университет „М. В. Ломоносов“ привежда следния пример: *Вземаме, да речем, чернокожи³ и ги докарваме от Африка в Америка. В родината си те са говорили на своя бантуиден език. А тук с тях започват да общуват на френски или на испански. Негрите постепенно усвояват някакъв език, смесен с техния роден език. Така се появява пиджин – ненормиран език на пазара. Когато обаче хората започват да го усвояват от детството си, когато той става роден език, пиджин се превръща в креолски* (цит. по Греков 2017: URL).

В лингвистиката така наречените *креолски езици*, които се формират на основата на пиджин, са известни и достатъчно добре описани. Общоприето е да се смята, че *креолските езици* са езици, които се развиват на базата на пиджин и стават родни за определени етноси. *Креолският език (креол) е език, формиран на базата на пиджин, който в процеса на функциониране става роден за неговите носители. Различава се от пиджин по: 1. наличието на база данни с носители; 2. по-голям речников запас; 3. устойчива граматика; 4. по-голям обем функции* (Словарь лингвистических терминов 2010: 168).

Според Н. Ф. Михеева пиджин и креолските езици *почти винаги имат нисък статус, дори и да се използват от мнозинството. Обикновено в обществата, в които се говори пиджин или креолски език, присъства диглосия, при която единият език е „висш“ и изпълнява всички „важни“ функции: държавно управле-*

³ При преводите са запазени действащите в оригиналния език норми за политическа и социалнокомуникативна коректност дори и в ситуациите, при които те значимо се различават от тези в настоящия български език. Обратното (привеждането им в съответствие с приемащия контекст) би означавало нарушаване на авторските права.

ние, образование и „висока“ култура (в това число и художествена литература), а „нисшият“ език, в случая пиджин или креолски език, се използва за други функции, свързани с комуникацията в семейството или църквата (Михеева 2014: 6).

Съществената разлика между пиджин и креолските езици е в това, че пиджин не се явява майчин език, докато *креолските езици* могат да бъдат. Според Дж. Холм *креолският език* се говори по рождение най-често от цяла общност, чиито предци са изместени географски, така че връзките им с майчиния им език и социокултурната идентичност са частично прекъснати. Той твърди, че под влияние на робството се появяват такива езици. Първото поколение роби използват пиджин, за да общуват помежду си. Децата им, които са усвоили пиджин като роден език, създават *креолските езици* (Holm 2004: 6 – 8).

А. И. Носкова и Е. А. Плеухова твърдят, че креолският език представлява *опростена версия на основния език, която съхранява само основните му съставни части* (Носкова, Плеухова 2013: 84). Креолските езици често се възприемат като по-лесни в сравнение с другите езици. Широко разпространено е разбирането, че креолските езици са не само морфологично, но също синтактично и фонологично по-прости от другите езици (Muysken, Smith 1994: 9).

В обобщение на гореказаното: общоизвестно е, че *креолският език* се появява като резултат от смесването на елементи (думи и изрази) от местни диалекти с други чужди езици. Креолските езици са по-опростени и именно заради това се говорят от повечето хора.

Следващото понятие във фокуса на нашия анализ е процесът *креолизация*. В речника на лингвистичните термини под *креолизация* се разбира процес на образуване на *креолски езици* (Словарь лингвистических терминов 2010: 168), а *езикова креолизация* е процесът, в резултат на който пиджин започва да обслужва всички основни комуникативни потребности на социума, включително сферата на ежедневното общуване в семейна среда, постепенно се превръща в роден и често е единственият език на новото поколение (пак там).

Според историческия речник на галицизмите в руския език *креолизацията* представлява смесването на два езика, което води до появата на нов говорим език (Епишкин 2010: URL).

А. А. Бернацкая споделя, че *креолизацията е комбинация от средства от различни семиотични системи в комплекс, отговарящ на условието за текстуалност* (Бернацкая 2000: 109). Е. Н. Пищерская определя *креолизацията* като процес на смесване и интегриране на разнородни кодове в едно цяло (Пищерская 2023: URL), а според О. И. Максименко процесът *креолизация* има безспорни точки на пресичане с категориите на паралингвистиката – и в двата случая става въпрос за комбинация от вербални и невербални средства в процеса на комуникация и в текста (Максименко 2012: 100).

Креолизацията има универсален характер и е тясно свързана с прогресиращата интернационализация и глобализация (Саидова 2016: URL). В рамките на мрежовите текстове *креолизацията* играе доста значима роля: *паралингвистичните единици допълват и конкретизират лингвистичните, привличат вниманието на читателя, допринасят за изразяването на художественото намерение на автора* (пак там).

М. В. Фискова разделя *креолизацията* на три вида: *ментална креолизация, вербална креолизация и невербална креолизация*. Според нея *вербалната креолизация* е механизъм, чрез който авторът придава на своя текст образност и изразителност, а чрез *менталната креолизация* се осъществява възприемането на информацията, изложена чрез използването на елементи на *вербална и невербална креолизация*. За разлика от *вербалната креолизация* *невербалната* се стреми да наложи един или друг образ на получателя (Фискова 2014: 198 – 199).

Както вече сме споделяли в предишните си изследвания, това е процес, при който най-често символи се пренасят и преобразуват от една форма на култура в друга, създавайки нови креолизиращи форми. *Креолизацията* може да бъде наблюдавана и анализирана на различни културни нива. Най-често срещаната форма, която представлява интерес за нас, е *текстът като креолизираща форма*.

В предишния си доклад „Към въпроса за понятията *памет* и *текст* (в научната литература на руски и български език)“ разгледахме обстойно терминологията, свързана с понятието *текст*. Различни автори го изследват, като се опитват да го типологизират и систематизират, но няма единно мнение. Обобщихме, че редица

учени твърдят, че основната единица на езика е именно *текстът*, който е резултат от речевата дейност.

Общозвестно е, че определението на понятието *текст* продължава да бъде спорно и до днес. Предвид факта, че разрешаването на този казус не е в центъра на нашето изследване, ние приемаме универсалното според нас определение на И. Р. Галперин: *Текстът представлява творчески речеви процес, който е завършен и обективиран под формата на писмен документ, произведение, състоящо се от заглавие и редица специални единици (свърхфразови единства), обединени от различни видове лексикални, граматически, логически и стилистични връзки, които имат определена ориентация и прагматично отношение* (Галперин 2005: 80).

Креолизацията е процес, при който се придава атрактивност на *текста*: например чрез различни шрифтове, цвят на текста, фон, различни символи, изображения, илюстрации и др. Най-често срещаните средства за креолизация на текста всъщност са изображението или илюстрацията, които влияят най-силно на адресата за възприемането на информация. Смесването на вербален и невербален елемент има за цел да привлече вниманието на читателя и да го задържи възможно най-дълго. Според някои учени текстове, които съчетават разнородни знакови системи, се наричат креолизирани. Както уточнихме в своето изследване „Към въпроса за креолизираната символика (в съвременната научна литература на руски език)“, различните автори приемат различна терминология за обозначаване на такъв тип текстове. Най-често срещаните са креолизиран текст, поликодов текст и видеовербален текст. Ние избираме термина *креолизиран текст* като емблематичен за комбиниран текст, съчетаващ вербални и невербални знакови системи, и ще използваме него в следващите си изследователски търсения.

В съвременния свят креолизираните текстове са предпочитани форми за представяне на информация. Вече сме споделяли, че всъщност за пръв път Ю. А. Сорокин и Е. Ф. Тарасов употребяват термина *креолизиран текст*. Те определят креолизирания текст като текст, съчетаващ вербални и невербални компоненти. Тези компоненти на текста представляват едно структурно и семантично цяло, което осигурява прагматично въздействие върху адресата (Сорокин, Тарасов 1990: 180).

И. А. Окунева и В. В. Латун разбират под понятието креолизиран текст *комбиниран текст, който съчетава вербални и невербални компоненти, както и аудиокомпоненти* (Окунева, Латун, 2017: 2).

А. Л. Ломоносова смята, че креолизираните текстове *отразяват социалните ценности, естетическите идеали, мирогледа на различни социални групи, действащи като носители на културата* (Ломоносова 2018: 417).

В колективната монография „Креолизованный текст: Смысловое восприятие“ креолизираните текстове са описани като *знаково образувание – текст, състоящ се от вербална и невербална (изображение) част: речева верига и изображение на предмета, описан в тази речева верига. В креолизираните текстове съдържанието е изобразено чрез езикови знаци в писмена форма (графемни) и нелингвистични (иконични) знаци под формата на изображения на предмети* (Тарасов, Нистратов, Матвеев 2020: 9).

В заключение – в настоящото изложение анализирахме и изяснихме съществуващата терминология за обозначаване на понятията, които ще са ни необходими за разгръщането на предстоящото по-голямо изследване. Процесът на глобално интегриране и технологично развитие води до така наречената *карнавализация на езика*, която, съзнателно или/и не, е благодатна среда за зараждане и развитие на *клиповото мислене и клиповото съзнание*, предполагащи многоканалност при реализацията на внушенията, съпътстващи информацията. Съчетанието между вербална и невербална част в създадения текст стимулира по-бързото ѝ усвояване, като засилва и процеса на въздействието и съхраняването ѝ. Такова съчетание се реализира в креолизираните текстове, които намират място в реклами, комикси, листовки, карикатури, плакати и др., както и представляват същността на огромно количество интернет страници, които от своя страна са създадени с различна цел: развлекателна, обучителна, дидактична и т.н. Като обект на изследване са благодатно поле за сравнение и анализ на приликите и разликите в езиковите и социокултурните традиции и особености на различни страни и народи.

ИСПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бернацкая 2000:** Бернацкая, А. А. К проблеме креолизации текста: история и современное состояние. // Речевое общение: Специализированный вестник, 2000.
- Боярских 2008:** Боярских, О. С. Прецедентные феномены со сферой-источником «Литература» в дискурсе российских печатных СМИ (2004 – 2007 гг.). Нижний Тагил, 2008.
- Васильева 2023:** Васильева, А. Клиповое мышление – что это такое и как от него избавиться.
< <https://skillbox.ru/media/growth/clip-thinking/>> (20.06.2024).
- Водоватова 2017:** Водоватова, Т. Е. Карнавализация общения и языковые средства ее достижения (на материале текстов речей Д. Трампа). // Культура и цивилизация. 2017. Том 7. № 5А. 38 – 43.
- Гальперин 2005:** Гальперин, И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва, 2005.
- Гиренок 2014:** Гиренок, Ф. Клиповое мышление.
< <https://lgz.ru/article/-49-6490-10-12-2014/klipovoe-myshlenie/>> (20.06.2024).
- Греков 2017:** Греков, И. 5 хибридни езика с „участието“ на руския. < https://bg.rbth.com/culture/2017/06/18/5-hibridni-ezika-s-uchastiето-na-ruskiya_783545 > (10.06.2024).
- Епишкин 2010:** Епишкин, Н. И. Исторический словарь галлицизмов русского языка. < <http://rus-yaz.niv.ru/doc/gallism-dictionary/fc/slovar-202-38.htm#zag-20887> > (03.06.2024).
- Кастельс 2000:** Кастельс, М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура. Москва, 2000.
- Костомаров, Бурвикова 2001:** Костомаров, В. Г., Бурвикова, Н. Д. Старые мехи и новое вино. Из наблюдений над русским словоупотреблением конца XX в. Санкт-Петербург, 2001.
- Крылова 2016:** Крылова, М. Н. Процесс «карнавализации» русского языка и сравнительные конструкции. // Научно-методический электронный журнал «Концепт», 2016.
< <http://e-koncept.ru/2016/56386.htm>.> (19.06.2024).
- Ломоносова 2018:** Ломоносова, А. Л. Социокультурный аспект креолизованных текстов. // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманираные науки. Вып. 18 (816). 417 – 425, 2018.

- Максименко 2012:** Максименко, О. И. Поликодовый vs. креолизованный текст: проблема терминологии. // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семантика. Семантика, 2012.
- Митягина, Долгополова 2009:** Митягина, Е. В., Долгополова, Н. С. «Клиповое сознание» молодежи в современном информационном обществе. // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Социальные науки. 2009, № 3 (15), 53 – 59.
- Михеева 2014:** Михеева, Н. Ф. Пиджинный и креольские языки: перспективы развития. // Вестник РУДН, серия Вопросы образования: языки и специальность, № 2, Москва, 2014.
- Носкова, Плеухова 2013:** Носкова, А. И., Плеухова, Е. А. Эволюция языка в странах Латинской Америки. // Филология и культура, № 1 (31), 2013.
- Окунева, Латун, 2017:** Окунева, И. А., Латун, В. В. Особенности использования структурных компонентов креолизованных текстов в зарубежной учебной книге: моменты концептуальной инверсии. // Интернет-журнал Мир науки. 2017. Том 5. № 2. < <http://mir-nauki.com/PDF/46PDMN217.pdf> > (30.03.2024).
- Пипенко 2006:** Пипенко, М. Феномен молодежных виртуальных фановских практик. // Журнал социологии и социальной антропологии. 2006. Том IX. № 1 (34). 139 – 150.
- Пищерская 2023, http:** Пищерская, Е. Н. Креолизованный текст как объект изучения в лингвистике, 2023.
< https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=40748 > (30.03.2024).
- Саидова 2016:** Саидова, З. Э. Феномен креолизации текста в сетевом дискурсе. // Молодой ученый. 2016.
< <https://moluch.ru/archive/114/30237/> > (03.06.2024).
- Словарь лингвистических терминов 2010:** Жеребило, Т. В. Словарь лингвистических терминов – 5-ое изд., испр. и доп. Назрань, 2010.
- Сорокин, Тарасов 1990:** Сорокин, Ю. А., Тарасов, Е. Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция. // Оптимизация речевого воздействия. Москва, 1990.

- Тарасов, Нистратов, Матвеев 2020:** Креолизованный текст: Смысловое восприятие. Коллективная монография. Отв. ред. И. В. Вашунина. Редколл.: Е. Ф. Тарасов, А. А. Нистратов, М. О. Матвеев. // Институт языкознания РАН, 2020.
- Фиськова 2014:** Фиськова, М. В. Роль креолизации в понимании текста. // Издательство „Грамота“, № 7 (37), 2014.
- Фукс 2023:** Фукс, Д. А. Коммуникативный аспект современной медиакультуры (карнавализация речи развлекательного телевидения). // Ярославский педагогический вестник. 2023. № 3 (132). 190 – 198.
- Христозова и кол. 2013:** Христозова, Г. М., и кол. Етнопсихолингвистични и социолингвистични аспекти на езика на вестниците в България. Бургас: Бургаски свободен университет, 2013.
- Holm 2004:** Holm J. An Introduction to Pidgins and Creoles. Cambridge, 2004.
- Muysken, Smith 1994:** Muysken, P., Smith, N. The study of pidgin and creole languages. // Pidgins and Creoles: An introduction. 1994.

ДОКТОРАНТ: МАРИЯ ВЛАЕВА

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ: ДОЦ. Д-Р ЙОРДАНКА ЛЮБЕЦКА
ФАКУЛТЕТ ПО ИКОНОМИЧЕСКИ И СОЦИАЛНИ НАУКИ

СЧЕТОВОДНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА СОЦИАЛНИТЕ ЕФЕКТИ ОТ СТОПАНСКАТА ДЕЙНОСТ

***Abstract:** The dissertation work explores the possibilities of accounting science for correct and reliable reflection of the positive and negative social effects of economic activity as benefit (income) or negative, because there is still no normatively regulated assessment for accounting reflection. The social effects of economic and non-economic activity are considered in a macroeconomic aspect, analyzing various normative documents in connection with the reflection of economic effects, which is still required only on the basis of costs, without being compared with received income (benefits). In the comparison between the financial statements on the basis of costs – revenues and the Non-financial declarations on the basis of costs – benefits, the problem of commensurability between economic and non-economic activity and the resulting social effects that concern society as a whole will be considered. Through the possibilities of accounting science, the dissertation work will try to provide a solution for the metrication of benefits (income) from the social effects of economic activity, as well as a proposal for a reliable accounting assessment of the benefits (income) obtained from them when comparing them with the incurred costs.*

***Keywords:** metrication of benefit, social effects, accounting science*

Това е много актуална тематика от 70-те години на миналия век, но през последните 20 години с въвеждането на изискването към годишния финансов отчет да се включва и нефинансова декларация, свързана с корпоративната социална отговорност, отново започна да се дискутира важноста на счетоводството и неговите възможности като наука за точно и коректно отразяване на резултатите от всяка икономическа дейност.

Основният проблем е как да бъде счетоводно оценен и отразен в резултата на всяка икономическа единица социалният ефект от извършената стопанска дейност, която има обществена насоченост.

Корпоративната социална отговорност (КСО) измерва успеха на една организация не само чрез финансовите ѝ резултати, но и

чрез социалното и екологичното въздействие върху обществото, което организацията оказва.

От една страна, КСО позволява на всяка компания да определя какви социални ефекти – ползи или вреди, върху обществеността действително оказва нейната дейност, а от друга страна, спомага да се увеличат ползите и да се намалят вредите от социалните ефекти, като се предоставят доказателства за съответните разходи, които съответният стопански субект е извършил.

Отчитането се извършва само на базата на разходи, направени във връзка с опазване на околната среда, с повишаване на квалификацията на персонала, повишаване на качеството на условията на труд и други подобни, като няма съпоставка с получените ползи или негативи от дадената икономическа дейност. Ако във финансовите отчети се съпоставят *разходи – приходи*, то при социалните ефекти съпоставката трябва да бъде *разходи – ползи*.

В световната литература все още се дискутира въпросът как да бъде най-коректно и най-точно счетоводното отразяване на социалните ефекти от дадена икономическа дейност, както и нормативното урегулиране при отчитането на корпоративната социална отговорност.

Няма единен международен стандарт за счетоводното отчитане. Международните документи *Директива 2014/95/ЕС на Европейския парламент и на Съвета, Стандарт 26000 – „Ръководство за социалната отговорност“ (International Organisation for Standardisation's ISO), Ръководство за отчетността в областта на устойчивото развитие на Глобалната инициатива за отчетността (Global Reporting Initiative)* указват само насоки за коректно и етично описание на ефектите от дейността на дадено предприятие.

Въз основа на разработените и прилагани досега нормативни документи и браншови стандарти счетоводното изискуемо отразяване на социалните ефекти в българската действителност се извършва само на базата на направени разходи, и то в два документа – Годишен отчет за дейността (чл. 39 от Закона за счетоводството) и Нефинансова декларация (чл. 48 от Закона за счетоводството), с което е нарушен основен счетоводен принцип – *предимство на съдържанието пред формата*, като нормативната изискуемост

предразполага към формално изпълнение, а не съдържателно изпълнена информация.

Чрез счетоводното отразяване само на направените разходи за решаването на социални, екологични и обществено значими проблеми, без да бъде метрифицирана ползата (приходът) от социалния ефект, отново се нарушава друг базов счетоводен принцип – *съпоставимост на приходи с разходи*, т.е. разходите се признават счетоводно въз основа на получени приходи. Дискусионен проблем е как да се оценят ползите или вредите от социалните ефекти, които често се появяват индиректно, със забавяне и продължителност във времето.

Дисертационният труд ще бъде разделен структурно на три части. В първата част ще се очертаят ретроспективно причините за необходимостта от въвеждането на корпоративната социална отговорност в счетоводната отчетност. Ще се изследва появата на термините *социално счетоводство* и *социален одит*. Ще се анализира социалното въздействие на компаниите, което през 30-те години на миналия век основно е върху социалните придобивки за работещите, през 70-те години на миналия век е свързано с нарастване на въздействието на нестопанския сектор, за да се стигне до съвременните икономически условия, изискващи все по-голяма обществена насоченост и социална ангажираност на стопанските икономически единици. Ще бъде направен макроикономически анализ на взаимодействието на трите сектора – бизнес сектор, държавата и нестопанските организации.

Във втората част ще се наблегне върху проблемите заради все още недобре урегулираната нормативна уредба. Ще се разгледат и анализират различни нормативни документи, прилагането им, както и проблеми, свързани с двоякост на тълкуване, формалност при изпълнение. Ще се покажат примери от европейската и световната практика при отразяването на социалните ефекти.

В третата част ще бъдат проучени възможностите на счетоводната наука за отчитане на социалните ефекти. Ще бъдат разгледани дискусионните въпроси, свързани с твърденията, че социалното счетоводство е отделна част от счетоводството и че ползите (приходите) от социалните ефекти няма как да бъдат парично измерени, за да бъдат отразени в счетоводния баланс.

Счетоводна отчетност – информационна и контролна система, представляваща важна и неотменна съставка (компонент) от блока на управление на системите от материалната и нематериалната сфера, осигуряваща задължително документално и непрекъснато в парично изражение обхващане... (Душанов, 1979: 192)

Това тълкувание на счетоводната отчетност, направен от проф. Душанов, показва по неоспорим начин, че счетоводната наука работи в парични измерения, макар да събира и обработва финансови и нефинансови данни. Не е възможно „социалното счетоводство“ да е различен тип счетоводство. По същество това е събраната нефинансова информация, която може да се обработи и анализира, а оценяването може да бъде направено например от нивото на удовлетвореност от постигнатия социален ефект, т.е. като алтернативна цена за получената удовлетвореност.

За изследване на проблема на дисертационния труд ще бъде приложен научният метод, като ще се използват данни, събрани чрез наблюдение, а също и факти и статистически данни. Проучването ще използва емпирични и теоретични методи, като подходът ще бъде смесен. Прилагането на смесения подход е най-подходящо за това изследване, защото чрез него ще може в дълбочина да бъде разгледан и доказан формулираният научен проблем, а научните хипотези ще могат да бъдат потвърдени или отхвърлени.

Ще бъдат използвани преди всичко анализ на публикации, документи и резултати от дейности, обзор на литературни източници, исторически преглед на проблема, както и директни и индиректни наблюдения за потвърждаване или отхвърляне на предложените хипотези. Основните анализи и разсъждения ще бъдат групирани в:

- проследяване на състоянието и историческото развитие на разглеждания обект;
- макроикономически анализ на социалните ефекти от стопанската дейност;
- откриване и отстраняване на противоречия в научните знания и теории;
- показване на теоретичните възможности на счетоводната наука да бъде винаги в помощ на практиката за решаване на нововъзникнали казуси.

Въпреки че още от 70-те години на миналия век се дискутират проблемите във връзка с появата на корпоративната социална отговорност и т.нар. „социално счетоводство“, все още проблемите са ясно видими. За този близо половин век в световен мащаб се приемат различни стандарти и други нормативни документи, които да урегулират предоставянето на нефинансова информация относно социалните ефекти, които се появяват в резултат на стопанската дейност на различните компании, но няма ясно формулирани изисквания как да бъдат счетоводно оценени и отразени в счетоводния баланс. Макар да се прилагат различни подходи от различните икономически субекти при отразяването на социалните ефекти от тяхната дейност, все още няма ясно урегулиран норматив относно метрификацията на социалния ефект.

Тук разработването на подходящи стандарти, норми и конвенции за създаване на индикатори, събиране на данни и докладване в отделните задачи и проблемни области вероятно ще бъде задачата, която трябва да бъде решена най-спешно и следователно трябва да бъде разгледана скоро... [...] Това трябва да се прави в тясна връзка с подобни разработки в други страни, така че не само натрупаният там опит да бъде интегриран, но и че по-нататъшното развитие и по-широкото внедряване на отделните елементи на системата за управление, свързана с компанията, става по същия начин и в същата степен. На фона на широка институционална промяна в структурата на компанията в икономически високо развитите страни, прогнозата на Д. Рокфелер: „Поради нарастващия натиск за по-голяма корпоративна отчетност мога да предвия деня, когато, в допълнение към годишния финансов отчет, сертифицирани от независими счетоводители, от корпорациите може да се изисква да публикуват „социален одит“, сертифициран по подобен начин“, може да не звучи толкова пророческо и колкото може да изглежда на мнозина днес (Dierkes 1974: 196)¹.

Тези думи на Диркес, казани преди точно 50 години са много актуални и днес. За това време промените, които са настъпили относно счетоводната отчетност на социалните ефекти, са сравнително малки, но все още продължаващи. След въвеждане на счетоводно отчитане на нормативно урегулирани разходи за различни

¹ Преводът е мой – М. В.

социални, екологични и обществено значими проблеми идва ред да бъдат надеждно счетоводно оценени и ползите (приходите) или вредите от тези социални ефекти от стопанската дейност.

Счетоводната наука разполага с множество методи и подходи, доказани във времето, чрез които може да се надгражда съществуващата счетоводна отчетност. Счетоводството съществува още от древността и винаги е било в крак с изискванията на икономическите промени в обществото, затова всяка промяна в икономиката води до промени и в счетоводната отчетност.

Социалните ефекти от стопанската дейност имат пряко въздействие върху обществото като цяло по отношение на желанието на всеки индивид за по-добро благосъстояние, за по-чиста природа, за ненарушаване на изконни човешки права.

Трябва да може да има не само съпоставимост, но и сравнимост на социалните резултати – положителни или отрицателни, която би могла да се направи въз основа на счетоводно отразените социални ползи и разходи за даден отчетен период на базата на финансовия резултат на даден икономически субект.

Коректното и надеждно счетоводно отразяване на социалните ефекти от икономическата дейност на всяка компания – стопанска или нестопанска, би спомогнало за по-добрата ѝ репутация в обществото. При оповестяването на социалните ефекти би могло да се наблегне не само върху екологичните въпроси, но и малко повече върху различни социални и обществено значими проблеми, чието разрешаване би насърчило икономическия растеж и благосъстоянието на всеки индивид в обществото.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Душанов 1979: Душанов, И. Терминологичен речник по счетоводна отчетност. Варна, 1979.

Dierkes 1974: Dierkes, M. Die Sozialbilanz: ein gesellschaftsbezogenes Informations-und Rechnungssystem, (1974), Edition Gesellschaft+Unternehmen, ISBN 3-585-32098-8, Herder & Herder, Frankfurt/M.; New York, NY. <https://www.econstor.eu/bitstream/pdf> (27.04.2024).

Директива 2013/34/ЕС на Европейския парламент и Съвета от 22 октомври 2014 г. за изменение на Директива 2013/34/ЕС по

отношение на оповестяването на нефинансова информация и на информация за многообразието от страна на някои големи предприятия и групи. АВЛ. L 330, 15.11.2014, р.1.

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0095> (17.03.2024).

Ръководство за отчетността в областта на устойчивото развитие на Глобалната инициатива за отчетността (Global Reporting Initiative) <https://www.globalreporting.org> (07.04.2024).

Стандарт ISO 26000 – „Ръководство за социалната отговорност“ (International Organisation for Standardisation’s ISO). <https://www.iso.org/iso-26000-social-responsibility.html> (23.03.2024).

Закон за счетоводството, 2024.

Национални счетоводни стандарти, 2024.

ДОКТОРАНТ: МИЛИЦА ТИЛЪОВСКА
НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:
ДОЦ. Д-Р ГЕОРГИ ГАНЧЕВ EMBL-HSG
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ЕЛЕКТРОННО ПРАВОСЪДИЕ В ИСКОВИЯ ПРОЦЕС – ИЗВЪНСЪДЕБНИ ДЕЙСТВИЯ НА СТРАНИТЕ В ЕЛЕКТРОННА ФОРМА

***Abstract:** E-justice as a complex of financial, organizational, technological, educational and regulatory measures aimed at the effective use of information and communication technologies in the judicial system,¹ aims to provide citizens and legal entities with the opportunity to exercise their procedural rights in electronic form. The aim is thus not only to ensure the speed of justice but also to increase its efficiency.*

***Keywords:** electronic, justice, signature, form, procedural, actions*

Увод

През 2016 г. в основния устройствен закон на съдебната власт, Закона за съдебната власт (ЗСВ), е добавена нова Глава осемнадесета „а“, а именно „УДОСТОВЕРИТЕЛНИ ИЗЯВЛЕНИЯ И ПРОЦЕСУАЛНИ ДЕЙСТВИЯ В ЕЛЕКТРОННА ФОРМА“. В нея се съдържа основната уредба на електронното правосъдие и на процесуалните действия в електронна форма.²

Първите изменения в Гражданския процесуален кодекс (ГПК), уреждащи извършването на процесуални действия в електронна форма, са направени четири години по-късно – през 2020 г., с „Държавен вестник“, бр. 110 от 2020 г., и влизат в сила на 30.06.2021 година.

¹ Концепция за електронно правосъдие на Министерството на правосъдието на Република България, достъпна на електронната страница на Министерството на правосъдието: виж <https://www.justice.government.bg> > getblob.

² Съгл. чл. 102а, ал. 2 ГПК „Процесуални действия в електронна форма са налице, когато чрез тях се упражняват процесуални права, при което се използват устройства за електронна обработка, включително съхраняване на информацията, като упражняването на правата изцяло се осъществява чрез използването на проводник, радиовълни, оптически или други електромагнитни средства“.

1. Електронният документ и обикновената писмена форма

Електронен документ по смисъла на РЕГЛАМЕНТ (ЕС) № 910/2014 НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА (Регламента)³ е всяко съдържание, съхранявано в електронна форма, по-специално текстови или звуков, визуален или аудио-визуален запис.

Тази норма ни дава представата за същността на електронния документ, но в широк смисъл, тъй като по смисъла на регламента, за да имаме електронен документ, е необходимо да имаме някакво съдържание (без значение какъв е неговият характер), което да се съхранява в електронна форма.

В българското законодателство, и по-конкретно в ЗАКОНА ЗА ЕЛЕКТРОННИЯ ДОКУМЕНТ И ЕЛЕКТРОННИТЕ УДОСТОВЕРИТЕЛНИ УСЛУГИ (ЗЕДЕУУ), в чл. 3, ал. 2, е регламентирано, че писмената форма се смята за спазена, ако е съставен електронен документ, съдържащ електронно изявление. Това означава, че националният законодателен орган поставя изискване електронният документ, освен да отговаря на изискванията на Регламента, да съдържа и електронно изявление. Следователно ЗЕДЕУУ ни дава определението за електронен документ в тесен смисъл.⁴

От изложеното следва, че за да може електронният документ да бъде приравнен на документ в писмена форма, той задължително трябва да съдържа изявление.

ГПК предвижда две форми за извършване на процесуални действия: когато действията се извършват в съдебно заседание, това става в устна форма, а когато се извършват извън съдебно заседание – в писмена (арг. от чл. 100 ГПК).

В чл. 102, ал. 1, т. 4 ГПК е регламентирано, че когато се извършват процесуални действия извън открито съдебно заседание, изявленията на страните се адресират до съда и задължително съдържат подпис на подателя. От чл. 102ж, ал. 2 ГПК следва, че когато за едно изявление е предвидена писмена форма за действител-

³ РЕГЛАМЕНТ (ЕС) № 910/2014 НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 23 юли 2014 година относно електронната идентификация и удостоверителните услуги при електронни трансакции на вътрешния пазар и за отмяна на Директива 1999/93/ЕО.

⁴ Върбанова, Гергана. Правен режим на електронните документи, Данграфик, 2020, стр. 41 – 46, ISBN 978-619-7530-07-0.

ност, същото може да бъде извършено в електронна форма, като бъде подписано с квалифициран електронен подпис.

Специфичното при електронния документ е, че всеки един документ, независимо от факта на колко електронни носители е прикачен, винаги съществува в оригинал. Всяко възпроизвеждане на електронен документ на нов носител – представлява екземпляр в оригинал на съответния документ в електронна форма, доколкото е запазено неговото първоначално съдържание. За разлика от електронния документ документът в писмена форма може да съществува само в един оригинал, а всички други последващи възпроизведения представляват негови копия.

1.1. Същност на електронния подпис

По смисъла на Регламента *„електронен подпис“ означава данни в електронна форма, които се добавят към други данни в електронна форма или са логически свързани с тях и които титулярят на електронния подпис използва, за да се подписва.*

Съществуват три вида електронни подписи: обикновен, усъвършенстван и квалифициран. Правната сила на обикновения електронен подпис и на усъвършенствания електронен подпис е равностойна на тази на саморъчния подпис само когато това е уговорено между страните (чл. 13, ал. 4 ЗЕДЕУУ), докато правната сила на квалифицирания електронен подпис се определя от закона, а тя е, че квалифицираният електронен подпис се приравнява на саморъчния.

2. Извънсъдебни процесуални действия в електронна форма

2.1. Образуване на дело

За да бъде надлежно образувано едно дело, легитимираната страна трябва да предяви иск. За предявяването на иска е предвидена писмена форма за действителност, като устен иск е недопустим⁵.

Видно от представената по-горе в т. 1 правна природа на електронния документ и приравняването му на документ в писмена

⁵ Сталев, Живко, и колектив. Българско гражданско процесуално право, преработено и допълнено издание, Сиела, 2020, стр. 190 – 196, 391 – 393, ISBN 978-954-28-3153-2.

форма, исковата молба може да бъде изготвена в електронна форма и да бъде подписана с електронен подпис⁶.

В чл. 128 ГПК е посочено, че като приложение към исковата молба трябва да бъдат представени преписи от исковата молба и от приложенията към нея според броя на ответниците. Когато исковата молба се подава в електронна форма, чл. 102з, ал. 3 ГПК предвижда, че преписи за страните не се представят. В този случай съдът следва да възпроизведе изявленията и приложенията към тях в необходимия брой преписи на хартиен носител и след заверка от служител на съда да ги изпрати на участниците в производството, които не са заявили, че желаят да получават електронни изявления от съда или не са задължени да получават такива. В този случай ищецът следва да заплати предварително съответната такса на брой страници.

2.2. Изменение на иска и десезиране на съда

Изменението на иска е процесуално действие, което може да бъде предприето само от ищеца и с което се променя основанието или петитума в исковата молба или някоя от страните по делото.

В ГПК няма предвидено изискване в каква форма трябва да бъде направено изменението на иска. Според Ивайло Костов правилото на чл. 100 ГПК не е приложимо при института на изменение на иска.

Няма никакъв спор, че когато изменението на иска се извършва извън съдебно заседание, изявлението следва да бъде в писмена форма. Как се процедира, в случай че изменението на иска се приема в открито съдебно заседание?

Когато се прави изменение на иска чрез промяна в предмета, чрез замяна на основанието или петитума в открито съдебно заседание, без значение от факта дали ответникът присъства на заседанието, изменението трябва да бъде в писмена форма, за да може молбата да бъде връчена на ответника и да му се даде срок за отговор⁷.

⁶ Същото се отнася и за формата на въззивна жалба, виж Влахов, Красимир, Градинарова, Тая. Въззивно обжалване на съдебни решения и определения, ИК „Труд и право“, 2023, стр. 81, ISBN 978-954-608-314-2.

⁷ Костов, Ивайло. Изменение на иска, Enthusiast, 2023, стр. 236 – 238, ISBN 978-619-164-555-8.

Същото се отнася и за изменението на иска чрез заместване на главна страна. Изявлението трябва да бъде писмено, защото третото лице, за което се очаква да замести някоя от страните и от което се изисква съгласие за това, не участва в процеса и не е призовано за присъствие в откритото съдебно заседание.

Според Ивайло Костов писмената форма е необходима и при другите форми на изменение на иска – увеличаване или замяна на вида на търсената защита. Това е така, защото при всички положения ответникът трябва да се запознае с искането и да изрази своето становище.

Видно от изложеното, изменение на иска, независимо от способ и проявната му форма, когато се извършва извън открито съдебно заседание, задължително следва да бъде извършено в писмена форма, а по усмотрение на страната може да бъде направено и в електронна, тъй като същата се приравнява на писмената. А когато изменението на иска се предприема в хода на открито съдебно заседание, с оглед на спазване на писмената форма вариантите за изменение в електронна форма са следните:

- в рамките на съдебното заседание ищецът, при спазване на изискванията за извършване на процесуални действия в електронна форма, може да предостави своето изявление подписано с квалифициран електронен подпис на съответен електронен носител, след което да бъде изготвен препис за ответника и той да му бъде предоставен за становище, или
- съдебният състав може да отрази изявлението за изменение в съдебния протокол, след което да предостави на ищеца срок, в който да изложи искането си писмено. В този случай изявлението също може да бъде изготвено в електронна форма и да бъде депозирано чрез някой от предвидените в ГПК способности.

2.3. Десеизиране на съда

2.3.1. Оттегляне на иска

При оттеглянето на иска ищецът оттегля своята искова молба, като си запазва правото по-късно отново да предяви същия иск.

Специфичното при оттеглянето на иска е, че до приключване на първото заседание по делото ищецът може да оттегли своя иск,

без да е необходимо да получава съгласие от страна на ответника. След приключване на първото съдебно заседание ищецът може да оттегли предявения иск само ако разполага със съгласие от страна на ответника (арг. от чл. 232 ГПК).

За оттеглянето на иска, също както и за неговото изменение в ГПК няма изрично предвидена форма за действителност. Оттук следва, че оттеглянето може да бъде извършено устно – когато се прави пред съда в хода на открито съдебно заседание, или писмено – когато се прави извън съдебно заседание. Когато се прави в съдебно заседание, на което ответникът или неговият представител не присъстват, освен чрез отбелязване на изявлението в протокола трябва да бъде представено и в писмена форма. Тук важи общото правило, защото изявлението трябва да бъде доведено до знанието на съда.

Както посочих по-горе, когато оттеглянето се прави до приключване на първото съдебно заседание по делото, за оттеглянето е необходимо единствено да бъде уведомен съдът, но не и да се иска съгласие на ответника, а когато се прави след приключване на първото заседание, изявлението трябва да бъде представено и на ответника с оглед на получаване на съгласие. По същия начин, както и при изменението, изявлението може да бъде изготвено в електронна форма при спазване на нормативните изисквания.

2.3.2. Отказ от иска

Разликата между оттеглянето на иска и отказа от иск е, че ако ищецът се откаже от иска, не може да предяви отново същия иск, защото с отказа си ищецът признава неговата неоснователност. Поради тази причина, когато ищецът прави отказ от иск, независимо на какъв етап от делото, за същото не се изисква съгласие от страна на ответника.

В останалата част по отношение на формата за отказа от иск важат същите правила както за оттеглянето.

2.4. Встъпване и привличане на подпомагача страна

2.4.1. Встъпване на подпомагача страна

Встъпването на подпомагача страна означава включване на трето лице в чужд исков процес, за да може да издейства благоприятно решение за една от главните страни, на която третото лице

помага, за да може по този начин да се защити срещу евентуални неблагоприятни последици, които биха настъпили за него от постановеното в чуждия процес решение. Тъй като третото лице не е страна в процеса, за да може да встъпи в него, то трябва да подаде писмена молба. Преписи от молбата за встъпване трябва да бъдат представени и за ищеца, и за ответника, за да могат да дадат становище.

2.4.2. Привличане на подпомагаща страна

При привличането на подпомагаща страна имаме конституиране на трето лице, което не е страна в процеса, по почин на една от главните страни. Привличането се различава от встъпването по това, че третото лице се привлича независимо от неговата воля и дори въпреки нея. Искането за привличане също трябва да бъде в писмена форма.

И за встъпването, и за привличането изискването да бъдат в писмена форма, произтича от общото правило на чл. 100 ГПК. Още повече че подпомагащата страна в нито една от двете хипотези не може да бъде призована за участие в открито съдебно заседание, на което да може да направи устно изявление за встъпване или на което да бъде уведомена устно за привличане.

От изложеното следва, че искането за встъпване или привличане на подпомагаща страна винаги трябва да бъде извършено в писмена форма, което от своя страна значи, че може да бъде изготвено и в електронна форма.

2.5. Упълномощаване

В исковия процес страните могат да бъдат представлявани от пълномощници въз основа на писмено пълномощно, подписано от страната или от нейния представител (чл. 33 ГПК)⁸.

Предвид факта, че писмената форма се смята за спазена, ако е направено електронно изявление в електронна форма, а квалифицираният подпис има силата на саморъчен подпис, няма абсолютно никаква пречка пълномощното да бъде изготвено в електронна форма и да бъде подписано с електронен подпис.

⁸ За повече информация виж Сталев, Живко, и кол. Българско гражданско процесуално право, преработено и допълнено издание, Сиела, 2020, стр. 154 – 158.

По този начин извън съдебното заседание по надлежен ред може да бъде представено доказателство за надлежно учредена представителна власт.

Упълномощаването в електронна форма може да бъде изключително удобно в случай на непредвидени обстоятелства, когато упълномощеният представител на страна не може да се яви лично в открито съдебно заседание. С оглед на даване ход на делото, за да се избегне неговото отлагане⁹, ако упълномощеният представител – адвокат, успее да ангажира своевременно друг свой колега, който не разполага с пълномощно по делото, преупълномощаването може да бъде извършено надлежно чрез изготвяне на пълномощното за преупълномощаване в електронна форма и чрез представянето му посредством някои от методите за дистанционно депозиране на документи в съда.

2.6. Депозиране на документи в електронна форма¹⁰

Централно място при реализирането на идеята за електронно правосъдие играе Единният портал за електронно правосъдие или накратко ЕПЕП. Неговият обновен вариант предлага възможността за инициране на съдебни дела, а по-конкретно – за подаване на искони молби и подаване на други документи по вече образувани такива.

Освен чрез сайта на ЕПЕП връчването на електронен документ може да бъде извършено чрез системата за сигурно електронно връчване, а предвид факта, че всеки съд разполага с официален електронен адрес, е налице и друга възможност за депозиране на молби и други документи по електронен път, а именно чрез изпращане на този електронен адрес, с молба същите да бъдат докладвани по съответното дело.

⁹ Чл. 142 (2) ГПК (доп. – ДВ, бр. 11 от 2023 г., в сила от 2.02.2023 г.): Съдът отлага делото, ако страната и пълномощникът по закон само пълномощникът не могат да се явят поради препятствие, което страната не може да отстрани.

¹⁰ За повече информация виж Берчев, Даниел, Тильовска, Милица. Извършване на процесуални действия в електронна форма. Сборник с доклади от научна конференция, организирана от НВУ „Васил Левски“, том 11, Издателски комплекс на НВУ „Васил Левски“, стр. 195 – 203, ISBN 1314-1937.

Някои съдилища обаче не възприемат практика на депозиране на документи по имейл с мотивите, че електронни документи могат да се подават единствено чрез ЕПЕП или чрез системата за сигурно електронно връчване на Държавна агенция „Електронно управление“.

Всъщност такова ограничение не би следвало да взема предвид факта, че ГПК в чл. 102б. ал. 1 предвижда задължение за съдилищата да приемат процесуални действия в електронна форма, а в ал. 2 им се забранява да отказват приемането на електронни изявления, с които се извършват процесуални действия, когато са спазени изискванията на Регламента и изявленията са подписани с квалифициран електронен подпис.

Ето защо всяко от действията, изброени в т.2, за които е налице възможност да бъдат извършвани в електронна форма, могат да бъдат депозирани в съда чрез ЕПЕП, системата за сигурно електронно връчване на Държавна агенция „Електронно управление“ или чрез изпращане на документа на официалния електронен адрес на съда.

Ако някое от действията бъде предприето в рамките на открито съдебно заседание и за същото се изисква писмена форма, считам, че няма пречка същото да бъде представено в електронна форма на подходящ електронен носител.

Заклучение

От всичко гореизложено става ясно, че всяко процесуално действие, за което законът поставя изискване същото да бъде извършено в писмена форма, може да бъде изготвено в електронна форма.

Към днешна дата продължава да функционира смесена система, при която извънсъдебните процесуални действия в исковия процес могат да се извършват както на хартия, така и в електронна форма. Все още извършването на процесуални действия в електронна форма представлява просто една допълнителна възможност, но не задължение за гражданите и юридическите лица, с цел улесняване при упражняването на процесуалните им права.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Концепция за електронно правосъдие на Министерството на правосъдието на Република България,
<https://www.justice.government.bg> > getblob.

Регламент (ЕС) № 910/2014 на Европейския парламент и на Съвета от 23 юли 2014 г. относно електронната идентификация и удостоверителните услуги при електронни трансакции на вътрешния пазар и за отмяна на Директива 1999/93/ЕО (ОВ, L 257/73 от 28 август 2014 г.).

Берчев, Тильовска 2023: Берчев, Даниел, Тильовска, Милица. Извършване на процесуални действия в електронна форма. Сборник с доклади от научна конференция, организирана от НВУ „Васил Левски“, том 11, Издателски комплекс на НВУ „Васил Левски“, стр. 195 – 203, ISBN 1314-1937.

Върбанова 2020: Върбанова, Гургана. Правен режим на електронните документи, Данграфик, 2020, стр. 41 – 46, ISBN 978-619-7530-07-0.

Влахов, Градинарова 2023: Влахов, Красимир, Градинарова, Таня. Въззивно обжалване на съдебни решения и определения, ИК „Труд и право“, 2023, стр. 81, ISBN 978-954-608-314-2.

Сталев 2020: Сталев, Живко, и колектив. Българско гражданско процесуално право, преработено и допълнено издание, Сиела, 2020, стр. 214 – 228, 154 – 158, 449, 190 – 196, 391 – 393, ISBN 978-954-28-3153-2.

Костов 2023: Костов, Ивайло. Изменение на иска, Enthusiast, 2023, стр. 236 – 238, ISBN 978-619-164-555-8.

ДОКТОРАНТ: СИМОНА МАТЕВА

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ: ПРОФ. Д-Р ИЛИЯНА КРЪПОВА

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

'LOW' ADVERBS IN ENGLISH AND BULGARIAN. A CROSSLINGUISTIC ANALYSIS OF CINQUE'S ADVERB HIERARCHY

***Резюме:** Настоящата работа има за цел да допринесе за развитието на единна теория относно множеството позиции на наречията в различните езици. Тя разглежда разположението на ниските наречия както в английския, така и в българския език, като се основава на предположението на Чинкуе (1999) за универсална йерархия на наречията с фиксиран ред във всички човешки езици. Статията цели да провери дали йерархията на наречията на Чинкуе може успешно да бъде приложена към английски и български чрез анализ на примерни изречения, взети от три различни корпуса.*

***Ключови думи:** ниски наречия, функционална опора, йерархия на наречията, спецификатор*

Introduction

Adverbs can easily be said to form the most challenging category of speech in terms of unitary explanation and exhaustive definition. They have been posing challenges for scholars for years now due to the lack of precise criteria for morphological differentiation on a comparative basis. What's more, adverbs exhibit various types, irregular formations, and diverse functions. As Thomas Boyden Ernst says, '*nobody seems to know exactly what to do with adverbs*'. (2002: 1)

One of the main problems posed by adverbs relates to the fact that they can occupy distinct clausal syntactic positions in different languages. The issue of determining the syntactic order of adverbs has been a subject of debate in the syntax community since the late eighties. Extensive research has been conducted over the years, aiming to classify adverbs and analyse their positions within sentences. The central question revolves around what precisely influences the arrangement of adverbs across languages. Over the years, two principal theories have

achieved distinction: one which advocates for the traditional adjunction approach and another which leans towards a more 'restrictive' representation of adverb syntax. The latter gained prominence in the early 2000s thanks to Guglielmo Cinque's ground-breaking book 'Adverbs and Functional Heads' (1999), where he offered a morphologically rich universal hierarchy of functional projections, placing adverbs in their respective specifiers. Cinque's suggestion that the relative order of Adverbial Phrases (AdvPs) appears consistently fixed across all languages sheds light on many unanswered questions and opens the door to numerous crosslinguistic studies like this one.

The fundamental premise of Cinque's argumentation is the existence of a fixed clausal order for both AdvPs and functional heads. This assertion is derived from empirical evidence drawn from a diverse range of languages. The present work relies heavily on Cinque's findings and explores how his proposed hierarchy aligns with the word order in English and Bulgarian, examining sentence examples taken from different corpora. This research aims to confirm the validity of the previous studies and substantiate the existence of a unified theory regarding the positions of adverbs in sentences. Due to space limitations, the current paper focuses only on 'low' adverbs.

Cinque's Adverb Hierarchy

Throughout the years, adverbs have been classified in various ways. In 'A Comprehensive Grammar of the English Language' (1985), Quirk and his co-authors provide an in-depth analysis of adverbs, covering their classification, functions, positioning, gradability, and syntactic roles. Quirk et al., setting the standard for traditional grammar, classify adverbs into several categories based on their meaning and function. These include adverbs of time (*yesterday*), adverbs of manner (*quickly*), adverbs of place (*somewhere*), adverbs of degree (*extremely*), adverbs of frequency (*always*), and conjunctive adverbs (*however*). On the other hand, in linguistics, the typical distinction is between temporal adverbs, modal adverbs, and aspectual adverbs. The connection between the meaning of adverbs and their position in the sentence structure is also something that has not been left unnoticed. Scholars such as Jackendoff, for example, have tried to classify them from a syntax-semantics point of view, combining both semantics and syntax. In his work *Semantic*

Interpretation in Generative Grammar, Jackendoff separates four classes of adverbs: speaker-oriented adverbs and modal adverbs, also referred to as sentence operators (*certainly, happily*); subject-oriented adverbs (*carefully, cleverly, clumsily*); manner, degree and time adverbs (*eloquently, frequently, completely*), adverbs such as *merely* and *truly*, which have a distributional symmetry with the adjectives that correlate with their meaning (Jackendoff 1972).

On the other hand, Cinque's classification of adverbs relies solely on syntax and analyses adverb phrases as part of distinct maximal projections. His main goal is to part from the traditional understanding of adverbs, which classifies them as adjuncts, and propose a different theory – one which looks at adverbs as the specifiers of different functional heads, as units of grammar that carry different grammatical features within themselves. According to Cinque, adverbs follow a set hierarchy and '*enter into a transparent Spec/head relation with the different functional heads of the clause*' (1999: 5). While the two most popular functional heads in traditional Generative Syntax are Tense and Negation, Cinque's cartographic approach adopts the idea that there exist numerous functional heads and it is only through crosslinguistic comparison that scholars will be able to find and analyse each one of them. Cinque, Alexiadou (1997), Laenzlinger (1996), and others focus on both clause structure and internal phrase structure, trying to analyse the type, order, and hierarchy of the functional heads. Cinque's effort led to the writing of *Adverbs and Functional Heads* (1999), where he hypothesises that functional structure is part of human biological endowment and that there is a universal inventory of adverbs. According to Cinque, adverbs follow a rigid hierarchy in all human languages. However, each language chooses its ways of encoding functional content into morphological forms. In other words, Cinque's adverb hierarchy analyses adverbs as building blocks for the syntactic organisation of the clause. In order to establish a hierarchy that would hold in all languages, Cinque offers his readers a survey of adverb relations not only in French and Italian, the two languages on which the book is focused, but also in various typologically different languages. His suggestions have opened room for following works that compare diverse languages and confirm that the hierarchy holds on a wider crosslinguistic basis. This is also the

main purpose of the present work – to see to what extent the proposed analysis holds in English and Bulgarian.

According to Cinque, adverbs can be divided into two categories – high and low adverbs. Low adverbs are located in the “*space delimited on the left by the leftmost position that an (active) past participle can come to occupy and on the right by a complement (or the subject) of the past participle*” (1999: 6). Higher adverbs, on the other hand, consist of adverbs carrying mood, modality, and tense. When combined, high and low adverbs form the whole hierarchy, which looks like 3) below (adapted from Cinque 1999: 100f):

3) [*frankly* Mood-speech act [*fortunately* Mood-evaluative [*allegedly* Moodevidential [*probably* Mod-epistemic [*once* T(Past) [*then* T(Future) [*perhaps* Mood-irrealis [*necessarily* Mod-necessity [*possibly* Mod-possibility [*usually* Asp-habitual [*again* Asp-repetitive(I) [*often* Asp-frequentative [*intentionally* Mod-volitional [*quickly* Asp-celerative [*already* T(Anterior) [*no longer* Asp-terminative [*still* Asp-continuative [*always* Asp-perfect [*just* Asp-retrospective [*soon* Asp-proximative [*briefly* Asp-durative [*characteristically* Asp-generic/progressive [*almost* Asp-prospective [*completely* Asp-Completive [*well* Voice [*fast/early* Asp-celerative/ temporal [*again* Asp-repetitive(II)

Cinque suggests that different languages may choose whether the head or the specifier of the functional projection is morphologically realised and that, theoretically, the whole hierarchy can be present in one sentence. Nevertheless, due to limitations of our memory and syntactic length, we normally have one or, at most, several adverbs present in a single sentence. The underlying idea behind Cinque's adverb hierarchy is that verbs are those that change their initial position and move through head positions. He claims that adverbs are generated in the specifier positions of distinct maximal projections, and verbs raise through the functional positions, as determined by the functional structure of the clause. What is important, though, is the fact that each language behaves differently in terms of obligatory and optional verb raising between both lower and higher adverbs.

The next section illustrates how Cinque's adverb hierarchy, particularly the part of it which is relevant to the lower adverb space, applies to English word order and further examines whether the hierarchy can be applied to Bulgarian as well. The section contains examples taken

from the British National Corpus (BNC), the Corpus of Contemporary American English (COCA), and the Bulgarian National Corpus.

Low adverbs in English and Bulgarian

As previously mentioned, Cinque separates unfocused adverbs into two groups, high and low, the latter one being repeated here under 4) for convenience (adapted from Cinque 1999:106):

4) [already T(Anterior) [no longer Asp-terminative [still Asp-continuative [¹always Asp-perfect [just Asp-retrospective [soon Asp-proximative [briefly Asp-durative [characteristically Asp-generic/progressive [almost Asp-prospective [completely Asp-Completeive [well Voice [fast/early Asp-celerative/ temporal [again Asprepetitive(II)

To illustrate the adverb order in 4), Cinque compares mainly sentences in Italian and French containing at least two adverbs. Through a crosslinguistic comparison of English and Bulgarian sentences, the present analysis will further demonstrate that the idea of a universal hierarchy is indeed plausible. The sentences shown in 5), 7), and 8), taken from the British National Corpus and the Corpus of Contemporary American English, illustrate how the hierarchy proposed by Cinque applies to English word order:

- 5) a) But we *still always* had a problem finding somewhere to rehearse.
- b) An electron *no longer always* had a specific location.
- c) His patience was soon rewarded as her hips were *no longer still* beneath him.
- d) But he *already no longer* hears them.

5a) shows that the adverb *still* must be located to the left of *always*, just like *no longer* in 5b. However, *no longer* is located to the left of *still* in 5c), which shows that *no longer* occupies a higher position with respect to *still*. On the other hand, *already* is positioned above *no longer*, which gives rise to the following order, based on the correspondence between precedence and structural height:

6) *already* T(Anterior) > *no longer* Asp-terminative > *still* Asp-continuative > *always* Asp-perfect

¹ *Asp perfective* is the name Cinque uses. Nevertheless, *Asp quantificational* would be a rather more suitable name for the functional head as the adverb *always* could indeed be used with aspects different from the perfective.

The examples in 7) focus on the relations between all other adverbs located lower than *always*.

- 7) a) That central music in every pure experience which had *always just* evaded memory was now at last recovered
- b) You've *just briefly*, as Sherlock, looked at the woman's body, but you have some observations.
- c) They marched in pairs through the west door, made a right turn, followed by a left turn and very *quickly almost* filled the complete length of the South Aisle.
- d) A cleaver that seemed to go so close to the bone as to *almost sever completely*.
- e) It *totally* worked *well*.
- f) It was a pleasant surprise that Connor played so *well quickly* and really pushed the competition.
- g) Then I was up a long time, my heart beating *fast again*.

Judging by their linear order, *always* occupies a hierarchically higher position with respect to *just*. In the same way, 7b) illustrates that *just* is higher in the hierarchy than *briefly*. Then, in 7c), we see that *quickly* (part of the same group as *briefly*) should always be placed before *almost*. Following the same logic with the other examples, we can conclude that the order of low adverbs in English is indeed the one presented in 4).

Now, let's focus on Bulgarian word order and how adverbs operate in the Bulgarian sentence.

- 8) a) Клавдия и преди беше срещала такива хора: със загубени лица, чиято кожа сякаш бе щавена, с резки черти, *все още винаги* готови за бой въпреки гънките тлъстина около коремите и по гушата.
- b) Аз се справям много добре с механизма на заблуждаването, въпреки че *вече не винаги* съм способен да заблуждавам себе си.
- c) *Вече не* беше *още* същата след този неочакван обрат в живота ѝ.
- d) Сега *вече повече не* можеше да се търпи.

At first glance, the examples in 8), taken from the Bulgarian National Corpus, seem to be equivalent to their English counterparts in 5). What 8a) shows us is that *все още* is located above *винаги*. However,

looking at the rest of the examples, there is an obvious issue. Sentence 8b) means *already not always* and not *no longer always*, which is the order we are trying to prove. What's more, the particle **не** in 8c) is not part of the adverb itself but rather refers to the verb *беуе*, and that means that 8c) could be taken as an example of the order *already still* and not *no longer still*. The same phenomenon can be observed in 8d), where the negative particle **не** refers to the verb and not the adverb *повече*, leaving us with the order *already still* and not *already no longer*. These results illustrate that there is, in fact, no such adverb as *no longer* in the Bulgarian language. The reason behind all this is that in Bulgarian, the adverb *вече* is ambiguous between *Asp Anterior* and *Asp Terminative*. However, in the latter case, the adverb should always be used with verb negation. Yet still, the order proposed by Cinque holds true:

9) *already/вече T(Anterior) > no longer/ вече не/повече не Asp-terminative > still/ все още Asp-continuative > always/ винаги Asp-perfect*

Now, let's take a look at the rest of the hierarchy. In the Bulgarian National Corpus, we find examples such as those presented in 10), which show that Bulgarian word order, just like English word order, observes Cinque's order of low adverbs.

- 10) а) Вие се явявате *винаги тъкмо* когато сте ми най-нужен.
- б) Но едно от предимствата на медиумите беше това, че неуспехите им *винаги скоро*² се забравяха.
- в) *Скоро за кратко* щеше да падне мрак.
- г) Ала сега му се струваше, че *за кратко почти* успява да съзре скритото в канарите присъствие.
- д) Времето, и без това нижещо се бавно, изведнъж се превърна в желе и *почти спря напълно*.
- е) *Напълно* съм добре.
- ж) Запромъквах се *дебнешком бавно* напред.
- з) Чернилката *бавно отново* се превърна в мъгла.

What this section tried to prove is that the adverb hierarchy proposed by Cinque does indeed hold true in both Bulgarian and English. The examples taken from BNC, COCA, and the Bulgarian National

² For more information on the difference between *just* and *soon*, see Cinque's *Adverbs and Functional Heads: A Crosslinguistic Perspective*.

Corpus illustrate word order of non-focused adverbs in the two languages and, more importantly, the fact that the idea of restrictiveness in Cinque's phrase structure theory, namely the idea that there are very specific, narrowly defined rules which limit the ways languages can differ from one another, that certain syntactic structures are universally ordered, and that this order is a reflection of deeply embedded principles in Universal Grammar, is justified.

Implications and Conclusions

Adverbs undeniably constitute one of the most challenging categories of speech. Scholars have grappled with these linguistic entities for years, primarily because of the absence of precise structural and semantic criteria for identifying adverbial categories and syntactic constraints on their usage. The first section of this paper deals with adverb positions and introduces Cinque's adverb hierarchy (Cinque 1997) and his idea of a universal adverb order. The second section focuses on low adverbs and analyses whether their positions in English and Bulgarian are the same as the one proposed by Cinque in his adverb hierarchy. The results are positive and, as expected, the excerpted examples, taken from the British National Corpus, the American National Corpus, and the Bulgarian National Corpus, show that Cinque's hierarchy can be applied to both English and Bulgarian. By analysing examples taken from different corpora, this current paper reveals both the similarities and the differences between English and Bulgarian low adverbs. The current paper also touches on some interesting issues, such as the ambiguity between *Asp Anterior* and *Asp Terminative* of the adverb *вече* in Bulgarian, providing room for further research in this area.

Comprehending the positions and functions of adverbs in different languages, in particular Bulgarian and English, will contribute to a clearer understanding of the structural disparities between languages. It can also assist in specifying clear-cut structural and semantic criteria for discerning adverbial categories and understanding the syntactic constraints that govern their usage. The suggestions in this paper undoubtedly deserve a more thorough analysis, which I am not able to provide due to space limitations. Further research could include a broader range of examples and an experimental study with native speakers. Essentially, I believe the paper succeeded in presenting valid arguments and supporting them with evidence.

REFERENCES

- Alexiadou 1997:** Alexiadou, A. *Adverb Placement*. Amsterdam, 1997.
- Cinque 1999:** Cinque, G. *Adverbs and Functional Heads: A Crosslinguistic Perspective*. New York, 1999.
- Ernst 2002:** Ernst, T. B. *The Syntax of Adjuncts*. Cambridge, 2002.
- Jackendoff 1972:** Jackendoff, R. *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. Cambridge, 1972.
- Laenzlinger 1996:** Laenzlinger, C. Adverb Syntax and Phrase Structure. // *Configurations: Essays on Structure and Interpretation*, ed. A.-M. d. Sciullo, Somerville, Mass., pp. 99 – 127, 1996.
- Quirk et al. 1985:** Quirk, R., Sidney G., Geoffrey L. and Jan S. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London, 1985.

ДОКТОРАНТ: СТЕФКА ЗЛАТАРЕВА

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

ДОЦ. Д-Р ИНА ДИМИТРОВА, ПРОФ. Д-Р ИВАН ЧАЛЪКОВ
ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

МОРАЛНО-ЕТИЧНИ АСПЕКТИ НА ВОЙНАТА В УКРАИНА: ФИЛОСОФСКИ ПОГЛЕД

***Abstract:** This report presents a philosophical perspective on war, examining key concepts and its impact on people's lives. It attempts to clarify the nature of war, its essence, and its manifestations in the past and present. To understand the concept of **war** four approaches are considered for its definition: sociological, political, economic, and military.*

The report consists of an introduction and three parts. The first part briefly examines some fundamental concepts about the essence of war. Some theories explain the existence of wars but do not explain their specific causes, as each case of war is strictly individual depending on the time, situation, and participants.

In the second chapter, the history of Ukraine is briefly presented in order to trace the formation of the Ukrainian nation.

In the third chapter, an answer is sought to the question of whether war can be justified in the name of justice and freedom. As the focus of the present study is not on terror, but on the suffering it causes.

Keywords: war, history, politics, morality, ethics

Увод

За целите на дисертацията, част от която е настоящият текст, избрах и съгласувах с научните си ръководители темата „Морално-етични аспекти на войната“. Избрах тази тема, тъй като е актуална и предизвикателна и поставя проблеми, които се отнасят до обществото и света в глобален аспект.

Настоящият доклад представя основните дялове на бъдещата дисертация, в която чрез представянето на водещи концепции за войната ще опитам да докажа, че тя е безспорно зло за обществото, а мирното население по време на война е изправено пред важни морално-етични въпроси, които не могат да бъдат пренебрегнати.

Изграждането на нов световен ред след Втората световна война безспорно е базирано на избягване на военни конфликти, провеждане на превантивни действия за предотвратяване на кризисни си-

туации, които биха могли да предизвикат нова война. Оказа се обаче, че запазването на мира и спокойствието през XX – XXI век е непосилно за човешката цивилизация. Доказателство за това е и военният конфликт в Украйна, на който сме свидетели днес.

Основни концепции и понятия за войната

В науката липсва цялостно изследване, което да установи единни критерии относно произхода и същността на войната. Същността на понятието се определя според гледната точка – военна, философска, социологическа, политическа, икономическа, историческа и т.н. Различните речници също дават широки граници на това понятие. В книгата „Войната през XX век“ френските изследователи Жан-Луи Дюфур и Морис Ваис определят войната като силов сблъсък между народи или между две партии от една държава, или между двама противници, които се опитват да завладеят с насилие нещо, което не са могли да постигнат по друг начин. Това определение на авторите се базира на френската енциклопедия „Ларус“.

Терминът „война“ се използва и като правно понятие, като се разглежда като положение, при което една държава преследва правата си чрез военна сила обичайно срещу друга държава

(Срв. понятията в няколко водещи речника:

<https://en.oxforddictionaries.com/definition/war>;

<https://www.merriam-webster.com/dictionary/war>;

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/war>;

<http://www.duhaime.org/>; [LegalDictionary/W/War.aspx](#).)

За да се разберат пълноценно причините и последствията от войната, е важно тя да бъде разгледана от различни гледни точки. Класическата дефиниция на войната дава Жан-Жак Русо, като пише, че *войната не е отношение на човек към човека, а отношение на държава към държава, при което частните лица стават врагове случайно, не като хора и дори не като граждани, а като войници; не като членове на отечеството, а като негови защитници. И въобще всяка държава може да има за неприятели само други държави, но не и хора* (Русо 1988: 86). Неговото определение може да бъде допълнено със социологическото разбиране на Макс Вебер за войната като социално отношение, което предполага участието на различни действащи лица, тъй като социалното отноше-

ние предполага да се действа по някакъв установим (смислово определен) начин социално, независимо от това на какво за момента се основава този шанс (Вебер 2001: 41). Вебер възприема войната като социално явление, чиито причини и последици могат да бъдат обяснени чрез социологически категории.

Според Русо държавите не са причина за войните, а последните са по-скоро резултат от нарушеното функциониране на обществото и нарушаването на социалния договор. Той вижда войните като следствие от неспазването на правата и задълженията, произтичащи от социалния договор, и като израз на неравенството и нарушенията на справедливостта. Но войната също така е и политическо явление, ето защо ще разгледаме някои от основните концепции на азиатската аналитична традиция в лицето на древните китайски мислители.

Сред тях е Сун Дзъ – древнокитайски военен стратег, чиито идеи са засегнати в „Изкуството на войната“, древен китайски трактат за военна стратегия и тактика. Според Сун Дзъ най-добрата победа е постигнатата без бой, чрез стратегия и измама. В „Изкуството на войната“ стратегът дава едно от първите определения за това как се води война: *Правилото за водене на война е такова: пълководецът, получавайки указания от владетеля, събира войска и съсредоточава силите* (Сун Дзъ 2009: 41).

Политическият подход към войната често се свързва с идеите на Карл фон Клаузевиц, пруски генерал-майор и военен теоретик, автор на „Военно изкуство“, книга, която се счита за класика в областта на военната стратегия и философия. В нея той представя европейската класическа концепция за войната: *Става ясно, че войната е не само действие, но и същевременно средство на политиката и последната, която прибегва до нея, не върши друго, освен постигане на целите си с други средства* (Клаузевиц 2001: 56). Клаузевиц описва войната като сложно и хаотично явление, при което е невъзможно да се постигне пълен контрол или сигурност. Като подчертава взаимната свързаност между войната и политиката, той разглежда войната като инструмент за постигане на политически цели.

Според Николо Макиавели, италиански философ, дипломат и държавен служител, войната е необходимо зло. В своите трудове, най-вече във „Владетелят“ и „Изкуството на войната“, той разглежда войната като неизбежен инструмент за придобиване и задър-

жане на власт и за постигане на политически цели. Той не вярва във войната за слава или завоевание и смята, че е по-добре да се води война, отколкото да се живее в страх от нея. Също така смята, че целта оправдава средствата. Макиавели вярва още, че владетелят трябва да бъде безмилостен във войната, ако иска да бъде успешен. Той не трябва да се колебае да използва каквито и да било средства, необходими за победа.

Войната несъмнено е и икономически акт, движена от желанието за контрол над ресурси, пазари и търговски пътища. Според Адам Смит войната е крайно средство за защита на икономическите блага и ресурси. Той смята, че *закрилата на обществото от насилие и нашествие от страна на други независими общества може да бъде осъществена само с военна сила. Но разходите както за подготовката на тази военна сила в мирно време, така и за използването ѝ по време на война са твърде различни при различните състояния на обществото в различните периоди на неговото развитие* (Смит 1983: 675).

Важни автори за разбирането същността на войната са също Карл Маркс и Фридрих Енгелс, немски философи, чиито идеи са в основата на комунизма. Маркс и Енгелс разглеждат войната като продукт на класовото общество и вярват, че тя ще бъде премахната, когато класовата система бъде премахната. Маркс и Енгелс твърдят, че управляващите често използват войната, за да поддържат властта си, да експлоатират потиснатите класи и да разширяват империите си. Също така в „Комунистическия манифест“ Маркс и Енгелс защитава тезата, че войната причинява страдание и смърт за всички участващи страни, независимо от класовата им принадлежност. Авторите смятат, че с установяването на комунистическо общество класовото общество и експлоатацията ще бъдат премахнати, което ще доведе до края на войната като явление.

Историята на Украйна в контекста на формирането на украинската идентичност

Случващото се в днешна Украйна произтича от нейната история. Територията на днешна Украйна е важен център на източнославянската култура през Средновековието, преди да бъде поделена между различни държави. Според Михаил Станчев (Банчев, Ма-

ринков 2017: 19) името *Украйна* за първи път се споменава в Ипатиевския летопис (1187 г.), както и в други летописни извори до XIII в. В края на XIX и началото на XX в. Украйна вече е не само географски термин, но и название на конкретна територия.

Формирането на националната идентичност на украинците е процес, който е повлиян от различни фактори. Този процес обикновено включва исторически, културни, езикови и социални аспекти. Въпреки че украинският народ в продължение на десетилетия е под различна власт, той успява да съхрани своята идентичност и да осъзнае необходимостта да защитава своята земя.

Многотомникът „История на Украйна“ на историка Михайло Грушевски е първото научно произведение, което се противопоставя на тезата за Украйна като част от Русия или Полша и защитава идеята, че Украйна е европейска държава. В началото на XX в. тази теза не намира широка подкрепа дори сред украинските депутати в Руската държавна дума. За тях, както и за повечето украинци, националната идея се свежда до по-голяма свобода за украинския език и култура. Грушевски смята, че именно Русия е причината за прекъсването на традиционните връзки на Украйна със Западна Европа. М. Грушевски настоява за близки връзки със западноевропейските държави и предимно с Германия. По времето, когато Украйна е съветска република, украинският език е дискриминиран: всеки, който иска да се издигне в йерархията, е длъжен да говори на руски. Въпреки че още от XVI век насам хората от всички части на днешна Украйна имат самосъзнанието за обща национална принадлежност, те дълго не успяват да се обединят в обща държава. Това се случва едва когато в края на Втората световна война Сталин решава да измести границите на Съветския съюз на запад.

Друг историк, съвременник на Грушевски, е Вячеслав Липински. Като опонент на федералистите на М. Грушевски Липински настоява да се запази частната поземлена собственост и е сред основателите на Украинската демократическа партия на хлебопроизводителите. В украинското общество преобладават селяните, които обаче са пасивни, ето защо *демократическият метод на организацията на нацията като цяло и на селяните в частност, методът, който използва нашата демокрация, за да стигне до властта, не подхожда на реалното държавно строителство*, смята Липински

(Липинський, 2003: Т. 1, 291). Той обаче не смята, че властта трябва да се намира в ръцете само на един човек. За Липински водеща в украинското общество е *класата на земеделците производители... единствената група хора в Украйна, чието бъдеще зависи от това дали ще съществува Украйна* (Липинський 1926: С.ХІІ.). На тази класа се опира държавното устройство, но реалният строител е именно елитът, аристокрацията. Формирането на украинската идентичност в периода след Втората световна война може да бъде обяснено със следните фактори:

- В периода след Втората световна война националистическото движение в Украйна става все по-силно.
- След войната идентичността на народа започва да се формира чрез културното пробуждане. Това се отразява в развитието на украинската литература, изкуство и музика.
- Украинският народ започва да изгражда свои исторически наративи, които подчертават неговата уникалност и борбата му за независимост. Това включва паметта за изтезанията и геноцида по време на Гладомора през 1932 – 1933 г., както и участието на украинците във Втората световна война.
- След Втората световна война Украйна бива включена в СССР, а вътрешните преселвания на населението в рамките на страната допринасят за укрепването на украинската идентичност.
- Украинската народна графика и символика, като тризбеца и други, стават видими символи на украинската идентичност. Те се използват във визуалната култура и медиите и помагат за формирането на украинската национална идентичност.

Справедливата война като необходимост

Днес държавите са основните актьори в международната политика и се стремят към увеличаване на своята власт и сигурност. В този контекст войната се разглежда като неизбежен инструмент за постигане на националните интереси. Войната в Украйна, започнала през февруари 2022 г., е трагично събитие с глобални последици. Освен че води до разрушения и човешки жертви, конфликтът поражда редица социални феномени, които са обект на анализ от страна на различни специалисти. Конфликтът доведе до масова

миграция на хора, търсещи убежище от бойните действия. Милиони украинци бяха принудени да напуснат домовете си и да потърсят подслон в съседните страни, както и в други части на Европа.

В средствата за масова информация войната в Украйна е представена предимно реалистично, с фокус върху разрушенията, страданието и човешките жертви. Медиите и социалните мрежи показват бруталната действителност на конфликта, разрушавайки романтичния ореол около войната от миналото. Войната в Украйна показва значението на колективните действия и международната солидарност. Въпреки че отделни личности проявяват героизъм, акцентът е върху съвместните усилия за противодействие на агресията и подкрепа на жертвите. Войната в Украйна също така предизвиква широк спектър от емоции – страх, безпомощност, съпричастност, гняв. Широко разпространено е убеждението, че войната е допустима при обстоятелства, при които държавите са атакувани. Войните за национална отбрана всъщност са единствените войни, които могат да се водят без изрично разрешение от Обединените нации, както става ясно от член 51 от Устава на Обединените нации (<https://legislation.apis.bg/doc/4594/0>). Сред основанията за реализирането на това изследване е също и съвременното и изключително актуално звучене в социалния живот не изобщо на проблема за отговорността като широко философско или правно понятие, а именно на проблема за спецификата и значението на етичката отговорност. Влияние върху този засилен темп на етизиране на общофилософския до този момент дебат около отговорността и дълга оказват самите реални предизвикателства пред съвременното човечество. В началото на XXI век стават все по-явни индикациите, заявяващи необходимостта да се намират нови решения, които биха могли да поставят акцента не единствено върху индивидуалността, но и върху преосмислянето на етичката основа на междучовешките отношения.

В контекста на европейските ценности националната държава все още играе важна роля, но нейната функция и значение търпят промени. Европейските ценности, основани на принципите на демокрацията, човешките права и върховенството на закона, не изключват националната идентичност и националните държави. Всъщност те се допълват взаимно. Европейският съюз е пример за

това как националните държави могат да работят заедно за общи цели, като същевременно запазват своята идентичност. ЕС не е федерална държава, а съюз на суверенни държави, които са се съгласили да споделят обща валута, обща външна политика и други общи политики. В този смисъл националната държава все още е важна за европейските граждани, защото тя представлява тяхната идентичност, култура и история. В същото време европейските ценности допринасят за по-голяма интеграция и сътрудничество между националните държави, което е от полза за всички европейски граждани.

Разбира се, има и предизвикателства пред националната държава в контекста на европейските ценности. Едно от тях е как да се балансира националният суверенитет с необходимостта от общи европейски политики. Друго предизвикателство е как да се гарантира, че всички европейски граждани се чувстват част от европейския проект независимо от своята национална идентичност. В крайна сметка ролята на националната държава в контекста на европейските ценности е динамична и се развива с течение на времето. Важно е да се намери баланс между националната идентичност и европейската интеграция, за да се гарантира, че всички европейски граждани се чувстват част от една обща европейска общност.

Ценна ли е националната държава за украинските граждани и готови ли са те да е бият за нея и да отстояват своята независимост и на каква цена? Справедлива ли е войната за самозащита на украинската държава и може ли със средствата на войната да се реши конфликтът между Русия и Украйна? Ще се опитаме да намерим отговор на тези и други въпроси, засягащи настоящата война в Украйна, която продължава вече трета година.

Освен споменатите социологически и политически подходи към войната, съществува и етически подход към анализа и обосноваването на участието на държавите във война. Това е именно теорията за справедливата война.

В своята книга „War and Self-Defense“ („Война и самоотбрана“) Дейвид Роден представя своите тези, а именно: самозащитата е естествено право; всеки човек има право да се защити, когато е нападнат; това право е морално и не зависи от закона. Дейвид Роден

твърди, че правото ни на самозащита е естествено право, което е морално оправдано независимо от закона. Войната според него е морално сложен проблем. Тя не е просто въпрос на самозащита, а е свързана с много етични дилеми.

Теорията на Роден за справедливата война е част от областта на етиката на войната и обединява морални и философски принципи. Според Роден войната е оправдана само в случаите на самоотбрана, когато е необходимо да се защитят животът или свободата на индивиди или общности. Насилието трябва да се използва като последна инстанция и трябва да бъде пропорционално на заплахата. Войната трябва да се води с ясни цели и с намерението за мирно разрешаване на конфликта. Също така Роден смята, че е важно да се прави разграничаване между справедлива и несправедлива война. Справедливата война е тази, която се води за защита на правата на хората, а несправедливата война се води за егоистични цели или за експлоатация на други. Роден подчертава важноста на международното право в регулирането на войната и предотвратяването на агресия.

Понятието „справедлива война“ съществува още в Новия завет. Нека потърсим отговор на въпросите: какви са критериите за справедлива война и кога е допустимо използването на сила? Безспорно в библейския текст войната е плод на греха и нарушаване на Божията правда. Тя също така е представена като резултат от духовен конфликт между човека и Бога. Докато на мира се гледа като на ценност: мирът е Божи дар и благодатно състояние; мирът е не само отсъствие на война, но и пълнота на човешкото благополучие.

Християнският подход към войната се базира именно на традиционните християнски ценности, а именно – ненасърчаване на насилието, но необходимост от самозащита. Християнството не абсолютизира новозаветния принцип за непротивене на злото. Войната е сложно явление с морални, етични и духовни измерения. Християнският подход към войната е балансиран и отчита необходимостта от самозащита, но не насърчава насилието.

Войната в Украйна е трагедия, която засяга живота на милиони хора. Тези, които напускат страната, са изправени пред редица трудности и етични дилеми. Въпреки това те се стремят да се адаптират към новата среда и се надяват на мирно бъдеще. Основен човешки инстинкт е да се защитят собственият живот и животът на

близките. Много украинци бягат, за да спасят себе си и децата си от ужасите на войната. Смятат, че възможността за съпротива е ограничена и че не всеки може да е боец. Украинските граждани се надяват да се завърнат, когато условията позволяват, и да помогнат за възстановяването на страната си. Важно е да се подчертае, че всеки човек има право на собствен избор. Не можем да съдим тези, които избират да напуснат, нито тези, които избират да останат и да се бият. Всеки човек преживява войната по свой начин и взема решения, базирани на собствените си принципи и ценности.

По официални данни на Държавната агенция за бежанците (<https://aref.government.bg/новини/информация-гражданите-украйна>) и Главна дирекция „Гранична полиция“ от 24 февруари 2022 г. насам в България са влезли близо 1,1 млн. украински граждани. България е регистрирала за временна закрила над 151 000 бежанци от Украйна, а около 50 000 са останали в страната.

Дванадесет месеца след началото на руската инвазия в Украйна повече от 13 милиона души продължават да са откъснати от своите домове, включително близо 8 милиона бежанци в различни страни в Европа и над 5 милиона вътрешно разселени лица в рамките на Украйна. Техните шансове за завръщане в близко бъдеще обаче са възпрепятствани от продължаващите военни действия, несигурността и мащаба на разрушенията по техните родни места, както се посочва в два нови доклада, публикувани от ВКБООН – Агенцията за бежанците на ООН.

Данните от доклада „Lives on hold: intentions and perspectives of refugees from Ukraine“ (<https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2024/02/UNHCR-LIVES-ON-HOLD-5-INTENTIONS-OF-REF-REF-RETURNEES-AND-IDPS-FROM-UKR-SUMMARY-1.pdf>), изготвен от Върховния комисариат на ООН за бежанците (UNHCR), разглеждат преживяванията и намеренията на украинските бежанци в Европа и тези данни са показателни по отношение на разрушителния характер на войната. Целта на доклада е да анализира факторите, които влияят върху решенията на бежанците, за да се подпомогне планирането на програми за подкрепа. Анализът е базиран на анкети и фокус групи, включващи около 3900 украински бежанци в различни европейски страни.

Докладът разкрива редица трудности и етични дилеми, пред които са изправени украинските бежанци. Те се нуждаят от подк-

репа, за да се справят с предизвикателствата и да изградят нов живот. Именно войната е причината толкова много хора да напуснат Украйна, което доведе до хуманитарна криза с мащаби, на които Европа не е била свидетел от десетилетия.

Заклучение

Войната и нейните последици върху цивилното население изискват сериозно обмисляне и действие с цел минимализиране на страданията и защита на основните права и достойнството на хората. Този аспект от войната също така често подчертава нуждата от развитие и прилагане на международното право и хуманитарните принципи. Тези въпроси, включително и правото на самоопределение и свързаната с него употреба на сила, са интересни с оглед на настоящия въоръжен конфликт в Украйна. Войната в Украйна е сериозен сблъсък с потенциални мащабни последици за Европа и света. Тя е илюстрация на нарастващото напрежение между Русия и Запада и на сложната динамика на силите в региона. Краят на бойните действия в Украйна не изглежда близо, но войната със сигурност навлезе в нова фаза.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Банчев, Маринков 2017:** Банчев, Б., Маринков, Б. Украинската криза и Балканите. Анатомия на украинската криза. Издателство „Парадигма“, Институт за балканистика с център по тракология, БАН, 2017, 19.
- Вебер 2001:** Вебер, М. Генезис на западния рационализъм. ИК „Критика и хуманизъм“, София, 2001, 41.
- Вебер 1993:** Вебер, М. Ученият и политикът. София, 1993, 95.
- Дюфур, Ваис 1999:** Дюфур, Ж.-Л., Ваис, М. Войната през XX век. АИ „Проф. Марин Дринов“, София, 1999.
- Клаузевиц 2001:** Клаузевиц, К. Теория на голямата война. Софи – Р, София, 2001, 56.
- Макиавели 2014:** Макиавели, Н. Владетелят. ИК „Изток – Запад“, София, 2014.
- Макиавели 2017:** Макиавели, Н. Изкуството на войната. ИК „Веси“, София, 2017.

- Маркс, Енгелс, 1984:** Маркс, К., Енгелс, Ф. Избрани произведения в десет тома, т. 1, pdf <https://www.marxists.org/bulgarsky/m-e/1848/manifesto.htm> (04.03.2023).
- Русо 1988:** Русо, Ж.-Ж. Избрани съчинения, т. 1., Изд. „Наука и изкуство“, София, 1988, 86.
- Смит 1983:** Смит, А. Богатството на народите. Партиздат, София, 1983, 675.
- Сун 2009:** Сун Дзъ. Изкуството на войната и други древни китайски трактати. ИК „Труд“, София, 2009, 41, 80.
- Грушевський 1991:** Грушевський, М. На порозі нової України: Гадки і мрії. Київ, 1991, 75.
- Грушевський 1991:** Грушевський, М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ, 1991, 97.
- Липинський 2003:** Липинський, В. Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування. Київ, Філадельфія. Т. 1., 2003, 291.
- Липинський 1926:** Липинський, В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919 – 1926 рр. Відень, С.ХІІ., 1926.
- Rodin, 2002:** Rodin, D. War and Self-Defense. Oxford: Clarendon Press, 2002.

Други източници

- <https://en.oxforddictionaries.com/definition/war;>
<https://www.merriam-webster.com/dictionary/war;>
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/war;>
[http://www.duhaime.org/;](http://www.duhaime.org/)
[LegalDictionary/W/War.aspx.](LegalDictionary/W/War.aspx)
<https://legislation.apis.bg/doc/4594/0>
<https://www.unhcr.org/bg/16689-една-година-след-началото-на-руската-и.html>
<https://www.unhcr.org/bg/>
<https://aref.government.bg/новини/информация-гражданите-украйна>
<https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2024/02/UNHCR-LIVES-ON-HOLD-5-INTENTIONS-OF-REF-RETURNEES-AND-IDPS-FROM-UKR-SUMMARY-1.pdf>

ДОКТОРАНТ: ВЕСЕЛИНА БОТЕВА

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ: ДОЦ. Д-Р АДРИАНА ЛЮБЕНОВА

ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД НА РАЗВИТИЕТО НА КАПЕЛАНСТВОТО И ЛАЗАРЕТИТЕ

***Abstract:** Infirmaries have played a key role in providing medical care to sick and wounded people, especially in the context of wars and epidemics. Originating in the Christian traditions of charity and care for the sick, they have developed over the centuries in a variety of forms and structures. This report examines the history and significance of infirmaries from late antiquity and early Christianity to the modern era.*

***Keywords:** infirmaries, chaplaincy, holistic approach, religion, medicine*

Лазаретите са играли ключова роля в предоставянето на медицинска помощ на болни и ранени хора, особено в контекста на войни и епидемии. Произхождайки от християнските традиции на милосърдие и грижа за болните, те са се развили през вековете в разнообразни форми и структури. Този доклад разглежда историята и значението на лазаретите от Античността до Модерната епоха.

Произход на лазаретите

Името „лазарет“ произлиза от фигурата на Лазар от Новия завет, който е символ на бедните и болните, нуждаещи се от грижа. Първоначално лазаретите са били болници или приюти, където се полагали грижи за прокажените и бедните. Те били създадени в контекста на християнската милосърдна мисия и са служели за изолация на заразените хора, за да се предотврати разпространението на болести.

Лазарети през Средновековието

През Средновековието лазаретите започват да играят по-голяма роля, особено по време на Кръстоносните походи и епидемиите, като Черната смърт. Военните лазарети са създавани по време на кръстоносните експедиции за лечение на ранени войници и болни

пилигрими. Религиозните ордени, като Хоспиталиерите, са играли важна роля в управлението на тези болнични заведения.

Кръстоносните походи

По време на Кръстоносните походи (1096 – 1291 г.) в Светите земи военните ордени основават болници за грижи за болни и ранени. Те предоставяли не само медицинска помощ, но и духовна подкрепа за воините. Един от най-известните ордени – Орденът на Хоспитала на св. Йоан (познат и като Малтийски рицари) – управлявал големи болници, които се смятат за предшественици на съвременните военни лазарети.

Епидемии и лазарети

Лазаретите са играли ключова роля по време на епидемиите от чума през XIV век. Тогавашните лазарети често били изолирани извън градовете, за да ограничат разпространението на заразата. Прокажените са били една от най-честите категории пациенти, настанявани в тези болници. Тези заведения осигурявали минимални медицински грижи, но служели предимно за изолация на болните.

Ренесанс и Ново време

През Ренесанса и Новото време (XV – XVIII век) лазаретите започват да се институционализират и да се развиват като по-организирани структури, свързани с модернизиралите се армии и нарастващото разбиране за хигиена и медицински грижи.

- **Морски лазарети.** През XVI и XVII век морските сили на различни европейски държави започват да установяват лазарети в пристанищните градове за лечение на болни моряци и войници. Те често били част от мерките за контрол върху инфекциозни болести, като карантинните станции (*quarantine*), създадени за предотвратяване на разпространението на чумата. Пример за такива лазарети са тези във Венеция и Марсилия, където пристигащите кораби трябвало да се подложат на карантина, а болните пътници били настанявани в специални болнични заведения.

- Лазарети по време на Наполеоновите войни. По време на Наполеоновите войни (1799 – 1815 г.) лазаретите започват да играят още по-голяма роля в логистиката на войните. Ранените войници били настанявани в лазарети, където получавали базови медицински грижи. Наполеоновите армии прилагат новаторски подходи към полевата медицина и използват лазарети за събиране и лечение на ранените, като така намаляват смъртността сред войниците.

Лазаретите през XIX век

През XIX век с развитието на медицината и по-доброто разбиране на инфекциите и хигиената лазаретите претърпяват значителни промени.

- Кримската война и Флорънс Найтингейл. Кримската война (1853 – 1856) е повратен момент в развитието на лазаретите. Флорънс Найтингейл, пионер на модерното медицинско сестринство, реформира болничната система, като подобрява условията в лазаретите, прилагайки принципи на хигиена и организация. Нейните усилия водят до значително намаляване на смъртността сред ранените войници, което демонстрира важноста на чистотата и доброто управление в болничните заведения.
- Американска гражданска война. По време на Американската гражданска война (1861 – 1865 г.) лазаретите играят централна роля в предоставянето на медицинска помощ на огромен брой ранени. Лазаретите са установявани както в близост до фронтните линии, така и в по-безопасни региони далеч от бойните действия. Медицинската грижа, предоставяна в лазаретите, включва както основни хирургични процедури, така и грижа за страдащите от инфекциозни заболявания, като дизентерия и малария, които били разпространени сред войниците.

Лазаретите в Модерната епоха

През XX век, особено по време на двете световни войни, лазаретите се превръщат в модерни болнични заведения с високо специализирани медицински грижи.

- Първата и Втората световна война. Лазаретите играят критична роля по време на Първата и Втората световна война, когато военната медицина достига значителен напредък. Полевите болници и лазарети се оборудват с модерни медицински технологии, а квалифицирани лекари и медицински сестри осигуряват грижа на фронтовата линия. Организацията, такива като Червения кръст, оказват подкрепа на военните лазарети, а капелани и психолози помагат на войниците не само физически, но и емоционално.

Историческото развитие на лазаретите показва тяхната важна роля в опазването на живота по време на война и епидемии. Те се развиват от места за изолация и базова грижа до модерни болнични съоръжения, които комбинират медицинска, психологическа и духовна подкрепа. Лазаретите не само са допринесли за развитието на медицината, но и са оставили трайно наследство в организирането на здравната грижа по време на кризи.

Историческият преглед на развитието на капеланството и лазаретите (болници, обслужващи ранени или болни войници) разкрива тяхното значимо място в историята на медицината и религиозната подкрепа.

Ключови етапи в развитието на капеланството

Раннохристиянски период (I – V век)

- Произход на капеланството. Капеланите имат корени в християнството, като първоначално тяхната роля е била свързана с духовната грижа за общността. Те са осигурявали морална и духовна подкрепа в различни контексти, включително по време на война.
- Свети Мартин от Тур. Един от първите известни капелани, свети Мартин, е бил римски войник, който по-късно е станал епископ. Легендата разказва, че е разделил своята военна пелерина (капела) с беден човек, което става символ на капеланската служба.

Средновековие (V – XV век)

- Кръстоносните походи и военните ордени. По време на Кръстоносните походи (XI – XIII век) се създават военни ор-

дени, като Рицарите на Хоспитала на свети Йоан (по-късно – Малтийски рицари), които комбинират военната служба с болничната грижа за ранените и болните.

- Създаване на лазарети. В резултат на военните кампании на кръстоносците лазаретите стават важна част от военната организация. Те осигуряват не само лечение, но и религиозна подкрепа за умиращите като част от интегрирания подход към лечението и вярата.
- През този период капеланите придобиват важна роля като духовни лидери сред войниците, като осигуряват богослужения, изповеди и морална подкрепа на фронтвата линия.

Ренесанс и Новото време (XV – XVIII век)

- Развитие на болничните грижи. През този период се създават по-структурирани болници и лазарети, като някои се свързват директно с военни кампании. Пример за това е използването на военни болници по време на Наполеоновите войни.
- Военни капелани в европейските армии. По време на Ренесанса и по-късно капеланството става официална част от европейските армии. Капеланите служат не само на бойното поле, но и в лазаретите, където осигуряват духовна грижа на ранените войници.

Индустриална епоха (XIX век)

- Кримската война и Флорънс Найтингейл. По време на Кримската война (1853 – 1856) медицинските сестри, ръководени от Флорънс Найтингейл, играят ключова роля в развитието на модерните болнични грижи. Лазаретите се подобряват значително по отношение на хигиената и медицинската грижа. Капеланите продължават да служат на болните, предлагайки религиозна и морална подкрепа.
- Американска гражданска война. През Американската гражданска война (1861 – 1865) капеланите играят ключова роля, служейки на двете страни и в болниците, където помагат на войниците да се справят с травмите и загубата.

Първа и Втора световна война (XX-ти век)

- Професионализация на капеланството. По време на Първата световна война капеланството става по-систематизирано и професионално. Военните капелани участват активно в грижите за войниците на фронта и в лазаретите.
- Втората световна война. По време на Втората световна война капеланите са част от всички големи армии. Тяхната роля включва не само осигуряване на духовна подкрепа, но и участие в психологическата рехабилитация на травмирани войници, което се признава като важен елемент от тяхното възстановяване.

Съвременен период (XX – XXI век)

- Капеланство и модерна медицина. В съвременната епоха капеланите не само служат в армията, но също така са интегрирани в гражданските болници, където осигуряват духовна подкрепа на пациенти, техните семейства и медицинския персонал. Ролята им е призната за важна в контекста на холистичната грижа за пациентите.
- Модерни лазарети. Съвременните военни болници и полеви медицински съоръжения продължават да се развиват с технологични иновации. Въпреки технологичния напредък духовната грижа остава съществена част от процеса на лечение.

Историята на капеланството и лазаретите разкрива тяхната важна роля в обгрижването както на физическото, така и на духовното състояние на войниците и болните. Тяхната еволюция от ранните религиозни водачи и болници до модерните здравни и духовни служби показва безспорното им значение в обществото.

Капеланството в светоотеческата традиция

В светоотеческата литература намираме безбройни примери из живота на просиялите със святост християнски свети мъже и жени. Свети Мартин от Тур (316 – 397 г.) е един от най-известните светци в Западното християнство, почитан като покровител на войниците, бедните и скитниците. Неговият живот и дело са широко разглеждани в исторически и религиозни текстове.

„Vita Martini“ на Сулпиций Север е основният източник на информация за живота на св. Мартин. Написана от неговия съвременник и ученик Сулпиций Север, биографията описва както живота на светеца, така и чудесата, които му се приписват. Съществуват и Галски и средновековни хроники, а и редица средновековни историци и летописци разглеждат живота на св. Мартин, което допринася за утвърждаването му като един от най-популярните светци в Западна Европа.

Иконография и културни произведения. Изображенията на св. Мартин често го представят като римски войник, който споделя наметалото си с бедняка. Такива икони и статуи могат да бъдат намерени в множество европейски църкви и музеи. Животът на св. Мартин и неговите добродетели са широко възпявани в църковната литература и песнопения.

Свети Мартин от Тур е историческа и религиозна фигура, чието влияние се простира отвъд религиозните рамки и достига до културния и социалния живот в Европа. Неговият живот е символ на милосърдие, аскетизъм и християнско служение, а наследството му остава живо и до днес. Тези източници и теми предлагат богата информация за живота и делото на светеца, като предоставят както исторически факти, така и богословски размисли за значението на неговата фигура.

Историята на капеланството в контекста на здравеопазването и връзката между духовността и медицината имат дълбоки корени в различни култури и религиозни традиции. През вековете капеланството е играло централна роля в оказването на духовна подкрепа на болни и уязвими хора, като връзката между религията, духовността и лечението се развива паралелно с медицинската наука.

В тази историография ще разгледаме етапите на еволюция на капеланството и как духовността се интегрира в медицината през времето.

Ранни корени на капеланството (Средновековие – XVIII век)

- Средновековни болници и религиозни грижи. Историята на капеланството започва през епохата на ранното християнство и Средновековието, когато духовниците са били основни фигури в болничните грижи. Монашеските ордени, като бенедиктинците и францисканците, създават болници и приюти за бедни и болни, където се полагат грижи както за фи-

зическото здраве, така и за духовното благополучие на пациентите. Тези институции се разглеждат като продължение на църковната мисия за служене на болните и бедните.

- Първи форми на капеланство. Първите капелани се появяват в тези ранни болници, изпълнявайки не само ритуали като молитва и изповед, но също така оказвайки морална и емоционална подкрепа на пациентите. Тяхната роля се е разглеждала като необходима част от лечебния процес, при който духовните нужди на пациента се считат за неразривно свързани с физическото здраве.

Просвещение и секуларизация на медицината (XVIII – XIX век)

- Медицинската наука и разделянето на духовното от физическото. С развитието на Просвещението и научния подход към медицината започва постепенно разделение между духовните и медицинските грижи. Медицината започва да се развива като научна дисциплина, основаваща се на емпирични методи и наблюдения. Това води до ограничаване на влиянието на религиозните фигури в болниците и до постепенно изключване на духовността от медицинската практика.
- Капеланството в болничната система. Въпреки това капеланите продължават да действат в много болници, особено в религиозно управлявани институции, където духовната грижа остава централна за пациентите. Капеланите започват да се специализират в предоставянето на духовна подкрепа на умиращи пациенти, като особено важни стават техните ритуални функции при смъртни случаи.

Модерната епоха и капеланството (XX век)

- Ренесанс на духовната грижа в медицината. През XX век се наблюдава възраждане на интереса към духовността и религията в контекста на медицината. С развитието на палиативните грижи и холистичния подход към лечението отново се обръща внимание на капеланството като важен компонент от болничната и хосписната грижа. Медицинската общност започва да признава, че духовните нужди на пациентите не могат да бъдат игнорирани, особено при тежки и хронични заболявания.

- Появата на професионални капелани. През този период се развиват формалните професионални организации за капелани, като Association of Professional Chaplains (APC) в САЩ и подобни асоциации в Европа. Капеланите започват да получават специализирано обучение, за да могат да работят в болнични и хосписни среди, предоставяйки духовна грижа на пациенти от различни религиозни традиции и култури.
- Проучвания и изследвания за връзката между религия и здраве. През този период започват да се провеждат и първите научни изследвания, които разглеждат връзката между религията, духовността и здравето. Водещи учени, като Harold Koenig от Duke University, започват да публикуват изследвания, които показват положителната връзка между религиозната практика и подобрените резултати в лечението. Това води до постепенно възприемане на идеята, че духовните грижи са от значение за цялостното благополучие на пациента.

Съвременната роля на капеланите в здравеопазването (XXI век)

- Интеграция на духовната грижа в здравните системи. През последните десетилетия капеланството се развива като официална част от здравната система в много страни, особено в западните държави. Духовните грижи вече не са само религиозно обусловени, а са признати като необходима част от холистичния подход към пациента, който разглежда физическите, психическите и духовните аспекти на лечението.
- Мултидисциплинарни екипи. Капеланите работят в мултидисциплинарни екипи с лекари, психолози и социални работници, като тяхната роля е да осигурят духовна подкрепа, без значение каква е религиозната принадлежност на пациента. Тази интеграция е особено важна в хосписите, онкологичните отделения и психиатричните заведения.
- Продължаващи изследвания за връзката между духовност и здраве. Съвременните изследвания продължават да подкрепят значението на духовността в медицината. През последните години се наблюдава нарастващ интерес към измерването на духовните нужди на пациентите и как те се отразяват

на лечебния процес. Изследванията показват, че пациенти, които получават духовна подкрепа, съобщават за по-добра нива на психично здраве и по-висока удовлетвореност от медицинските грижи.

Историографията на капеланството и връзката между духовността и медицината показва дълъг и еволюиращ процес, който е повлиян от културни, религиозни и научни тенденции. От ранните болнични грижи, предоставяни от монаси, до съвременните професионални капелани духовността винаги е играла важна роля в грижата за болните. С интеграцията на холистичния подход и ренесанса на интереса към духовното благополучие в медицината капеланството продължава да бъде неотделима част от здравеопазването, особено в контекста на хроничните и терминалните заболявания.

Има редица световни публикации и проучвания, които разглеждат възприятията на лекарите към холистичния подход и ролята на капеланите в здравните заведения. Тези теми са предмет на нарастващ интерес, особено във връзка с интеграцията на духовността в медицинската грижа. Ето няколко ключови аспекта от тези проучвания.

Възприятие на лекарите към холистичния подход

Много изследвания показват, че лекарите разпознават важността на холистичния подход, който включва не само физическото, но и психическото, социалното и духовното благополучие на пациента. Според такива проучвания важните елементи са:

- Лекарите, особено в палиативната и хроничната медицина, оценяват високо интеграцията на духовната грижа като част от холистичния подход.
- Някои лекари обаче изразяват притеснения, свързани с липсата на обучение и умения за справянето с духовни и емоционални проблеми, което подчертава необходимостта от специализирани курсове и подкрепа.
- Има различия в разбирането за духовната грижа в зависимост от културните особености на различните здравни системи. Например в САЩ и Европа темата е по-широко застъпена, докато в други региони е на по-ранен етап на интеграция.

Ролята на капеланството в здравните заведения

Капеланите играят важна роля в осигуряването на духовна подкрепа в болничната среда и тяхното присъствие е особено значимо в палиативните грижи, интензивното лечение и в случаите на неизлечимо болни пациенти. Изследванията показват, че:

- Много лекари са склонни да подкрепят ролята на капеланите, тъй като те могат да предложат духовна подкрепа и да помогнат на пациентите и семействата да се справят с емоционални и екзистенциални въпроси;
- Някои проучвания обаче сочат, че съществува известна неяснота относно границите в ролята на капеланите и взаимодействието им с медицинския екип. Лекарите често предпочитат ясни насоки за сътрудничеството между медицинския персонал и капеланите;
- В глобален план страните с по-установени религиозни традиции (като САЩ и Великобритания) имат по-утвърдена роля на капеланите в болниците в сравнение с държави, където секуларизмът е по-разпространен.

Изследвани са следните ключови проучвания:

- „Spiritual Care at the End of Life“ (2015) – проучване, което изследва ролята на духовната грижа в палиативната медицина и което включва мнения на лекари относно работата с капелани.

Проучването от 2015 г., озаглавено „Духовната грижа в края на живота“, изследва интеграцията на духовната грижа в палиативната медицина, като поставя акцент върху ролята на капеланите и духовните консултанти. В това изследване се подчертава, че духовната грижа е важен компонент от холистичните грижи за пациентите в края на живота им, предоставяйки емоционална и екзистенциална подкрепа на болните, изправени пред терминални състояния. Проучването разглежда как капеланите и духовните консултанти работят заедно с медицинските специалисти, за да отговорят на духовните и емоционалните нужди на пациентите и техните семейства. Едно от ключовите заключения е нарастващото признание сред лекарите за важноста на духовната грижа в палиативната среда. Много лекари оценяват сътрудничеството с капеланите, които могат да помогнат на пациентите да намерят смисъл и спокойствие в последните дни от живота си. Въпреки това някои лекари споделят, че се чувстват неподготвени или несигурни как да започ-

нат разговори на духовни теми, което подчертава необходимостта от допълнително обучение и съвместна работа между медицинските професионалисти и капеланите. Лекарите отбелязват, че духовната грижа често помага на пациентите да открият мир и смисъл в последните си дни, което подобрява качеството им на живот. Проучването също така подчертава, че духовната грижа не само помага на пациентите, но и осигурява подкрепа на техните семейства, като им предоставя утеха и насоки в емоционално трудни моменти.

Ето и няколко ключови резултата от проучването:

- Участие на капеланите. Значителен брой лекари признават важността на духовната грижа в края на живота. Те подчертават, че капеланите осигуряват емоционална и екзистенциална подкрепа на пациентите, особено през терминалните етапи на болестта. Капеланите се считат за ключови в облекчаването на духовното страдание, с което се сблъскват пациентите при приближаване на смъртта.
- Отношение на лекарите. Въпреки че много лекари оценяват духовната грижа има различия в това колко комфортно се чувстват при обсъждането на духовни въпроси. Някои предпочитат да насочват пациентите към капелани или други духовни консултанти, като посочват липсата на обучение или неудобството от воденето на религиозни разговори.
- Добро състояние на пациентите. Данните показват, че пациентите, които са получили духовна грижа, съобщават за подобро емоционално благополучие. Тази форма на грижа е свързана с по-добри механизми за справяне, намалена тревожност и повишено усещане за спокойствие в терминалните стадии на болестта.
- Предиизвикателства. Въпреки признаването на важността на духовната грижа, някои здравни специалисти изпитват затруднения при интегрирането ѝ в медицинската практика. Препятствията включват липса на време, липса на образование по духовни въпроси и несигурност как да се подходи към такива чувствителни теми.

В заключение – проучването от 2015 г. показва, че интегрирането на капеланите и духовната грижа в палиативните екипи може

да подобри грижата за пациентите, осигурявайки всеобхватна подкрепа, която обхваща както физическите, така и емоционалните и духовните им нужди.

- „The Role of Chaplains in Healthcare“ (2018) – това проучване се фокусира върху взаимодействието между медицинските специалисти и капеланите в болниците, като разглежда как те заедно подпомагат пациентите.

Проучването показва, че здравните свещеници от проучените региони работят в посока на духовна подкрепа на пациенти и близките им, но въпреки това техният принос невинаги се разбира ясно от медицинския и здравния персонал. Този труд има за цел да проучи ролята на свещениците в здравеопазването с оглед на информирането за най-добрите практики в бъдещото здравно капеланство. Като цяло обхватът на предоставянето и персоналът на свещенослужителската служба в международен план не са ясни. От този преглед се появяват няколко ключови духовни и пасторални роли в здравеопазването, включително потенциален принос за вземане на етични решения в края на живота. Здравните свещеници са ключов персонал, който вече е нает в много здравни организации, които са в централна позиция да допринесат за бъдещото развитие на грижите, основани на вярата или чувствителните към вярата пасторски и духовни грижи. Прегледът показва също, че те имат нова и развиваща се роля в етичната подкрепа на пациенти, семейства и здравни екипи.

- „Physicians’ Attitudes Toward Integrating Spirituality in Patient Care“ (2012) изследва как лекарите възприемат интегрирането на духовността в медицинската грижа и ролята на капеланите.

Това изследване има за цел да изложи проблеми, които възпрепятстват пълноценното интегриране на духовни и медицински грижи, като са застъпени следните пет твърдения:

- 1) Духовната грижа изисква ясна и всеобхватна дефиниция на духовността;
- 2) Емпиричните доказателства за интервенции за духовна грижа трябва да бъдат подобрени;

- 3) Разбирането на преживяванията на пациентите при непредвидени обстоятелства е от първостепенно значение за предоставянето на ефективна духовна грижа;
- 4) Вниманието към духовните нужди на пациентите е задача на всеки медицински специалист;
- 5) Курсовете по духовност и духовна грижа трябва да бъдат задължителни в медицинската учебна програма.

След изследването са дадени препоръки как да бъдат преодолените проблемите и да се подобри интердисциплинарното сътрудничество. Използването на ясна и всеобхватна дефиниция на духовността и обосноваването на духовната грижа с помощта на медицински стандарти на практика, основана на доказателства, е начин да се подобри системата. Освен това включването на духовността в медицинската учебна програма би повишило осведомеността на практикуващите лекари за тяхната задача да се грижат за духовните нужди на пациентите и впоследствие – за по-добро и подходящо насочване за духовни грижи.

Има значителен интерес към холистичния подход и ролята на капеланството в здравните заведения, но съществуват и предизвикателства, свързани с интеграцията на тези концепции в медицинската практика. Лекарите като цяло възприемат положително ролята на духовната подкрепа, но изразяват нуждата от допълнително обучение и по-добра координация с капеланите.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Abu-El-Noor, N., (January 28, 2016) „ICU Nurses’ Perceptions and Practice of Spiritual Care at the End of Life: Implications for Policy Change“ OJIN: The Online Journal of Issues in Nursing Vol. 21, No. 1. DOI: 10.3912/OJIN.Vol21No01PPT05, <https://doi.org/10.3912/OJIN.Vol21No01PPT05>
2. Cavallo, Jo. The Role of Spirituality in Palliative Care. A Conversation With Tracy A. Balboni, MD, MPH, FAAHPM, November 25, 2021, <https://ascopost.com/issues/november-25-2021/the-role-of-spirituality-in-palliative-care/>

ДОКТОРАНТ: ЯНИНА КЛИМЕНТОВА-НИКОЛОВА
НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ: ДОЦ. Д.Б.Н. ДИЛЯН ГЕОРГИЕВ
КОНСУЛТАНТ: ГЛ. АС. Д-Р СЛАВЕЯ ПЕТРОВА
БИОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ЕКОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ НА ВЪЗДЕЙСТВИЕТО НА ФОТОВОЛТАИЧНИ ПАРКОВЕ ВЪРХУ ОКОЛНАТА СРЕДА

Abstract: Today, the supply of electricity, in the context of ever higher needs for it and the exhaustion of natural resources, is more and more closely linked to renewable energy sources (RES). Photovoltaic systems are part of RES, the production of which is progressing extremely quickly in terms of technology, efficiency and price, and in Republic Bulgaria there is a lack of scientific research regarding their impact in non-urbanized environments on natural ecosystems. The lack of such scientific research determines insufficiently effective regulations regarding this type of investment. The main objective of the study is the analysis of the ecological, territorial and landscape impacts of model photovoltaic parks in Bulgaria and the preparation of an assessment of the potential risk for biodiversity, natural ecosystems and their ecosystem services. Expected results and contributions of the study can be summarized as follows:

- 1) Analysis of the ecological, territorial and landscape impacts of selected (model) photovoltaic parks in Bulgaria;*
- 2) Assessment of the potential risk for biodiversity, natural ecosystems and their ecosystem services during the construction of photovoltaic parks in non-urban areas;*
- 3) Selection and application of indicators for assessing the potential risk to biodiversity, natural ecosystems and their ecosystem services when building photovoltaic parks in non-urban areas;*
- 4) The collected scientific data, the developed algorithms for the analysis and evaluation of the ecological, territorial and landscape impacts of photovoltaic parks in non-urbanized territories can be used to solve a wide range of management tasks, for example: better regulations, preventive and follow-up control of investment proposals for the construction of photovoltaic parks and more comprehensive assessment of potential risk to biodiversity, landscape, protected areas and sensitive areas, based on ecosystem indicators, etc.;*
- 5) Contribution to sustainable development of renewable energy sources in Bulgaria with a view to environmental protection, sustainable management of natural ecosystems, preservation of biodiversity, reduction*

of degradation and fragmentation of protected areas, which is in sync with national, European and international priorities.

Keywords: *photovoltaic parks, environment; non-urban, ecosystem, biodiversity, renewable*

Използването на местни ресурси от възобновяеми енергийни източници (ВЕИ) е заложено в стратегията и политиката на Република България за развитие на сектор „Енергетика“. Очакванията са до 2030 г. фотоволтаиците у нас да нараснат тройно като капацитет, тъй като България е поела ангажимент към Европейския съюз за постигне на 27% дял на ВЕИ от общото потребление на енергия. Държавата притежава голям потенциал за производство на енергия от фотоволтаици с усреднена радиация от около 1400 kWp/m² на година. Според Българската фотоволтаична асоциация 2019 г. е отбелязала бум на произведената слънчева енергия в ЕС и над 100% ръст на пазара. От 2019 до края на 2022 г. постъпилите заявления за присъединяване в Електроенергийния системен оператор (ЕСО) на нови соларни и вятърни централи са 3100 с обща инсталирана мощност от 32 300 мВт. Само за 2022 г. броят на заявленията за изграждане на нови ВЕИ е 2377 с обща инсталирана мощност от 17 500 мВт. Тези инвестиционни намерения в общия случай се изграждат върху много големи площи, някои от които представляват ценни природни територии – защитени зони, земеделски земи и пасища, дори язовири.

Инвестиционните намерения, свързани с изграждане на фотоволтаични паркове в извънурбанизираните територии, изискват процедури по промяна на предназначението на земеделска или горска територия. В националното ни екологично законодателство обаче към момента не съществуват процедури, алгоритми и методики, по които да се оцени релевантно въздействието на реализиращите се фотоволтаични паркове върху земеползването, селското стопанство, природните екосистеми и техния потенциал за предоставяне на екосистемни услуги. Тези пропуски и празноти в законодателството са обусловени от липсата на научни изследвания по отношение на въздействието на фотоволтаичните паркове в извънурбанизирана среда върху природните екосистеми и предоставяните от тях екосистемни услуги, въз основа на които да се регулират ре-

левантно превантивният и последващият контрол на инвестиционните предложения за изграждане на фотоволтаични паркове в България. Тези пропуски в знанието следва да бъдат попълнени, което от своя страна подчертава огромната необходимост от значение на подобни научни изследвания и ъначението им, както и тяхната практическа приложимост.

Основната цел на научното изследване е извършване на систематизирани проучвания, събиране на данни, въз основа на които да се анализират екологичните, териториалните и ландшафтните въздействия на моделни фотоволтаични паркове в България и да се изготви оценка на потенциалния риск за биоразнообразието, природните екосистеми и техните екосистемни услуги.

За постигане на поставената цел е извършен подбор на моделни фотофолтаични паркове в различни типове екосистеми въз основа на следните основни критерии: функциониращи от 1 – 2 години и функциониращи от 3 – 5 години или повече: използвана технология и дизайн; тип на площите и ландшафта; мощност на съоръженията; достъп до фотоволтаичните паркове и др. Паралелно с проучванията във фотоволтаичните паркове ще се провеждат и аналогични изследвания в обкръжаващите ги територии, които ще изпълняват ролята на контрола, позволяваща при съпоставка да се оцени степента на тяхното въздействие.

Извършен е подбор на количествените параметри за оценка на екологичните, териториалните и ландшафтните въздействия, както и подбор на качествени индикатори, които да бъдат проследявани и анализирани. Подборът е извършен въз основа на разработени критерии за въздействие, всеки от които да позволява оценка на характера и мащаба на въздействието в съответния аспект. Тези параметри включват: визуални и естетически въздействия върху ландшафта; отнемане на площи; промяна в начина на ползване на земята; нарушаване, покриване и засенчване на почвата; замърсяване; въздействия и взаимодействия с флората и фауната (избрани групи организми); шум, отражения; електромагнитни въздействия, деградация и фрагментация на местообитания и други.

Оценката за въздействието върху биоразнообразието ще включва анализ на екологичното състояние на популациите (плътност, структура, индекс на разнообразие, индекс на изравненост и

др.) на избрани групи висши растения, безгръбначни животни (някои видове насекоми) и гръбначни животни (някои видове птици), с фокус върху уязвими и защитени видове.

Оценката за въздействието върху природните екосистеми ще се извърши върху подбрани екосистеми от различен тип – агроекосистеми, естествени ливади и пасища, чувствителни зони, защитени територии. Анализът ще включва оценка на промените в тяхното екологично състояние, породени от фотоволтаичните паркове – емисии, замърсяване, микроклимат, абиотични фактори, биоразнообразие, състав и структура на съобществата.

Оценката за въздействието върху екосистемните услуги ще включва анализ и съпоставка на потенциала за предоставяне на някои ключови екосистемни услуги от териториите с изградени фотоволтаични паркове и от съседните им територии, имащи сходни абиотични и биотични характеристики, както и сравнение между потенциала преди и след реализацията на инвестиционното намерение за изграждане на фотоволтаичен парк (при възможност).

За целите на изследването ще се извършват систематизирани теренни проучвания с оглед на набавяне на достатъчна по обем, разтегленост във времето и достоверност научна информация. В хода на теренните проучвания ще бъдат попълвани полеви протоколи, в които ще се отразяват количествените данни от направените наблюдения и измервания. Всички измервания ще бъдат извършвани по стандартизирани методики и със съответната специализирана апаратура. За измерване на физичните параметри (температура, шум, отражения, електромагнитни въздействия и др.) ще бъдат използвани също безпилотни летателни средства (дрон), с помощта на които ще се снимат стойности на физичните фактори на различна височина в атмосферата (над фотоволтаичните системи), както и ще се извършат заснемания за площите, заети от фотоволтаици, които ще се използват за оценка на въздействието.

По отношение на биоразнообразието се предвижда използването на няколко различни подхода, съобразени с методиките за мониторинг на съответната целева група организми.

При анализа и оценката на екосистемните услуги ще бъдат следвани съответно насоките в „Методика за оценка и картиране на състоянието на тревни екосистеми и техните услуги в Бълга-

рия“, „Методика за оценка и картиране на състоянието на земеделските екосистеми и техните услуги в България“ и „Методика за оценка и картиране на състоянието на храстови и ерикоидни екосистеми и техните услуги в България“.

Анализът и оценката ще се реализират чрез иновативно разработен алгоритъм, базиран на екосистемния подход, интегриращ в обща концептуална рамка подбраните критерии, качествени и количествени параметри и индикатори. За всеки критерий ще се разработи скала за оценка на вероятността от въздействие и неговата степен, а сумарната оценка ще се изчислява като функция от тях.

За разработване на алгоритъма ще бъде направен критичен преглед на наличната научна литература, нормативната база в областта на екологичното законодателство (европейска и национална), цитираните по-горе методики, както и на Интегрираната система за управление на качеството, околната среда и здраве и безопасност съгласно изискванията на стандартите БДС EN ISO 14001:2005, BS OHSAS 18001:2007 и други релевантни документи.

Очакваните резултати и приноси от научното изследване могат да се обобщят по следния начин:

1. Анализирани екологични, териториални и ландшафтни въздействия на подбрани (моделни) фотоволтаични паркове в България;
2. Оценка на потенциалния риск за биоразнообразието, природните екосистеми и техните екосистемни услуги при изграждане на фотоволтаични паркове в извънурбанизирани територии;
3. Събраните научни данни, разработените алгоритми за анализ и оценка на екологичните, териториалните и ландшафтните въздействия на фотоволтаични паркове в извънурбанизирани територии могат да послужат при решаване на широк кръг от управленски задачи, като:
 - по-ефективен превантивен и последващ контрол върху инвестиционни предложения в областта на фотоволтаиците;
 - залагане на изисквания за по-задълбочена и детайлна оценка за степента на въздействие/екологична оценка на потенциалния риск за биоразнообразието, ландшафта, защитените територии и чувствителните зони;

- добавяне на нови индикатори към екологичната оценка/ оценката за въздействието върху околната среда, базирани на екосистемния подход и свързани с потенциалните рискове за природните екосистеми и предоставяните от тях екосистемни услуги;
 - залагане на регулаторни изисквания за планиране на мерки за устойчивото им управление и др.
4. Принос към устойчивото развитие на възобновяемите енергийни източници в България с оглед на опазване на околната среда, устойчиво управление на природните екосистеми, съхраняване на биоразнообразието, намаляване на деградацията и фрагментацията на чувствителните зони и защитените територии, което е в синхрон с националните, европейските и международните приоритети.

Дейностите се финансират по проекта МУПД-23-БФ-017 „Екологични, териториални и ландшафтни въздействия на моделни фотоволтаични паркове – оценка на риска за биоразнообразието, природните екосистеми и техните екосистемни услуги“.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Апостолова, И., Сопотлиева, Д., Велев, Н., Василев, В., Братанова-Дончева, С., Гочева, К., Чипев, Н. (2017).** Методика за оценка и картиране на състоянието на тревни екосистеми и техните услуги в България. Част Б3. Клоринд, София. ISBN 978-619-7379-06-8.
- БДС EN ISO 14001:2015. Системи за управление по отношение на околната среда. Изисквания с указания за прилагане. Достъпен на: <https://bds-bg.org/bg/project/show/bds:proj:94986>
- Велев, Н., Апостолова, И., Сопотлиева, Д., Василев, В., Братанова-Дончева, С., Гочева, К., Чипев, Н. (2017).** Методика за оценка и картиране на състоянието на храстови и ерикоидни екосистеми и техните услуги в България. Част Б3. Клоринд, София. ISBN 978-954-7379-11-2.
- Великова, П. (2012).** Тенденции в развитието на пазара на фотоволтаици в България. Научни трудове на Русенския университет, том 51, серия 5.1., 119 – 124.

ДИРЕКТИВА 2009/147/ЕО НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА относно опазването на дивите птици, достъпен на: https://www.moew.government.bg/static/media/ups/tiny/file/Nature/Protected_areas/CELEX_02009L0147-20190626_BG_TXT.pdf

ДИРЕКТИВА НА СЪВЕТА № 92/43/ЕИО за опазване на природните местообитания и на дивата флора и фауна, достъпен на: https://www.moew.government.bg/static/media/ups/tiny/filebase/Nature/Legislation/EU%20Legislation/Direktiva_mestoobitania.pdf

Закон за биологичното разнообразие, обн. – ДВ, бр. 77 от 9 август 2002 г., достъпен на:

https://www.moew.government.bg/static/media/ups/tiny/filebase/Nature/Legislation/Zakoni/BiodiversityAct_Rev2018.pdf

Закон за опазване на земеделските земи (обн. – ДВ, бр. 35 от 24.04.1996 г., изм. и доп. – бр. 39 от 20.05.2011 г.), достъпен на:

<https://www.ciela.net/svobodna-zona-normativi/view/2133870081/zakon-za-opazvane-na-zemedelskite-zemi>

Закон за опазване на околната среда, обн. – ДВ, бр. 91 от 25.09.2002 г., достъпен на:

https://www.moew.government.bg/static/media/ups/tiny/filebase/Nature/Legislation/Zakoni/ZOOS_rev2018.pdf

Йорданов, Я., Михалев, Д., Василев, В., Братанова-Дончева, С., Гочева, К., Чипев, Н. (2017). Методика за оценка и картиране на състоянието на земеделските екосистеми и техните услуги в България. Част Б2. Клоринд, София. ISBN 978-619-7379-04-4.

Наредба № 2 от 18 декември 2006 г. за условията и реда за създаването и функционирането на Националната система за мониторинг на състоянието на биологичното разнообразие (ДВ, бр. 3 от 12 януари 2007 г.).

Научни природозащитни методи за оценка на фотоволтаични паркове – финален доклад – януари 2006. Изданието се осъществява в рамките на проекта „Опитът на Германия при транспортиране на правовите норми на ЕС: НАТУРА 2000 – управление и финансиране“.

Стайков, И. (2010). Стандартът BS OHSAS 18001:2007 като система за управление на здравословни и безопасни условия на труд в предприятието. Сборник с доклади от конференция, посветена на 60 години от създаването на Икономическия инс-

- титут на БАН, 11 – 12.12.2009 г. София: ГорексПрес. ISBN 978-954-616-210-6, (2010): с. 233 – 238.
- A. Agostini, M. Colauzzi, S. Amaducci. (2021).** Innovative agrivoltaic systems to produce sustainable energy: An economic and environmental assessment. *Applied Energy* 281, 116102.
- H. Marrou, L. Guilioni, L. Dufour, C. Dupraz, J. Wery (2013).** Microclimate under agrivoltaic systems: Is crop growth rate affected in the partial shade of solar panels? *Agricultural and Forest Meteorology* 177, 117–132.
- Haiyan Zhang, Zhigang Yu, Chengcheng Zhu, Ruiqiang Yang, Bing Yan, Guibin Jiang (2023).** Green or not? Environmental challenges from photovoltaic technology. *Environmental Pollution* 320, 121066.
- Harshavardhan Dinesh, Joshua M. Pearce (2016).** The potential of agrivoltaic systems. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 54, 299–308.
- Herden, Ch., Rasmus, J. & Gharadjedaghi, B. (2009):** Naturschutzfachliche Bewertungsmethoden von Freilandphotovoltaikanlagen. Endbericht. BfN Skripten 247. Bundesamt für Naturschutz. Bonn-Bad Godesberg. Зелени Балкани, прев. на бълг. ез., 2010.
- J. Antonanzas, J. C. Quinn. (2021).** Net environmental impact of the PV industry from 2000–2025. *Journal of Cleaner Production* 311, 127791.
- Muhammad Tawalbeh, Amani Al-Othman, Feras Kafiah, Emad Abdelsalam, Fares Almomani, Malek Alkasrawi (2021).** Environmental impacts of solar photovoltaic systems: A critical review of recent progress and future outlook. *Science of the Total Environment* 759, 143528.
- Teodoro Semeraro, Aurelia Scarano, Angelo Santino, Rohinton Emmanuel, Marcello Lenucci (2022).** An innovative approach to combine solar photovoltaic gardens with agricultural production and ecosystem services. *Ecosystem Services* 56, 101450.
- Turlough Guerin (2017).** A case study identifying and mitigating the environmental and community impacts from construction of a utility-scale solar photovoltaic power plant in eastern Australia. *Solar Energy* 146, 94–104.

- Uldrijan, D., Kováčiková, M., Jakimiuk, A., Vaverková, M.D., Winkler, J. (2021).** Ecological effects of preferential vegetation composition developed on sites with photovoltaic power plants. *Ecological Engineering* 168, 106274.
- Xiaopeng Guo, Kai Lin, Han Huang, Yang Li. (2019).** Carbon footprint of the photovoltaic power supply chain in China. *Journal of Cleaner Production* 233, 626e633.

ДОКТОРАНТ: ЙОАННА ГУДАЛОВА
НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:
ПРОФ. Д.Ф.Н. ЛЮБКА ЛИПЧЕВА-ПРАНДЖЕВА
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1967 Г. – ИЗБОРИ И ОБРАТИ В СТРАТЕГИИТЕ НА ИЗДАТЕЛСТВО „ХРИСТО Г. ДАНОВ“

Abstract: The present paper aims to examine the socialist publishing house Hristo G. Danov as a model of the country's literary life at the time of the People's Republic of Bulgaria. By reviewing the changes that have occurred in the plovdivian publishing house, and applying a sociological approach external to a literary work's fictional values, it attempts to understand the processes in socialist literature of the 1960s.

Keywords: book publishing strategy, socialism, publishinghouse Hristo G. Danov

Социалистическото пловдивско издателство „Христо Г. Данов“ започва своята история през 1959 г., когато със заповед на Министерството на просветата и културата от 1 януари 1960 г. в НРБ следва да бъдат учредени две нови издателства със седалища в Пловдив и във Варна. Издателствата са поставени под прякото ръководство на „Полиграфиздат“, а дейността им в заповедта е определена като обществено-политическа, научна и художествена. Тяхната поява е следствие от идеите и амбициите на новата социалистическа власт за модернизирани на книгоиздателския процес в страната. Димо Казасов, първият директор на Главната дирекция на издателствата, полиграфическата промишленост и търговията с печатни произведения, смята, че е необходимо налагането на значимо по-високи и по-модерни стандарти за издателската продукция и обосновава нуждата от създаване на Главлит с функционалния недостиг на унаследените институции у нас:

Наистина [в близкото минало] съществуваша значителни издателства, като това „Христо Г. Данов“ и „Хемус“, но техният мащаб далеч не говори за голяма склонност и предприемчивост на капитала към специалната област на издателската дейност.

(Чичовска 1991: 42)

Оказва се, че преди 1944 г. действат множество издателства, които обаче не печатат *необходимата за народа литература* и не съгласуват работата си с дейността на печатниците и книжарниците, което води до хаос в цялата система на книгоиздаване. Справянето с „хаоса“ на наследения литературен живот е основната причина, която според Казасов принуждава държавата да предприеме действия по затварянето на старите издателства.

Социалистическата власт взема и други мерки, свързани с новите изисквания за книгоиздаване. Една е от тях е въвеждането на специален тип редактори, които играят ролята на своеобразна цензура, носеща цялата отговорност за контрола и установяването на ред в книгоиздателските практики. Въведените длъжности на политредактори продължават да действат и след затварянето на Главлит през 1956 г. и стават задължителен елемент от структурата и на новите социалистически издателства, открити през 1960 г.

Издателството в Пловдив наследява името на известния възрожденец Христо Г. Данов, като чрез този избор държавата несъмнено държи да акцентира върху фигурата на възрожденския книгоиздател, станала символ на просветното дело у нас. Създателите на новооткритото държавно издателство настояват, че то ще е достоен продължител на възрожденската концепция за всенародно просвещение, и се стремят да докажат това с реализирането на цяла серия мероприятия през 60-те, посветени на паметта за просвещенеца: отпечатване на очерк за живота на възрожденеца Христо Г. Данов, пускане на пощенски марки по повод на 140 години от рождението му, организиране на изложба на първата печатана книга от възрожденското издателство – „Старопланинче“ (за начало на българското книгоиздаване се посочва 1855 г., когато Христо Г. Данов издава в Белград календарчето „Старопланинче“ „в полза роду и народу“), по повод на 110 г. от издаването ѝ, както и превръщането на къщата на възрожденеца в музей, където редом до запазените издания и полиграфически съоръжения от времето на Христо Г. Данов ще намерят място образци на съвременното модерно книгопечатане:

Както е известно, в областта на книгоиздаването ние понастоящем много страни с вековни традиции в това отношение. Но пътят, изминат от Данов до днес, е духовно наследство на нашето

*социалистическо общество, което ние сме длъжни да съхраним. Един такъв музей ще възпитава у нашите съвременници и особено сред българската младеж родолюбиви чувства, чувства на национална гордост.*¹

Издателство „Христо Г. Данов“ прохода уверено, със самочувствието на продължител на възрожденската деятелност. За негов директор е назначен Петко Величков, а редактор на обществено-политическата и художествената литература става Петър Митев.

В първите години от своето създаване пловдивското издателство съсредоточава своята дейност върху нуждите на висшето образование в Пловдив. По-голямата част от книжната продукция, която излиза от печат, е в сферата на селското стопанство и медицината. Показателен е фактът, че първата издадена книга от „Христо Г. Данов“ е „Дифтерия“ на Борис Тосков, а за цялата 1960 г. излизат само три художествени творби – „Ленко“ от Георги Караславов, „В живота навлязоха романтици“ от Михаил Златогоров и „Абитуриенти“ от Александър Копиленко, като само първата от тях е включена в тематичния план на издателството, възложен от „Полиграфиздат“. Чрез представянето на герои младежи трите литературни произведения целят да внушат у най-младата читателска аудитория любов към комунистическите ценности и вяност към идеологията на Българската комунистическа партия. Изданията се оказват изключително успешни и „Христо Г. Данов“ преиздава „Ленко“ в тираж от 11 080 броя, а през 1973 г. подготвя и трето издание на повестта. Литературният старт на новото издателство изцяло се придържа към наложения социалистически реализъм в изкуството. Чрез избора си на заглавия през първата година от създаването си издателството в Пловдив се стареа да отговори пълноценно на задачата българското литературно поле да бъде прекроено из основи и да се възпита нов тип читатели, успешно вградени в социалистическо общество.

През следващите няколко издателски години броят на литературните произведения започва да расте значително, като заслуга за това несъмнено има новият редактор за художествената литература в издателството – Георги Стоянов. Преподавал дълго време в родното си село Конуш и околността, през 1959 г. Стоянов получава

¹ Ф. 1262, оп. 2, а.е. 14.

различни предложения за работа в Пловдив. Симпатиите му към опозиционния младежки съюз преди години обаче елиминират възможностите му да стане секретар или служител в музея на революционното движение. Така за кратко Георги Стоянов е назначен за журналист във в. „Отечествен глас“, но след това сам се оттегля, когато му е отказано обещаното по-рано пловдивско жителство.

Пътищата му с „Христо Г. Данов“ се пресичат, когато издателството се съгласява да издаде първата му повест – „Лесно щастие“, през 1961 г. През същата година с него се свързва приятелят му Киркор Папазян, който вече е стилев редактор в издателство „Христо Г. Данов“, и му предлага да заеме мястото на Петър Митев, който се мести в София. Състоялата се по-късно среща между Георги Стоянов и директора Петко Величков окончателно дава началото на съвместната им работа. Размишлявайки за тази среща в книгата си „Паметта на сърцето. Видяно и преживяно“, Стоянов споделя:

Гласуваха му доверие и човекът застана начело на институцията, сработваше се с колектива. (...) Беше амбициозен и даваше път на хубавите идеи и намерения.

(Стоянов 2015: 83)

Добрите идеи на новия редактор на художествена литература и доверието, което му гласува директорът на пловдивското издателство, поставят началото на първите промени в книгоиздаването. Само за година издадените книги с художествени произведения от 3 стават 7, за да достигнат 29 броя през 1967 г., или 25% от всички издадени книги според доклад на издателството, запазен в архива му.

Георги Стоянов се старее не само да увеличи продукцията на художествена литература, но и да промени статута ѝ. Постепенно „Христо Г. Данов“ се превръща в трибуна за младите провинциални автори, които нямат почти никакъв шанс да станат част от СБП:

СБП в ония години беше цитадела, в която можеш да попаднеш само ако имаш солидни поръчители и връзки. Разполагаше с милионен фонд, който трябваше да бъде варден от налитащите млади варвари. Но затова пък ДИ „Христо Г. Данов“ и списание „Тракия“ не преставаха да вършат своето дело: да дават път на надеждните литератори, да ги насърчават и подкрепят въпреки тяхната провинциална изолация.

(Стоянов 2015: 93 – 94)

Още тук, през 1961 г., издателство „Христо Г. Данов“ започва да се проявява като алтернативно на държавната политика за литература и книгоразпространение. То се утвърждава като институция, която подкрепя младите таланти автори. Това става кауза за редактора Стоянов и той решава да започне поредицата литературен алманах „Утро над Тракия“, която да даде шанса на всички писатели в Пловдивска област да се изявят.

В последвалите няколко години издателството публикува творби на автори като Коста Странджев, Светомир Бабаков, Емил Калъчев. През 1964 г. редакторският екип на „Христо Г. Данов“ за първи път си позволява да издаде и преводна западноевропейска литература, като стартът е много висок – „Път към висшето общество“ на Джон Брейн и „Улица Консервна“ на Джон Стайнбек. Тези творби събуждат любопитството, а след това и трайния интерес на националната аудитория. До този момент издателството остава на нивото на локалното, но с течение на времето то започва да издава все повече световно признати творби, както и произведения на български автори, които не са свързани непременно с местния литературен елит.

Промяната в издателските стратегии дава своите първи ярки резултати през 1967 г. Година преди репрезентативната за историята на Народна република България 1968 г. в полето на литературата започват да стават все по-видими импулсите за творческа свобода. Само няколко месеца преди Пражката пролет чувството за частична либерализация на комунистическия режим започва устойчиво да се засилва, а това от своя страна води до разхлабване на догматиката на социалистическия реализъм в сферата на изкуството и до отваряне на път за алтернативните почерци в литературата. Тези процеси стават особено видими, ако надникнем в архивите на „Христо Г. Данов“ и проследим промените в издателските практики. В тематичния си план за 1967 г. екипът на издателството включва заглавия като „Устата ми хубава, очите ми зелени“ на Дж. Селинджър, „Безкраен празник“ на Ърнест Хемингуей, „Начин да се обичаме“ на Стан Барстоу. А директорът Петко Величков гордо оповестява това в брой 407 на в. „Комсомолска искра“:

Нашето издателство стана и средище за творческа изява на младите литературни работници от южните предели на страната.

Досега литературният алманах „Утро над Тракия“ излизаше един път в годината. През 1967 г. ще бъдат издадени четири книжки, като една от тях ще бъде посветена на юбилейната октомврийска годишнина. (...) През януари по книжарниците ще се появят за първи път у нас забранените в САЩ „Писма от земята“ на Марк Твен. Ще бъде представен за първи път английският писател Стан Барстоу с книгата му „Начин да се обичаме“, една от последните творби на Хемингуей „Безкраен празник“ и др.²

Редом с творби, посветени на честванията на 50-годишнината от Великата октомврийска революция, застават и книги, които до онзи момент е било немислимо да се появят на българския книжен пазар. Литературната алтернативност започва да съжителства с наложените социалистически норми в изкуството. Броевете на литературния пловдивски алманах растат и предлагат поле за изява на все повече писатели, които стоят встрани от възможностите да станат част от авторитетната институция Съюз на българските писатели.

Издателство „Христо Г. Данов“ постепенно започва да се отваря не само към чуждестранната (несъветска) литература, но и към български писателите, които не са свързани с Пловдив и околността му. През 1967 г. пловдивското издателство печата стихосбирката на Иван Пейчев „Лаконично небе“ и поетическата книга на Евтим Евтимов „Книга за една обич“, като преиздава и „Чайките почиват на вълните“ на Павел Матев. Това показва желанието на издателите да превърнат „Христо Г. Данов“ от локално в издателство на национално ниво, което читателите да идентифицират със значими фигури от литературния живот в цялата страна.

През 60-те години на ХХ век локалното в литературата започва да се превръща във все по-актуална тема, а през 1967 г. издателство „Христо Г. Данов“ печата един най-изявените негови представители – Николай Хайтов, с книгата му „Диви разкази“. Със своя засукан свят на родопската общност творбата на Хайтов поражда оживена дискусия за възможните интерпретации на текстовете в нея. В метатекстуалния спор участие вземат множество литературни критици, а като най-ярки фигури сред тях изпъкват Тончо Жечев и Никола Георгиев. Първият се противопоставя на „предоверяването в структурализма“ и прокарва идеята за коренотърсачеството, разкривайки

² Вж. „Комсомолска искра“, бр. 4, 10.01.1967 г.

героите на Николай Хайтов като изразители на родопския бит. Както подчертава Бойко Пенчев в книгата си „Прогресисти и консерватори“, идеите на Тончо Жечев са колкото част от идеологията на прогресивното комунистическо общество, толкова и му се противопоставят и въвеждат различна гледна точка към литературната творба. Затова и Пенчев определя критика Тончо Жечев като консерватор, който отказва да следва въведените от политическата власт литературни норми и застава срещу идеята за прогреса на комунистическата държава. Така пловдивското издателство „Христо Г. Данов“ се явява основният „виновник“ за отпечатването на „Диви разкази“ и раждането на тази дискусия в полето на литературата, враждайки себе си в литературния живот на Народна република България вече на едно по-високо ниво.

Разбира се, променената видимост на издателството, проявените черти на търсена алтернативност не остават без санкционни намеси. Още през 1966 г. е назначен втори редактор на художествена литература – Христо Ганов, който поема задачата да засили контрола и да възстанови обвързаността на издателството с литературните директиви от столицата. В архива на „Христо Г. Данов“ откриваме три писма на Хр. Ганов, които отхвърлят публикуването на стихосбирки на трима различни поети, причислявани от почти всички съвременни критици към алтернативните на социалистическата литература почерци. Михаил Неделчев и Пламен Дойнов са категорични, когато през текстовете на лирици като Иван Теофилов, Биньо Иванов и Екатерина Йосифова обрисуват едно различно поколение творци, посочват „ядрото на персоналистичния алтернативен канон в българската поезия от втората половина на XX век“ (Пл. Д.). Христо Ганов лично спира издаването на „Хълмове“ на Иван Теофилов, „Лирика“ на Биньо Иванов и „Стихотворения“ на Екатерина Йосифова, като единственото, което поднася като аргументация, е лаконичното твърдение, че ръкописите се нуждаят от редакция, а за творбата на Теофилов мнение е изказал и самият Любомир Левчев: „Имайки предвид разговорите си с Любомир Левчев и препоръките му, ръкописът се нуждае от поправки и подмени“.

Чрез двете редакторски присъствия в „Христо Г. Данов“ се прокарват два различни типа издателски стратегии. Христо Ганов

несъмнено спасява от разпад, дори от разгром цялото издателство, но с цената на една поднесена наготово „изкупителна жертва“. Фигурата, върху която се струпват всички негативи, която увлича отрицателни енергии на властимащите, е първият редактор, Георги Стоянов:

Търпях. Вече имах солиден опит като издател. До известна степен моя бе заслугата да дадем път на знакови заглавия като „Диви разкази“ от Н. Хайтов, „Пирински балади“ от Евтим Евтимов, „Чайките почиват на вълните“ от П. Матев, „Охридска балада“ на Серафим Северняк. Последниците не закъснях. Шефът ми съобщи, че се налага да ходим в София.

(Стоянов 2015: 116)

Преглеждайки отчетния доклад на издателството за 1967 г., можем да получим информация за последвалите забележки, отправени към „Христо Г. Данов“, които всъщност директно са насочени към редактора Георги Стоянов. В анализа на отдел „Пропаганда и агитация“ на ЦК са споменати пропуските, на които издателството трябва да обърне внимание при изготвянето на бъдещите планове за работа. Един от тях се оказва ниският процент издадена преводна литература от братските социалистически страни през последните три години от работата на издателството. Проблеми с преводната литература се открояват и при избора на заглавия от западноевропейската и американската литература. Книгата „Един тлъст англичанин“ на Кингсли Еймис играе ролята на „пикантно четиво“, а освен това:

Издателството, респективно редакторът на преводна литература, подцени значението на предговора към някои издания от западни автори, в които да се осветлява творческото направление на автора и правилно да се насочи читателя. Ако това беше извършено на романа „Начин да се обичаме“ от Стан Барстоу, нямаше да се стигне до противоречиви мнения и оценки за неговото възпитателно въздействие.³

Пропуски в работата на „Христо Г. Данов“ отдел „Пропаганда и агитация“ открива не само при преводната литература, но и при издадената българска. Според него е допуснато публикуването на

³ Ф. 1262, оп. 1, а.е. 82.

доста „посредствени“ произведения, като „Измерения“ на Илия Буржев, а „за недостатъчен висок критерий и осезаема редакторска намеса говорят някои от изданията на поредицата „Посоки“, в която издателството печата предимно поезията на млади автори.

Набелязаните слаби места от работата на пловдивското издателство и в частност на редакторския му състав не са единствените предприети действия срещу Георги Стоянов. През 1967 г. Стоянов отпечатва в „Христо Г. Данов“ третата си повест, посветена на насилственото коопериране на земеделската земя – „Когато се разделяме“. Книгата получава две отличия – „Златен клас“ първа степен и наградата „Пловдив“, а „Софияпрес“ подготвя неин превод на руски език като приложение на списание „България“. Негативните реакции не закъсняват, организирана е злостна кампания, в която личните нападки са основният инструмент за смачкване на волята на издателя. Във вестник „Литературен фронт“ се появява статията „Когато си имаш издателство“. В нея Атанас Лазовски обвинява Стоянов в злоупотреба със служебно положение. Няколко дни покъсно във вестник „Отечествен фронт“ е публикувана още една статия – „Когато си нямаш издателство“. В нея Михаил Василев, подучен от Крум Ризов, чийто ръкопис Георги Стоянов отхвърля, се насочва срещу първия роман на Стоянов – „Грях“, и отново отправя обвинения за ниската художествена стойност на написаното, както и за възползване от редакторското място в „Христо Г. Данов“ от страна на автора.

Паун Генов решава да защити редактора на пловдивското издателство и в статията му „Злобата не е критика“ четем:

Твърдението на Ат. Лазовски, че „празнотата на думите поглъща добрите ни усилия да научим и усетим нещо красиво и полезно“, е неаргументирано. Не на това мнение са хилядите читатели на книгата. (...) Статията „Когато си имаш издателство“ е явно тенденциозна, в нея се чете неприязнено отношение, някакво разчистване на лични сметки. За съжаление редакцията на в. „Литературен фронт“ си е затворила очите и е дала път на злобата.⁴

⁴ Вж. „Кооперативно дело“, бр. 5, 7.01.1968 г.

Главният редактор на „Литературен фронт“, Богомил Райнов, категорично отказва да публикува отговора на Генев и в писмо до издателството твърди, че критичните изказвания на Лазовски не са насочени срещу „Христо Г. Данов“, а срещу Георги Стоянов:

Що се отнася до дейността на Г. Стоянов и публикациите му, характерни с посредствените си литературни качества, др. Ат. Лазовски, като всеки критик е в правото си да даде публичен израз на своята оценка и на недоволството си към твърде некрасивия начин, по който Г. Стоянов използва длъжността си на редактор.⁵

Статията на Паун Генев е отпечатана цяла година по-късно (през 1968-а) във в. „Кооперативно село“, а в края на 1967-а Съюзът на българските писатели препоръчва на издателство „Христо Г. Данов“ да се допитва при бъдещи избори на заглавия до Слав Хр. Караславов, Васил Колевски и Антон Дончев, или както пише Георги Стоянов през 2015 г.: „На мен и на други разказвачи гледаха снизходително, търпеливо: нека пишат, пък да видим докъде ще я докарат“ (Стойнов 2015: 107).

Годината 1967-а от историята на социалистическото пловдивско издателство „Христо Г. Данов“ показва процесите на либерализация на комунистическия режим в страната и пропускването на социалистическия реализъм в изкуството. Това е и годината, в която все по-силно започват да личат обратите в издателските практики на „Христо Г. Данов“, последвани от санкционните намеси на държавата. Въпреки тях обаче новото издателство не спира да изгражда нов тип читателска аудитория и да утвърждава себе си като алтернатива на наложените книгоиздателски практики.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Художествена литература и научни изследвания

Стойнов 2015: Стоянов, Г. *Паметта на сърцето. Видяно и преживяно*. Пловдив: Хермес, 2015 г.

Чичовска 1991: Чичовска, Весела. ГЛАВЛИТ: (1952 – 1956): *Изграждане на единна цензурна система в България*. – Исторически преглед, 1991, бр. 10, с. 38 – 69.

⁵ Ф. 1262, оп. 1, а.е. 38.

Цитирани архивни единици от Държавния архив – Пловдив

Ф. 1262, оп. 2, а.е. 14;

Ф. 1262, оп. 1, а.е. 82;

Ф. 1262, оп. 1, а.е. 38.

Цитати от периодичния печат

В. „Комсомолска искра“, бр. 4, 10.01.1967 г.

В. „Кооперативно дело“, бр. 5, 7.01.1968 г.

Докторантски дебюти 2024

Българска, първо издание

Коректор: Гергана Иванова

Предпечатна подготовка: Георги Ташков

Печат и подвързия: Пловдивско университетско издателство

Пловдив, 2024

ISBN 978-619-7768-21-3 (web)

ISBN 978-619-7768-27-5 (print)

кторантски Докторант
нтски Докторантски Д
ски Докторантски Докп
орантски Докторантск
Докторантски Доктор
нтски Докторантски
и Докторантски Докт